І тим, що в гробах
Андрій Бондар
Андрій Бондар
І тим, що в гробах

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Збірка малої прози А. Бондаря — яскраве відображення суб'єктивних, дуже особистих вражень автора. Це підслухані історії та розмови, галерея небанальних сюжетів про звичайне життя пересічних людей. Але крізь цей химерний калейдоскоп спостережень раз по раз виринають нетривіальні, такі, на перший погляд, непоєднувані образи, як-от смішний і трішки недоречний Папа Римський на Святошині, тб-серіальний комісар Рекс і навіть наймудріша з мишей. Саме тому «І тим, що в гробах» припаде до душі навіть найвибагливішим читачам.

- Андрій Бондар
  - труднощі перекладу зі споріднених мов
  - * * *
    - I
      - [дід тодось]
      - [жарт]
      - [мені погано]
      - [з другого погляду]
      - [наче нічого й не сталось]
      - [камо грядеши]
      - [немовби каже нам ліричний герой]
      - [комісар рекс]
      - [щоб забути про дорогу]
      - [я з ним зустрічалась і спала]
      - [типовий пасажир]
    - II
      - [вічна пам'ять]
      - [прекрасна]
      - [перебіжки]
      - [трете цвітіння жінки]
      - [мій дирдир]
      - [бабина хата]
      - [любов — риторика. мій буквар]
      - [єзус христус круль вшехшвята]
      - [філософська школа]
      - [так, воно]
      - [над прірвою буття]
    - III
      - [і обиратимуть роботів у парламент]
      - [чін-чінарьом]
      - [говори, говори…]

        - [сцілла і харибда]
        - [вазелін]
        - [гірчичники, банки, електрофорез]
        - [синички]
        - [і тим, що в гробах]
        - [фортеця]
        - [короткий трактат про український пацифізм і не тільки]
        - [way out]
    - IV
        - [між трупоспаленням і трупопокладенням]
        - [мета повернення]
        - [ольга поїхала палити коростень]
        - [папа]
        - [реквієм]
        - [за галюциногенний реалізм]
        - [гей, гей, гей, гей]
        - [софія премудрість мишача]
        - [роки окупації]
        - [інший — майже свій]
        - [приїхав]
        - [могло бути гірше]
- Інформація видавця
- Примітки до електронної версії

Андрій Бондар
І тим, що в гробах

Дмитру Сергеєву, людині з великим серцем

Андрій Бондар

І ТИМ, ЩО В ГРОБАХ

Видавництво Старого Лева
Львів — 2016

труднощі перекладу зі споріднених мов

Немає прохання підступнішого за «зрозумійте мене правильно, будь ласка». Чиста риторика, ритуал і етикет: на результат ніхто і не сподівається, до нього ніхто і не докладається. Хіба що у своєму прагненні зрозуміти іншу людину ми почнемо адресувати до неї правильні запитання.

Занадто песимістично звучить? Ок. Переформулюю, метафоризую, прогуляймося під крапельками.

Побутова дрібничка із XVII сторіччя. За венеційське дзеркало одна родина сплатила вісім тисяч ліврів, а за придбану того ж часу картину Рафаеля — три тисячі. Ясно, що дзеркала тоді були дорогою забавкою. Але подивімося ще й так: нам пропонують високохудожні, естетично довершені, глибоко змістовні художні твори, а оберемо ми те, в чому зможемо побачити себе, впізнати себе і — хіба не варіант? — помилуватися собою. І охоче за це впізнавання-себе заплатимо.

Свою інакшість людина поділяє з усім існуючим, свою несхожість вона поділяє з усім живим — це основа унікальності людини. Я наразі зверну на «поділяє» і вам раджу. Так просто все насправді. Наш голос, наше тіло — це те, що ми є. Що говорить наш голос і що робить наше тіло — це те, хто ми є. Якщо скористаємося шансом говорити і робити.

І тим, що в гробах. Продовження цитати пам'ятаєте? …життя дарував. Це з акафіста до Воскресіння. Власне, воскресіння. Власне, отримане в дар життя. Нерівнозначний обмін, до якого нас усіляко в цій книжці спокушатимуть. І варто спокусі піддатись…

У новелці з такою назвою жінки купують м'ясо до святкового столу, ретельно його вивчаючи, порядні-бо господині — і не інакше. Буквальна повсякденно-побутова природність. Троє у смертельно серйозний спосіб вивчають шматки мертвої плоті. Просто святковий обід наближається, а не таїнство. Фізіологічний нарис: там куплене м'ясо окремо і покупець окремо; як зрештою і планувалося, бо чітко у світі різняться ті, хто є м'ясом, і ті, хто м'ясо споживає. Хоча не так вже й чітко. Спожите м'ясо стане зрештою м'язами і тлущем споживача. Ок, занесло. Це взагалі не фізіологічний нарис. Жодну з історій чи замальовок Андрія Бондара читати прямо не можна, просто не вдасться — він тонкий майстер підтексту. Зануритеся — і оговтатися не встигнете. Отже, троє жіночок купують м'ясо для великоднього столу, три постаті височіють біля входу в морозильник/печеру й у повній тиші — «м'ясо любить тишу» — чекають благодаті. Тут до них уже

сміливо приєднується розповідач: на нього з м'ясного прилавка також щойно глянула вічність… Скільки історій нам тут розказали зараз? Memento mori — один. Жінки на закупах — два. Свідки Воскресіння — три. Natura morta — чотири.

Яловиче серце і Серце Господнє — тут абсолютні синоніми. Тому що є той, хто може засвідчити їхню символічну тотожність (читай: розповідач). І немає голосу тієї, яка скаже про розбіжність — мовчазні жіночки мовчать за вищим планом. Точніше, вони намагаються говорити: «Три серця і вим'я», але тут же їм підкажуть правильне: «Три серця і вим'я в ім'я всього святого». Тоді я маю кілька запитань до кожної історії: м'ясо уособлює життя, бо здатне «пережити» мить безпосереднього помирання тварини? І хто тут взагалі м'ясо?! Свідки великого таїнства мовчать, бо їхні слова все одно будуть трактовані як заманеться? І хто тут так легко узурпує задекларованe за Спасителем право словом життя дарувати, говорити за інших?!

Цю книжку варто почитати як негучну і ненав'язливу проповідь. Проповіді насправді дуже рідко дають прямі відповіді. Добрі проповіді не дають взагалі, тільки ставлять запитання. Ця проповідь — добра. Такий собі по-хорошому гемінґвей-стайл. Легка одинока оцінність в кінці (ну, от бодай приплюсувати себе до трійці аматорок м'яса). І то обов'язково у фіналі, щоб не порушити легку таку ж елегійність попередньої розповіді. Легкий намул притчі. Все тут — тривіальні картинки, дрібні спогади, необов'язкові спостереження; ця дріб'язковість, певна річ, хибна, але замилуватися нею можна, що вже там. Кожен твір збірки — подія: стається щось, що відразу і не зафіксуєш, але люди відтак міняються. Не так. Точніше: будь-яку подію в цій книжці описано апофатично. Все, що тут відбувається, не має до реальності того, хто розповідає і про що розповідають, прямого стосунку. Справжні історії треба шукати десь поруч. Ні, от ви насправді б подумали, що Андрій бідкається, що в хаті немає мишей і без них стало якось незатишно? Ділиться своїми переживаннями за долю тб-серіального комісара Рекса? І розповідає нам, що ніц не відчув, убивши комара?.. Він договорює за своїх героїв і негероїв, а ми за них додумуємо. Все чесно, хіба ні?

…з того ж акафіста виринає ще одна цитата: і рукописання, що було на нас, загладилося. Ті, що встануть з гробів до нового життя, матимуть нові слова для вжитку і чисті книги долі. Право говорити за них наразі — не узурпація їхньої мови, а демонстрація: ресурс німоти також обмежений, безмовність провокує лише пафосне (само)замилування. Той, хто промовчав — той зник/помер. Оживити його можна також словами — суто магічний акт, подібне до подібного. Лікувати чужу німоту

власного безмовністю… От таке скажу. Цим автор цієї цікавезної — тим зокрема і цікавезної — книжки і займається. Він шаманить — натхненно і здебільшого безрезультатно. А що таке? Магія врешті-решт ґарантій нікому не дає, навіть шаманам.

Цю невеличку збірку коротких замальовок, новел і есеїв я щиро раджу читати як переклад. І не тільки тому, що автор «І тим, що в гробах» — Андрій Бондар. Книжка ця за змістом і посланням — адаптація, переклад зі споріднених мов. Раз за разом тут: з їхньої мови — нашою, з вашої — їхньою, з моєї — вашою, з нашої — моєю (так, ідеться про відповідні чотири розділи книжки). Напозір вони — ці ваші, їхні, наші і мої мови дуже схожі. Але «фальшиві друзі перекладача» то там, то тут провокаційно виринають. І тоді вже треба детально коментувати у трьох десятках пунктів, що то любов, скажімо. А ще — ретельно пояснювати собі чужі жарти (мамо рідна, а якщо Кафка — то насправді смішно?!) і коментувати власні (я ніколи більше не почую «Два кольори» Павличка інакше, ніж пісню про український дзен безсилого мамія!). І тоді, до прикладу, в холерично смішній замальовці про страждання недосвідченої перекладачки з української мови (там щонайменш 12 історій розказано на півсторінки тексту, гляньте!) випаде прочитати одну з тих самих історій. Про тривале марудне кохання до носія тієї незрозумілої української мови, для розмови з котрим так довго і відчайдушно вона шукає привід глупої ночі — бо колись із ним зустрічалась і спала… Помилки тлумачення тут, до речі, більше скажуть про спостерігача, ніж про об'єкт спостереження. Мови існують на знак не для віруючих, але для невіруючих… Хоча ні, це вже з іншої опери.

Пункт перший до обговорення — мова-донор («Вони-Ми»), За кого тут говорять? І про кого тут говорять? А до кого?

Я згадала кумедну сценку. Дівчина переказує байку, яку записав Драгоманов: чоловік сидить на дереві і чує, як радяться вовки — хтось задере теля, хтось ягня, а хтось уважного слухача. Щойно відбулася дискусія про недостовірного оповідача, тож дівчині адресують запитання: «Хто нам розповів цю історію, якщо єдиного свідка задерли вовки?». Та тоном ображеної відмінниці: «Сказала ж! Драгоманов!». Драгоманов, скажу я, легко відбувся. Мене-от заворожила, наприклад, сумна доля уважного слухача… До чого це? Просто перші три частини збірки — це підслухані історії і розмови. Це ґалерея і часом навіть паноптикум. Це щире намагання розказати небанальні сюжети про тривіальне життя ординарних людей. І, може, воно й непогано, що герої цих частин навряд ту книжку читатимуть: і комусь ще пощастить вижити, сховавшись у густому гіллі лісів під Києвом. Занадто вже людські

ці їхні історії, саме так, занадто людські. І занадто часто повторюватиме тут той-хто-говорить-за-них: «Я вам не чужий. Не дивіться так». Але не так часто, щоб у це повірити.

Спочатку варто почитати про діда Тодося і його безкінечну поему. І жарт про те, що треба щось зробити (от всерйоз про це вже й не скажеш — засміють, а не засміються). І збагнути, що щось стається саме тоді, коли не стається нічого: помирає комар, зникає консьєржка, Ольга палить не той Коростень, Синички ладнають якісь ґенератори. Ми чуємо і бачимо неправильно, нам зараз все перекладуть — про що там насправді Петрик П'яточкін співає? Чи він щиріший і перспективніший за Павличка?.. Хто все це має почути, коли ми такі самі «типові пасажири». Ну дарма ж, Андрію, ти так образився, коли нерозумний хтось дорікнув: «Ти не напишеш роман»? Романіст може бути, а може і не бути успішним колекціонером — і то переважно колекціонером власних великих проз. А тут наче нічого й не сталось — а склалася колекція, ба архів уважних слухачів. І можна не митися, якщо пишеш геніальну поему. Пам'ятати про тебе все одно будуть в найкращому разі як про постачальника неїстівних цукерок… Говори, говори, говори… Спілкування з Іншим відбувається за рецептом: я говорю до тебе, коли говорю за тебе, але я не говорю з тобою. Люди-артефакти. Це і є вони.

Якийсь либонь незапланований візіонерський ефект. Розуміємо: тієї миті, коли ти припиниш міфологізувати банальне та повсякденне, складно перекодовувати очевидне і ритуалізувати профанне, ти маєш нарешті шанс примиритися з тим, що деякі речі, окрім зовнішнього (мовчання!), нічого за собою не мають (бракне не слів, а голосу!). Тож таке мовчазне ми — це просто (за)багато Я, га?

Люди Бондара мучать одне одного через всякі дурниці: невдалі жарти, занадто легку смерть, безкінечні ігри, ритуали, сенс яких давно забувся, а зміст вичерпався… При цьому важливі не самі дрібниці, а бажання людей мучити одне одного. Щоб величезні пам'ятники Ісусові прикрашали посполиті землі, а країною кермував асенізатор, бо тільки так і можна запобігти ентропії. У спробі означити колективне розповідач весь час зривається в описи і замилування сакральним. Іронічні, ба саркастичні описи — тут це лише свідчення того, що матеріал залишився непрозорим. Якщо з «до кого я говорю?» — то більш-менш ясно, то «про кого я тут говорю?» — питання відкрите і страшенно незрозуміле. Щоб самовідтворюватися, те «ми» має лишитися непрозорим. Як той старий будинок, який покинутий тільки тепер, але навічно залишається фортецею, притулком. І стоїть похоронна процесія, бо «далі боїться йти». Чого ж тепер уже

боятися?.. В цій книжці стільки мертвих! «Моїх» мертвих. Спогади, слова і переживання делеґуються мертвим — вони не ті, хто поруч, вони і є Ми (і точно більші за Я-ідентичність). Є чого боятися.

У збірнику, здається, немає жодного прямого запитання. Тебе так зачаровують Інші, то спитай у них те, що тебе цікавить, так-ні? Хоча точно «ні». Є таке, менти домахуються, чи розповідач бува не є власником газових балонів, а батько в малолітнього персонажа питається, чим той займається за зачиненими дверима. Дорослий громадянин відбрешеться, а малолітній прихильник онанізму збреше: «Мені погано». Та він брехло не менш талановите за того кабельника, що Януковичу тб-систему з порнухою і мультиками встановлював! Дорослий шукач відповідей у цю мить натомість і скаже тільки правду: на будь-яке пряме запитання адекватною є одна реакція: мені погано. І «нічого, крім гігантської і всеосяжної самотності Бога, який уже зовсім нічого не розумітиме». Бо єдине тут нагальне питання відповіді не має: хто говоритиме за мене, коли я говорю за Іншого?

Пункт другий щодо перекладу — мова-реципієнт («Він-Я»). Це четверта, остання частина книжки — сума. Якщо говорити за інших і до інших здається складним і непередбачуваним, то це лише тому, що навіть уявити важко, як це говорити з іншими. І до себе. Зрозумійте мене правильно! — А сам ти себе розуміти хочеш?

Той-хто-говорить в «І тим, що в гробах» — така саме непрозора збитковість невідомого. Попри те, що кожен твір написаний від Я і начебто завжди переказує суб'єктивні, навіть дуже особисті враження — це в жодному разі не тексти про Я. Я тут просто немає. Воно щире і навіть беззахисне, але не автобіографічне, правду кажучи, і вже точно не сповідальне. Яка сповідь? Коли трішки спадають маски, за роботу береться кемп і кітч (от ще в чому Бондар майстер, аплодую). Він же від тих, хто мовчить, не різниться. Хіба на рівні символіки: як серце Христове від серця яловичого. Світ загрожує йому, точніше — колись зробив йому боляче і тепер Той живе передчуттям: це повториться. Тому треба збагнути Іншого, він — твій ворог (тож кричи голосніше: «Я вам не чужий», може, і повірять/повіриш). Інституції, ритуали, ігри, закони — він вивчить усе, він уміє все бачити: бути вправним резонатором — це спосіб збереження-себе. Він смішний і трішки недоречний, як Папа Римський на Святошині. І молодий письменник у натовпі, який відчуває цієї миті таке неподобне єднання з повноважним представником Бога на землі. Потім представник Папи Римського на Святошині

попростує до «Фуршету» на закупи: з ним — «слова, слова, слова, які ніхто не використає проти». Зрештою, його безпосередній адресат — наймудріша з мишей. Чого ще бажати?.. Архіваріус з обмеженими рубриками: «гірше», «ще гірше», «найгірше».

Тільки знаєте, це не самообмеження. Ця книжка, на перший погляд, ніжна, елегійна, сумна; а як придивитися — жорсткі і безжалісні роздуми про насилля. Будь-який переклад — це примус до співпраці. Будь-яка комунікація, взаємодія між людьми і natura morta, так само і поміж людьми-натураморта — це принука. Є спосіб її уникнути, нам тут підкажуть. Через реалізовані можливості: у моєму житті вже немає можливого, я живу можливим чужих життів… А миші цього року, бач, не з'явилися.

Бо так усе просто насправді. Про тебе говорять, до тебе говорять — ти говориш до когось, ти говориш про когось. І цієї миті ми говоримо один за одного, забувши про відчайдушну унікальність нашого Я. Хто і що — голоси і слова — зливаються в повідомленні, яке варто почути, — і гоп! — зненацька ти «зрозумієш себе правильно, будь ласка». І, може, в дзеркалі відіб'ється котрийсь з юнаків Рафаеля, хтозна?

Ганна Улюра

*** * ***

Якщо чайки летять за траулером, то це тільки тому, що вони чекають, що сардини викинуть у море.

Ерік Кантона, нападник «Manchester United», 1995

I

[дід тодось]

Дід Тодось не любив митись і ніколи не мився, бо йому, мовляв, не дозволяли цього робити лікарі. Він доводився мені двоюрідним дідом, тобто був братом мого діда з батькового боку. Хтось кликав його Тодосієм Назаровичем, хтось — Фєодосієм Лазарєвічєм, батько звертався до нього «дядя», а поза очі, як і всі мої родичі, використовував звичне й найбільш відповідне — «дід Тодось».

Дід Тодось приходив до нас у гості зазвичай раз на тиждень, приносячи у своїй безрозмірній кишені засмальцьовані карамельні цукерки. Їсти ми їх не наважувалися, бо виглядали вони, м'яко кажучи, підозріло. За зовнішнім виглядом обгортки рік вироблення цих ласощів було виявити неможливо, однак ми здогадувалися, що вік їх приблизно збігається у часі з днем народження мого старшого брата. Трафні цукерки деякий час тулилися один до одного на кухонному столі, а потім безжально викидалися маминою рукою до сміттєвого кошика.

Дід Тодось приходив пограти з моїм батьком у шахи. Шахістом він був відверто слабким. Аби якось потішити старого (мабуть, з поваги до його пристойного віку), тато здавав йому кілька партій. Старий неймовірно голосно реготав від радості. Коли ж його дух унеможливлював дальше перебування у квартирі, батько починав безжально трощити хитромудрі захисти нашого нечистоплотного Капабланки, чим наближав мить його благословенного відходу. За тиждень дід Тодось приходив знову, і знову нам усією родиною доводилося переживати хімічно-бактеріологічну атаку, висунувши на передні шахові позиції наші найкращі ґросмейстерські сили — батька, який доводився йому найближчим родичем.

Може, й не варто про нього згадувати, але він був справжнім діамантом мого дитинства, людиною, від якої завжди тхнуло немитим дідуганом та якоюсь підпільною історією. А може, не мився він тому, що боявся змити із себе історію? Можливо, кожний шар бруду був новим культурним шаром якоїсь невідомої археологічної культури і тому не підлягав очищенню, тобто знищенню. Він чудово складав собі ціну, бо усвідомлював свою унікальність. Підпільна людина Достоєвського, ніцшеанський Ubermensch, людина без властивостей — ось ким без перебільшення був мій дід Тодось.

Естетика його життя була не лише послідовно антирадянською, а й послідовно антисуспільною. І не тому, що він якось особливо пристрасно не любив людей. Такі людські емоції, як пристрасть, жага, кохання або ненависть, узагалі були йому невластиві. У тридцяті роки дід Тодось працював землеміром, але я не вірю, що ця людина в принципі колись могла працювати. Його жодним чином не зачепили сталінські чистки кінця тридцятих — міцний імунітет до всіляких проявів тоталітаризму забезпечували йому амебоподібний триб життя і філософія повного і беззастережного невтручання.

Ровесник XX сторіччя, дід Тодось, маючи сорок один рік і глибоко в дупі радянську владу, не пішов на фронт, симулювавши важку хворобу серця — він відмовився від евакуації, залишившись у своїй теплій хаті. Коли в місто прийшли німці, припускаю, він міг зустріти їх букетом троянд, вирощених у своєму садку. Ймовірно, свідки цього запопадливого вчинку і були, однак успішно пішли прахом, чи, точніше, спочатку димом, а потім прахом, у нацистських крематоріях. Вигадувати щось про цей період його життя — марна справа. Хоча можна й пофантазувати. Можливо, він був пасивним колабораціоністом і тихцем здавав у ґестапо комуністів та євреїв (хоча яка вже тут пасивність?); можливо, й далі служив землеміром або дрібним секретарем у поліції, тихенько провадячи своє господарство — розводив курей та свиней, вирощував петрушку й цибулю, робив терпке айвове вино, яким ласував самотніми сутінками довгих вечорів. Одне слово, плекав свій сад. У жоден його героїчний чин на зразок співпраці з комсомольцями-підпільниками, радянськими партизанами або бойовиками ОУН-УПА нізащо в житті не повірю. Хоч тоді, коли він мені про це розповідав, я вірив йому всією щирістю дитячого серця. Одне я знаю напевно й достеменно — він був справжнім, класичним українцем: сентиментальним, боягузливим, дріб'язковим та скупим, носив вишиванку і знав море українських пісень, прислів'їв та приказок, грав на скрипці й завжди розмовляв українською, бо інших мов не знав і знати не

хотів. Мій батько, двадцятидволітній юнак у пошуках перспектив міського життя, певний час жив у старого, щодня наражаючись на його дивацтва.

По війні, коли знову запанувало мирне радянське життя, дід Тодось якимось дивом отримав потрібний ступінь інвалідності й невеличку пенсію, що й дозволило йому тихо існувати. Саме існування було першою та останньою метою його життя. Екзистенція у його випадку затьмарювала сутність, і не лише її. Чисте існування, нічим не обтяжене й абсолютне існування людини без почуттів та цінностей, мети і мрії. Хоча ні, старий таки мав одну-єдину на все життя заповітну мрію — дожити до ста років, тобто до 2000 року. Гадаю, цій мрії він до решти присвятив усе своє життя, послідовно втілюючи її ще одним прожитим роком. Не знаю, можливо, саме воля до існування й була сутністю цього чоловіка. Однак, маніакально прагнучи існувати, цей похмурий життєлюб неминуче скочувався у смерть, хоча остання й не дуже поспішала за ним.

Мені з моїм старшим братом нічого не лишалося, як робити ставки на діда Тодося. Тобто помре він нарешті цього року чи й далі коптитиме й без того сірі небеса. Не пам'ятаю, хто зірвав банк того трагічного 1986 року, але одного дня лікарі констатували смерть нашого дивовижного родича, який мав чудове здоров'я, хоча й постійно на нього скаржився. Тоді, у дитинстві, мені здавалося, що він народився дідом і ніколи не був молодим. Молодість старому не тільки не пасувала, а й була чимось трагічно ворожим. Навіть чорно-білі групові світлини кінця двадцятих років, де у дружньому колі членів землемірної артілі губився лик цього начебто діда Тодося, не переконували в можливості його молодості. Отож нагла смерть забрала нашого непересічного родича, за яким, проте, так ніхто і не заплакав.

Іноді, у приступах гострого бажання бодай якось його виправдати, мені думається, що його життя було своєрідною формою духовного дисидентства, антирадянщиною в її найрафінованішому вигляді — послідовної буддистської непричетності. А часом нестримна фантазія мені підказує, що це така сучасна форма християнської святості, яка, проте, заперечує існування засадничих моральних принципів і, що головне, любові. Такий собі героїчний чин людини, викинутої в цей світ без спеціального запрошення, людини випадкової, людини, яка возвела сірість у головний принцип існування і ніколи не зраджувала їй. Людини, яка мужньо відбувала життя.

У домовині дід Тодось виглядав напрочуд жваво і бадьоро. Лежав як правдивий українець, у вишиваній сорочці і з рівно розгладженим од зморщок обличчям. Жовті мідні монети

номіналом у п’ять копійок СРСР затуляли його напіввідтулені очі від світу. Ховали його троє людей, не беручи до уваги чотирьох носильників труни з тілом покійного, — мої батьки та любляча дружина небіжчика. Вінки, за браком співчутливих рук, довелося залишити вдома. Такий був вінець Тодосевого життя. Мрія старого прожити сто років не справдилася. Він програв і програв гідно, бо із вдячністю прийняв усе, що отримав після смерті. На цвинтарі в головах поклали стандартну сіру тумбу з мідною табличкою, на якій чиясь безграмотна рука вивела: «Тодосій Лазаревич Боднар». Тимчасова тумба стала для старого вічним пам’ятником.

Його філософія життя (чи радше її цілковита відсутність) відбилась і в ставленні до жінок. П’ять разів дід Тодось одружувався і поховав чотирьох із п’яти своїх дружин, так і не надбавши дітей. Таємницю подібного вмілого сперміциду (чи імпотенції) він так і забрав із собою в могилу. Мабуть, його хронічна бездітність була продиктована великим небажанням ділитися своїм існуванням ще з кимось. Адже діти могли значно послабити його життєспроможність і вкоротити життя, сплутавши, отже, старому плани.

Пережити його пощастило лише п’ятій, останній дружині, тій, що перевершила його за багатьма показниками антропологічної сірості й найтемнішими людськими характеристиками. Підозрюю, саме вона передчасно загнала його в сиру могилу. Не знаю, підсипала вона йому в борщ арсену чи задушила вві сні подушкою, але роль подільської леді Макбет їй пасувала якнайкраще. Після діда Тодося залишилося майно, сірий приземкуватий будиночок та невеличкий садок. Усе це, а також кілька книжок і скрипка, дісталося згорбленій старушенції, запліснявіло-тухлій Валентині.

Історія діда Тодося так би й обірвалася разом із його смертю. Однак було в ній щось таке, що й досі не дає мені спокою. Поема. Це була поема, що її він написав у середині сімдесятих шестистопним ямбом із неминучими дієслівними римами, — бездарна графоманська базґранина про комсомольців-підпільників, про звірства нацистів та завзяту комуністичну партизанку. Цим твором він дуже пишався і хотів десь надрукувати. Але прискіпливі редактори радянських газет і журналів вперто повертали її назад зі словами відмови та подяки. Старий, хоч його про це ніхто й не просив, любив декламувати свій твір уголос, чим дуже знуджував усіх нас. Якось він попрохав тата посприяти її оприлюдненню. (Наче батько міг йому допомогти!) А коли той зволікав із поверненням, писав гнівні й розпачливі листи, в яких звинувачував батька в бажанні присвоїти

авторство собі.

Не знаю, чи сподобився старий вічного життя, але наважуся припустити, що саме ця гівняна поема навіть не сумнівної якості й порятувала його на найвищому суді. Щось незбагненне таки надихнуло діда Тодося написати її. Муки сумління за гріхи минулого? Наглий несвідомий потяг до творчості? Бажання залишити по собі бодай щось? Хтозна.

[жарт]

Жарт людського існування в тому, що єдине світло в кінці тунелю — це світло пологового кабінету. Всі дальші життєві зусилля людини, по суті, продиктовані бажанням повернутися в темний і теплий тунель материнської утроби, де немає ні страху, ні клопотів, ні відповідальності. Похорон — це фактично метафора такого повернення, його симулякр. Померлий, ти знову не маєш ні страху, ні клопотів, ні відповідальності. Просто замість темного і теплого тунелю материнської утроби отримуєш темну і холодну діру. І коли кажуть «з праху прийшов і в прах повернешся», замовчують щось дуже важливе. Тому життя — це короткий проміжок між неіснуванням і небуттям, де ви можете спробувати щось зробити. От, наприклад, як я: написати ці життєво важливі слова.

[мені погано]

Мої батьки були послідовними противниками онанізму, перебуваючи в полоні якихось дивних стереотипів. Рівно доти, доки їм до рук не потрапила книжка мастодонта радянської сексуальної психології Ігоря Кона «Вступ до сексології» (Москва, 1989). У ній він їм популярно пояснив, що від онанізму не відсихають руки, не слабне зір і не гасне слух, не розвивається рання імпотенція й не руйнується особистість піонера. Ба більше, мудроокий науковець прямим текстом на весь Союз оголосив: «Онанізм — це прийнятна форма сексуальної поведінки». У радянській книжці було надруковано чорним по білому. І неважливо — піонер ти, комсомолець чи член партії. Відтепер тобі навіть це дозволено!

Послаблення свого зору я схильний пояснювати радше складною екологічною ситуацією після аварії на Чорнобильській АЕС. Хоч аварія на станції й початок моєї сексуальної практики під знаком мастурбації майже збігаються в часі. Тож простежити причинно-наслідкові зв’язки в цьому випадку неможливо через

задавненість подій. У мене це почалося в липні 1986-го. Тоді батьки на вихідні дні їздили на присадибну ділянку боротися з першими колорадськими жуками. Саме цього року Михайло Ґорбачов почав видавати інженерам по шість соток землі. І саме цьому чоловікові я завдячую своїм першим сексуальним досвідом. Я нарешті міг залишитися сам. А батьки могли, нарешті, чимось зайняти свої руки на вихідні.

Із дівчатами в мене, як і в кожного підлітка, була проблема. Інакше й не було б чогось такого, що звикли називати «важким віком». Бо воно справді важко, коли ти зависаєш між однокласницями, яким ти вже не потрібен, і малявками з початкових класів, яким ти ще не потрібен. У наших дівчат уже округлювалися груди, а отже, невпинно зростали апетити: вони дивилися на своїх потенційних наречених із випускних класів, відкидаючи нас із прагматичністю поважних матрон. Натомість нам треба було якось миритися зі своєю самотністю й навіть використовувати її на власну користь.

У батьківській уяві онанізм тісно пов'язувався з гомосексуалізмом, будучи мало не його початковою стадією. В цьому, звісно, було певне зерно істини. Я й сьогодні віддаю належне батьківській проникливості. Бо якщо серйозно розібратися, онанізмом чоловік займається на самоті з собою, тобто також із чоловіком. Не знаю, чи саме цією логікою користувалися мої мама й тато. Вистачало їхньої переконаності в тому, що онанізм — це зло, і нормальним хлопчикам, у яких попереду ціле майбутнє, цим займатися не варто. Я ніколи не питав і не наважуся запитати тата, чи він колись грішив цим. Мені забракне сміливості, хоч стосунки в нас майже відверті. Мій тато — прихований лібертаріанець і бонвіван, попри те, що іноді вдало маскується під порядного й навіть серйозного та ділового чоловіка. А нещодавно він навіть почав ходити до церкви.

Якось батьки не поїхали на дачу: був дощ і до того ж тато захотів подивитися футбол. Київські «динамівці» грали вдома зі своїми московськими одноклубниками. Був черговий тур футбольної ліґи Радянського Союзу. В перерві матчу я зрозумів, чого саме в цю мить мені хочеться найбільше. Я вже звик до цього й не міг стримувати своїх бажань.

Отже, просто серед білого дня я зачинився у своїй кімнаті на ключ і почав. Зрозуміло, що час вибрав дуже невдало, але що могло тоді стримати підліткове лібідо? Вже наближаючись до кульмінації, я почув за дверима перелякано-зацікавлений батьків голос. Він казав мамі: «Що Андрій там робить?». Мама бігала по квартирі стривожена, наче полярна лисиця. В її голосі вчувалися нотки страху.

Раптом батькова цікавість перемогла залишки його вродженої тактовності. Він постукав і голосно наказав:

— Андрію, відчини двері!

Я зірвався з дивана й переляканий, червоний від напруження абияк натягнув спортивні штани й відчинив двері. На порозі стояв тато й так само перелякано дивився на мене.

— Що з тобою? — запитав він, наче побачив перед собою людину без голови. — Що з тобою? — повторив, помахавши в мене перед обличчям рукою. Згадав, мабуть, про згасання слуху і послаблення зору.

— Мені погано, — нічого мудрішого не міг вигадати я.

— Що з тобою, Андрію? — стурбованість синовим здоров'ям поступилась переляку.

— У мене голова болить… І серце… — брехав я. Не міг же йому в очі сказати: «Тату, я мастурбував, а ти мені перервав процес».

— Може, вип'єш якусь таблетку? — він так і сказав: «таблетку». — Чому ти такий червоний?

Мені довелось вдатися до спортивних пояснень — я також уболівав:

— Я дуже переживаю за наших, — після першого тайму наші, на моє велике щастя, поступались москвичам 0:1, що з огляду на домашній матч було тривожним симптомом. — Може, того в мене голова заболіла? І серце…

— Ну, полежи трохи, — сказав тато і зачинив двері.

Я послухався — зачинив двері й ліг на диван. На другий тайм я вже не вийшов. Той матч так і закінчився — 0:1 на користь московських «динамівців». Це був чемпіонат вищої ліги СРСР 1987-го. Того року гра киян пішла на спад: після тріумфального попереднього сезону, коли нашим удалося виграти чемпіонат країни, Кубок кубків Європи і показати видатну гру на Кубку світу в Мексиці (із 22-х гравців лише кілька не належало до команди великого Лобановського). «Динамо» посіло тоді ганебне, як на великий клуб, шосте місце, а чемпіоном СРСР став московський «Спартак» — головний суперник киян. Досі переконаний: наші програли тоді саме тому, що я не вийшов на другий тайм. Батько зіграв роль кайфоломника й остаточно цим розладнав гру нашої улюбленої команди: він вчинив не по-спортивному.

Того ж року до армії пішов мій старший брат Павло, який, власне, і навчив мене, як це робиться. Коли він проводив зі мною перші теоретичні заняття, мені було 11 років, а йому 15. Із нього вже кілька років витікала світло-сіра рідина запаху стиглого розрізаного каштана. Так він мені пояснював. Цілий рік минув у тренуваннях, але з мене нічого так і не витікало. Через рік мій

живіт уперше залила світло-сіра рідина запаху стиглого розрізаного каштана. Було страшно й холодно, але без цього жити я вже не міг.

22 грудня 1987 року Павлові виповнилося 18. Наступного ж дня він пішов до військкомату й попросився, так і хочеться сказати, на фронт. Хоч міг зустріти Новий рік із нами і спокійно добути вдома до весняного призову. З весни 1988-го вже обіцяли не забирати в Афганістан. Ще за два дні він сам прийшов за повісткою, а вже 27 грудня нас покинув. Була сьома година світло-сірого вологого ранку. Надворі 0–1? Павло був у тілогрійці, яку потім, коли видадуть військовий мундир, не шкода було б викинути, і розтоптаних зимових черевиках. Замість них, як я думав, йому видадуть кирзаки, зняті з якогось убитого солдата. Ми проводжали його всією родиною. Мені більше не хотілося жити. Так закінчилося моє дитинство. В Афганістан Павла не забрали. Він служив у білоруському селі Мишанці Мозирського району Гомельської області. Це був його перший Новий рік без родинної ялинки. І водночас він мав море ялинок і сосен у густих поліських лісах.

До того, як батьки прочитали книжку Ігоря Кона, залишалося півтора року. Але мене вже не турбувало їхнє ставлення до підліткового онанізму. Батьки знали, що я мастурбую і їм було важко жити з цим знанням. У мені вже почав формуватися затятий і переконаний онаніст. Онанізм був першою стадією мого гострого індивідуалізму. Хоча згодом виявилося, що в цьому віці ним починають займатися всі без винятку підлітки. Онанізм — це одна з перших форм особистої свободи, коли задоволення належить тільки тобі й виходить із тебе самого. Павло подарував мені це знання, зоставивши мене наодинці з ним.

Я й тепер не знаю, чи досі мої батьки вважають онанізм чимось напівкримінальним і неприпустимим. Однак ніяк не можу наважитись їх про це запитати. Уявляєте, приходжу до тата й кажу: «Тату, як ти ставишся до мастурбації?». Він, звичайно, щось мені відповість. Хоча я й сьогодні не переконаний, чи батько у свої 70 знає, що воно таке — «мастурбація» і чим вона відрізняється, приміром, від «турбуленції». Тому не знаю, чи буде та його відповідь достатньо кваліфікованою і відвертою? І головне: що вона в принципі змінить у моєму житті, де вже не залишилося жодних таємниць?

[з другого погляду]

Для того, щоб збагнути повноту людської природи, треба оволодіти кількома транспортними засобами і практикувати їх у

щоденнім житті.

Статус пішохода, велосипедиста і водія авто дає неймовірно широкий спектр вражень про життя і людей. Цих трьох статусів достатньо для розуміння людської мінливості. У різних статусах людина сама себе схильна ненавидіти. Я не знаю водіїв, які не нарікали б на пішоходів. Не знаю велосипедиста, який би не постраждав, бодай морально, від водіїв. Не знаю пішоходів, яким у печінках би не сиділи водії. Не знаю водіїв, які б не нарікали на п'яних велосипедистів… Усі вони, мабуть, нарікають на знерухомлених людей, які не виходять з дому. Бо з ними нецікаво.

Іноді мені здається, що робота машиністом метро в певному сенсі врівноважила б емоції. Бо тоді людина у своєму професійному житті весь час існує в режимі затемнення — просвітлення. Тунель — станція, тунель — станція, тунель — станція.

— Як було на роботі, коханий? — запитує щодня дружина.

А він щодня відповідає:

— Усе чудово, люба: затемнення — просвітлення, тунель — станція. Як завжди.

Машиніст бачить людей як суцільну масу. До певної миті. Іноді, раз на 10 мільйонів, із цієї маси відокремлюється особистість, яка ламає його режим затемнення — просвітлення і породжує всередині його душі комплекс провини. Я не знаю, що роблять машиністи після такого. Не знаю, що роблять з машиністами.

Хоча, припускаю, з ними не так усе й просто: затемнення — просвітлення, тунель — станція. Це тільки те, що нам видно про них. Можна уявити собі інтерв'ю з пенсіонером, колишнім машиністом потяга метро із, приміром, 40-річним стажем роботи. І от я уявляю, як ставлю перше запитання:

— Як би ви охарактеризували свою роботу?

— З першого погляду, нічого особливого нема: затемнення — просвітлення, тунель — станція…

— А з другого погляду?

І от цікаво, що він відповість? Це трепетне очікування перед незнаним світом, здавалося б, очевидного, і є сенсом життя.

[наче нічого й не сталось]

Зловив комара — тлустого від крові, наче корова після паші. Затиснув у кулаку і прислухаюсь, як дзижчання переходить у важке дихання, кашель, харкання кров'ю, асфіксію і смерть. Нічого особливого — просто однорукий аплодисмент із кривавою

плямою. Я робив це сотні тисяч разів у різний спосіб. Я вбивав наосліп, сонний, п'яний, добрий, лютий. Я спостерігав, як він ретельно відшуковує хоботком потрібне йому місце. Він шукав, ще не знаючи, що його чекає за частки секунди. Він взагалі не міг нічого знати, бо народився не для цього.

Мене завжди цікавило, для чого ж вони живуть? Якісь пращури цього комара, мабуть, кусали наших предків, акуратно передаючи нащадкам це нехитре знання. Іноді мені хочеться думати, що в них є якась місія. Ніби в такий спосіб вони віками намагаються до нас достукатись. Комарі — маленькі резервуари, в яких з покоління в покоління переливається кров наших предків.

Це — носії традиції, зв'язкові між поколіннями, одні з небагатьох представників живої природи, яким є до нас діло. Комар кусає мене, перед тим вкусивши сусіда, з яким я навіть не вітаюсь. У ньому змішується наша кров. Він — один із небагатьох, хто втручається в наше життя. Дзижчить тихенько — не докричиться. Немовби обрав нас недарма, і ми для нього не лише тупий теплокровний харч, а щось значно більше.

Дивна річ, коли взимку комарі гріються беззахисні й сонні на теплих вологих стінах, рука на них не піднімається. Але як тільки приходить тепло, нищимо ми їх без жалю, навіть з якоюсь насолодою. Десь так само, як вбиваємо в собі пам'ять про минуле. Вони забувають зло, знову прилітають і п'ють нашу кров. Прощають. Наче нічого й не сталось. Нас не буде, а вони прилітатимуть. Такі самі — гостроносі, діловиті, крихітні свідки нашого існування.

Я б хотів навчитись їх не вбивати. Десь під стелею вже літає ще один комар. І його доля може скластися зовсім по-іншому.

[камо грядеши]

«Домофон убив консьєржку» — це не повідомлення кримінальної хроніки, а еволюційний поступ. Десь так само «фотографія вбила живопис», а «інтернет убив телебачення». А консьєржка була, і де-не-де досі залишається, нашим чи не єдиним провідником у світ людської комунікації. Аутичні, занурені у свої думки, заглиблені у глибини своєї самості й самотності, ми заходимо в під'їзди, стикаючись з реальністю категорії «вы-к-кому-мущина», «вам-в-какую-квартиру-молодой-человек». Консьєржка — незамовлена послуга, паразит на тілі комунікаційного простору — завжди вимагає виправдання твого існування тут і тепер. Ти рухаєшся кудись і повинен виправдати свій рух перед невідомою старшою жінкою, яку не цікавить твій

внутрішній світ, політичні переконання та сексуальна орієнтація. Її цікавить твій рух, твоє дао. «Камо грядеши? — запитує вона. — В які своясі йдеш? Чи тебе там чекають? Ти там нужен взагалі? Кому ти потрібен вопше?» І ось у цю мить, якщо замислитись, виникає додана, сказати б, вартість від цієї вимушеної комунікації. Звичайна старша пані раптом ставить перед тобою просте запитання, суть якого зводиться до того, що sapienti sat, що людина, уважна до світу і себе, до світу-в-собі і себе-у-світі, обов'язково зупиниться і подумає, йти чи не йти. Навіть якщо чекають. Навіть якщо запрошували, накрили стіл, прибрали квартиру і чекають. Консьєржка — це лагідний пенсіонерський гоп-стоп нашого дао, нашого шляху до смерті, який кожен має пройти свідомо, сам, а не як член стада або стадо членів. Тому коли покидаєш під'їзд, окрім «до побачення», треба подякувати цій жінці. Подякувати за те, що зупинила, вирвала, змусила замислитись. Подякувати, бо завтра буде пізно. Завтра її вб'є домофон. І не питайте по кому дзвонить домофон, він дзвонить по консьєржках, безкровно вбитих нашою реальністю для нашої зручності. Щоб ми й далі, не покидаючи своїх думок, йшли своїм шляхом, виконували своє неусвідомлене дао. І ніхто вже більше в цілому світі не наважиться нас зупинити і спитати: «Вы к кому, мущина?». А ми ніколи самі собі не відповімо — чесно й одверто: «Я в лапи смерті, бабушко, де воскресіння і вічне життя».

[немовби каже нам ліричний герой]

Пам'ятаєте пісню-вірш Дмитра Павличка «Два кольори» на музику Олеся Білаша?

Дурне запитання. Звісно ж, пам'ятаєте. Так-от, вчора перед сном мені відкрився її справжній сенс, який відкриває очі. На що? Та практично на все, що нас, паралітиків на роздорожжу, сьогодні цікавить.

Отже, короткий сеанс герменевтики.

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними,
Червоними і чорними нитками.

Уже в першому рядку поет недвозначно натякає читачам:

«Малим збирався навесні піти у світ…». Ключові слова-дії тут «збирався піти». Тобто вже на самому початку вірша криється непевність у незнаних шляхах «малого». «Малі», як правило, не ходять у незнані світи, а здебільшого сидять вдома. Бо незрілі ще. Недарма тут, у першій строфі, поет не виражає жодної доконаної дії зі свого боку. Те, що мама вишила йому сорочку, аж ніяк не свідчить про те, що «малий» таки пішов «у світ незнаними шляхами».

Одне слово, очевидним є те, що малий збирався піти у світ, йому мати вишила сорочку, і він нікуди не пішов — залишився вдома. Іноді, на великі свята, наприклад, Різдво, Великдень або Покрову, одягаючи вишиту сорочку. А може, просто довго дивився на неї, як ми в дитинстві дивилися перед сном на перські килими. Другий куплет мав би прояснити справу і, на думку багатьох, прояснює. Однак я вважаю, що справа тут набагато складніша.

Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Щасливії сумні мої,
Щасливі і сумні мої дороги.

Його «водило в безвісті життя». Звісна річ, здавалося б, «безвість життя» — це поетична метафора руху ліричного героя в буремному вирі існування. Проте «безвість» також недвозначно натякає на подорож несвідому, в якомусь тумані, де істоти, фігури й образи існування — непевні, нечіткі або затерті.

Тобто пересуватись у «безвісті життя», по суті, можна і не покидаючи рідного села. Варто сходити до сільмаґу або до церкви, і ти міг зіткнутися з такою безвістю життя, що поети-бітники би позаздрили. Він — удома, його «безвість життя» — тут, на місці. Щонайдалі можна віддалитися до районного центру. Ну, добре, до обласного центру або столиці республіки можна з'їздити на екскурсію.

Але герой постійно «вертався на свої пороги». Що значить «постійно»? Це значить «завжди» — він далі жив із мамою в рідній сільській хаті. А «свої пороги» — образ психоделічний, оскільки «поріг» у хаті один. (Можна теж припустити, що в поета було кілька будинків у селі — материна, бабина хата, наприклад.) Але на те вона й «безвість» з її несподіваними галюцинаціями та складними візіями, щоб звичайний поріг рідної хати обернувся

«порогами».

Це пороги сприйняття, фактично — хрестоматійні гакслівські «the doors of perception». Отже, автор досягає складних станів свідомості, практично ненадовго покидаючи хату. Що правило поетові за «мескалін»? Чи не могло це бути звичайне поєднання двох кольорів — червоного і чорного, цього архаїчного елементу етнічного українського орнаменту?

«Щасливії сумні мої» — хто міг таке написати? Лише людина по-справжньому глибока, що здатна обійняти в собі журбу та радість.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

«Любов» і «журба». Почнімо з «журби». Що таке «журба» в принципі, якщо відкинути суто емоційний складник? Це стан глибокої замисленості, медитації, руху вглиб себе: «в душі моїй оба». Вистачало просто вдягнути сорочку, і перед тобою відкривалися складні картини, поєднувалися щастя із сумом, радість зі скорботою, Ерос із Танатосом. Дихотомія «червоного — чорного», «любові — журби», яку дехто з інтерпретаторів пов'язував з якимись ідеологічними шифрами (червоно-чорний прапор УПА), насправді відсилає до архаїчних глибин.

Остання строфа лише підтверджує наші інтерпретаційні здогади:

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш згорточок старого полотна
І вишите моє життя,
І вишите моє життя на ньому.

Чому сивина війнула саме в «очі», а не у «скроні» чи «волосся»? Тому що наш автор — містик-візіонер і не бачить сенсу в загравanні з примітивними уявленнями читачів, ламаючи таким чином горизонт їхніх сподівань.

«Та я нічого не везу додому» — правильно, «не везу», бо я

нікуди не їздив, я тут біля своєї хати, немовби каже нам ліричний герой. Я вже посивів, але мені достатньо моєї вишиванки, хати, старенької матері, одне слово, всього мого затишного домашнього світу, який сформував мене як особистість, що може дозволити собі такий хід думки: «мені війнула, та я не везу». Погодьтеся, така логіка приголомшлива.

«Вишите моє життя на ньому» — так, життя вишили мама, бабця, праматір роду ще у глибинах матріархату. Тобто нічого тобі життя, по суті, голубе, не вишивало. Все зробили твої предки по материній лінії. А ти просидів ціле життя в маминій хаті і медитував на вишиванку.

[комісар рекс]

Я ніколи не любив фільмів про тварин. Ні, не те щоб не любив, а просто завжди перебував у якомусь внутрішньому напруженні. Тварини здебільшого грали свої ролі рятівників, розбишак, приходили на допомогу в потрібну мить, слухняно виконували сценарні плани, а я сидів і думав, як їм усе це вдається, як їх пресують, кричать на них, а може, і б'ють режисери, асистенти режисерів та інший персонал. Навіть наприкінці стрічки, коли на екранних титрах висвітлюється «Під час зйомок не загинула жодна тварина», мене не полишає гнітюче враження.

Так само було і в дитинстві з тим відомим фільмом про білого Біма та його чорне вухо з В'ячеславом Тихоновим у головній ролі. Я ототожнював милого доброго Біма з реальним собакою на зйомках. І коли йому затиснуло лапку між рейок, я був упевнений, що страждає реальна тварина, болить її плоть, що наші фільмотворці дотримаються до кінця принципів реалізму, бо інакше й бути не могло. У нас тоді взагалі ніяк інакше бути не могло, тому смерть екранна здавалася тоді абсолютно реальною. Втім у тій країні це стосувалося не лише тварин. О, де ти, хоробрий Бонівуре, спалений у далеких пічках Далекого Сходу? Де ти, романтичний Оводе, розстріляний переодягненими в італійських військовиків часів Ґарібальді кеґебістами? Де ви, молоді тіла «Молодої ґвардії», гниєте десь, мабуть, і досі в донбаських шахтах, поволі зливаючись з вугільною породою? Я й досі іноді в усе це вірю, хоч дорослий світ і повитискав із мене багато різних вір, залишивши кілька дрібних дитячих вірок, та ні, не вірок — вірочок.

Я часто згадую фільм із Томом Генксом у головній ролі, коли чистоплюй-поліціянт має переїхати з провінційного американського містечка до великого міста на підвищення.

(Цьому Генксові тільки й грати — або придурків, або чистоплюїв.) І раптом герой потрапляє в ситуацію, коли він мусить опікуватись великим мордатим слинявим псом убитого знайомого і залишитися там, аби разом із хоробрим Гучем (так, здається, звали цього потворного і водночас симпатичного мастифа) викрити і знешкодити вбивць хазяїна, які виявилися до того ж крупними контрабандистами. Краще б ти, Генксе, поїхав у свій ЕлЕй чи куди ще там на своє підвищення! Внаслідок цього гине поранений пес, але банду на чолі з шефом поліції викрито, кохання з ветеринаркою, вже ніхто нікуди не їде, вагітна ветеринарка, собача ферма і цуценятко таке розбишацьке — нащадок Гуча. Американська мораль: добро перемагає зло, пес стоїть на сторожі людини, яка стоїть на сторожі добра, і тому, коли треба, мусить загинути, рятуючи людину. Тривіальна американська історія триває, все на своїх місцях. Хай живе провінція з її маленькими радощами дітонародження та зустрічей випускників! От тільки Гуча вже не повернути. Завдяки собачому життю, але ж гепі-енд. Але чому, чому так стискається серце, коли натуралісти-оператори показують великим планом закривавлені бинти і сумовиту мордяку мастифа? Чому мистецтво набуває таких сентиментальних рис? Чому до горла підкочується чи то кістка, чи то якийсь жовчний слиз? Чому цим мудакам так кортить мене розчулити, довести до сліз, відкрити в мені якісь небачені гори смуру та депресії? Вони знають, що я перенесу вигляд будь-яких людських страждань, а собачих мук не витримаю, відвернусь, здамся, підніму свої лапки. Вони знають, що тільки так досягнуть бажаного ефекту. Це, мабуть, і є мистецтво. Те мистецтво, яке має на мене прямий вплив. Якщо хочете чимось мене вразити — застрельте собаку, розтрощіть кошеняткові голову цеглиною, прохроміть ножем ведмедиху чи маленьке ведмежатко… І ви досягнете своєї мети.

Інша річ комісар Рекс! За задумом добродушних австрійських кінематографістів, у цьому довгограйному серіалі може загинути хто завгодно, тільки не Рекс — класична німецька вівчарка. Знаєте, коли вони маленькі, то, йдучи, завалюються на різні боки, так дуже смішно і зворушливо дивляться, ледь опустивши голову, а лапи в них здаються непропорційно великими. Дія відбувається у Відні, іноді заходить у передмістя. Часто місця вибирають впізнавані, аби кожен австріяк ще більше зміг полюбити свою столицю. Так-от, якщо вирахувати середню смертність цієї детективної епопеї, то виявиться, що гомо сапієнс гине в ній що двадцять хвилин. Марно порівнювати ці приблизні дані зі смертністю інших видів фауни — тварини в цьому серіалі просто не вмирають. Якщо в американських і радянських фільмах

подібного штибу головним героєм була людина, то тут саме пес є суперменом. На моїй пам'яті Рекс поміняв уже трьох хазяїв. Звісно, смерть двох із них завдала бідному собаці небачених мук. Першого хазяїна я не пам'ятаю, та, здається, все начебто тільки починалося з його смерті. Рекс нічого не їв і не гуляв, страждаючи по-справжньому. Невдовзі йому мали вколоти якусь рідину, аби «приспати», тобто вбити, бо дивитися на такі муки було просто несила.

Але серіал тільки починався, і я знав, що Рекс почне їсти і гуляти, що знайдеться йому хазяїн, що чекають їх щосеріальні подвиги, і я від понеділка до четверга буду спостерігати за ними між вечерею і писанням. Ріхард Мозер — другий хазяїн Рекса — спочатку мені відверто не сподобався, а потім якось ввійшов у роль. Він нагадав мені мого друга дитинства, з яким ми жили на одному поверсі. Це була разюча фізіономічна подібність. Головним героєм мусив бути обов'язково нетиповий представник своєї, тобто австрійської, нації. Недаремно і прізвище в актора якесь ну зовсім не германське — Мореті. Так-от, цей Мореті-Мозер щовечора від понеділка до четверга викривав злочинців, а подавалось усе це так, що, мовляв, без Рекса йому ну ніяк жодного зловмисника не впіймати. Він його і рятує, і відволікає вбивць, і підносить револьвера, і краде булочки з ковбасою… Аж ось вмикаю днями телевізор, а там мій улюблений серіал «Комісар Рекс», а серія називається «Смерть Мозера» — так тупо і прямолінійно, в лоба — «смерть»… Ну, думаю, або це такий стьоб, або смерть буде несправжня. Бо ж не може так просто Мозер умерти. Але десь на 25-й хвилині серії я звернув увагу на якусь надміру тривожну, навіть якусь трагічну музику. Ну невже, думаю, і справді смерть. А йшлося про маніяка, якого в дитинстві не любила мама. Традиційний австрійський, суто фрейдистський, сюжет. Хлопець мстився на особах жіночої статі. Але впіймати його було дуже важко: він сидів у психлікарні закритого типу, де знайшов якусь лазівку назовні. І виходячи, він заманював своїх жертв у свою стару дитячу схованку, де їх і вбивав, перед тим добряче познущавшись морально. А потім тим же шляхом повертався назад. І от чергова коханка Мозера — психолог і просто гарна жінка — потрапляє у лапи маніяка. Перед тим маніяк устиг зачинити рідну маму в якійсь коморі. Мозер взяв слід, і вони разом із Рексом знайшли його. Псих уже збирався вбити жінку, аж ось прийшов Мозер, але він не знав розташування кімнат, і маніяк його вистежив і важко поранив у спину. Але не вбив і повернувся до своєї жертви. Рекс тим часом шукав інший шлях до маніяка. І ось коли вже закривавлений і знесилений Мозер доповзає до тієї зали і спрямовує на вбивцю свій пістолет, з

іншого боку виходить Рекс — безпорадний Рекс, який не може нічим зарадити своєму хазяїнові, бо відстань дуже далека, бо сценаристи вирішили вивести з гри відверто слабенького, хоч і чимось милого, актора. Друга куля влучає в Мозерове серце, Рекс підходить до смертельно пораненого друга і починає жалібно скавуліти, маніяк уже сам не витримує цієї сентиментальної сцени й іншу кулю всаджує собі у скроню. Мозера намагаються порятувати у шпиталі, сидять зажурені колеги, а з ними Рекс. Із операційної виходить хірург і махає головою, мовляв, «ні», Рекс бере ґумову іграшку і заходить до палати, де на кушетці лежить його мертвий друг, і починає пищати цією іграшкою, а в очах справжні сльози. «Ну, пограйся зі мною, Ріхарде! Ну, чому ти лежиш нерухомий?» — прощання, якого я не витримав і вимкнув свого телевізора. Я довго думав над тим, якими кінематографічними засобами досягаються ці собачі сльози, хто так уміло дресирує цих вівчарок — і без того таких розумних?

У наступній серії в поліційний відділок на місце Мозера приходить новий співробітник. Він молодший і дуже симпатичний, він майже супермен. Звати його Алекс Брантнер. У минулому житті він був кимось на подобу нашого омонівця, але потім, коли від вибуху загинув його улюблений пес Арко, Алекс вирішив назавжди зав'язати з собаками. Аж ось нові колеґи — Бек і той другий (не пам'ятаю, як його) — розповідають йому зворушливу історію про Рекса і Мозера. Вони по черзі сплять у порожньому домі загиблого колеґи і намагаються з усіх сил якось розважити нещасного Рекса — годують його, пробують вигуляти, приспати. Виявляється (а я цього не знав!), коли в собаки горе, він не може заснути і таким чином сам себе повільно вбиває. Так-от, приходить симпатяга Брантнер і, звісно, одразу ж закохується в Рекса, забуваючи про власну обітницю більше не водитися з чотириногими. Рекс теж просто шаленіє від Брантнера і радо йде на контакт. Пес повертається до нормального життя, і в двох наступних серіях вони викривають італійських мафіозі. Рекс знову у формі, він забув про Мозера, він любить Брантнера. Мені також подобається Брантнер, і мені дуже б не хотілося, аби його в якійсь там серії спіткала доля попередника. Коли я приїду до Відня, мені кортить зустрітися з ними, але я знаю, що цього ніколи не станеться. Дай Боже здоров'я тобі, Рексе (хоч цих Рексів часом грають інші актори, і це видно), і тобі, гере Брантнере. Ви повернули мені гарний настрій. Я обіцяю щовечора від понеділка до четверга бути з вами, хвилюватися за вас, тримати кулачки, радіти вашим успіхам. Я нарешті повернув собі любов до фільмів про тварин. Тільки б цим сценаристам нічого лихого не спало на думку. Комісар Рекс — мій вірний друг!

[щоб забути про дорогу]

Із народженням дочки моя хронічна любов до анімації отримала нове загострення. І тепер я, 35-річний батько, щодня садовлю малу Варвару на коліна, і ми дивимося старі-добрі радянські мультики.

Майже всі люди, народжені в СРСР, свято переконані, що нічого кращого під сонцем так і не створено. В нашої людини можна відібрати все: — серпасто-молоткастий паспорт, гімн Михалкова, гроші з ощадкнижки і ковбасу по 2,20, — і вона сприйме це зі стоїчним спокоєм. Коли ж їй скажеш, що Котьоночкін із Назаровим і Татарський із Черкаським — ніщо порівняно з «Томом і Джеррі» і «Качиними історіями» — це буде ударом нижче пояса. «Усе забирай — а мультиків не займай!» — скажуть мільйони пострадянських людей.

Штука в тому, що я теж досі ношу в собі подібну переконаність. І це лише підкреслює простий факт: закладені в дитинстві образи неможливо розлюбити, бо це означало б плюнути у власне минуле. Плюнути в себе малого у смішній білій кепочці, який летить у сонячний недільний день додому на звуки «Ну, постривай!», почуті з чийогось вікна.

Ти біжиш стрімголов, бо ось-ось мають показати нову серію, а ти реально пропустив уже цілих 2 хвилини. Біля пошти зашпортуєшся і падаєш — головою на бетон. Юшить кров, і ти повзеш навкарачки. Очі твої залиті кров'ю, тобі боляче, якась тітка кричить: «Викличте "швидку"!», навколо тебе шум і шарпанина, звідкись з імли долинає батьків голос. Ось він уже тебе несе додому, а кров скрапує йому на вилогу піджака. І ти питаєш, уже немовби з потойбіччя: «Тату, встигнемо?».

І ось ви вдома, де зібралися за святковим столом гості і їхні діти додивляються 12-ту серію, а ти встигаєш вихопити своїм спухлим оком, що Вовк-Папанов знову, як завжди, покараний долею, а Заєць-Рум'янова знову врятувався. Тебе везуть «швидкою» — зашивати рани під загальним наркозом. Потім ти повертаєшся з батьком додому, звідки вже кудись вивітрилися гості, по телевізору йде «Міжнародна панорама», а в тебе вище брови — сантиметровий шрам імені «Ну, постривай!».

Мультики у твоїй голові — це як шрами на тілі, які залишаться з тобою до кінця. Спочатку вони лоскочуть, потім сверблять і заживають. Як тобі здавалося, назавжди.

Однак тобі мало цього, і ти, озброївшись виховним пафосом, намагаєшся передати свій досвід молодому поколінню. Я кажу своїй дворічній доні, що не розуміє ще важливих дорослих слів — «минуле» і «пам'ять»:

— Оце, Варко, татове минуле, поглянь.

І Варка дивиться на Вовка із Зайцем уже своїми очима. Вона так само, як і я колись, співчуває Зайцеві, але по-справжньому любить Вовка, бо той колоритний і фактурний. Вона ще не розуміє філософського складника «Ну, постривай!» — просто одна тваринка бігає за другою. Вона не розуміє, чому це Вовк — поганий. Кумедний і симпатичний невдаха — ось хто такий Вовк. В її світі взагалі ще нема нічого поганого — є добре і дуже добре.

А поруч сиджу я і також переглядаю свої «дитячі університети» — «Їжачок у тумані», «Карлсон», «Троє з Простоквашина», «Крихітка Єнот». У кожному мультику своя філософія й дидактика. Хоч найбільше, певна річ, ностальгії.

Часом я ловлю себе на думці, що малим бачив у них щось зовсім інше, ніж тепер. Чомусь іноді народжується дослідницький апломб: ну, добре, тоді мені могли вішати локшину на вуха, але тепер я знаю, що за всім цим прекраснодушним і естетично переконливим мультиплікаційним мистецтвом стоїть чорна тінь системи. І саме мультики були її знаряддям, формуючи поведінкові й ціннісні установки нового радянського громадянина. «Умка» вчив виживати в умовах Крайньої Півночі. «Чебурашка» морально готував до біологічних мутацій, «Вовка-тренер» — до зустрічі з позаземними цивілізаціями. Якщо понишпорити гарненько, можна багато всілякого придумати.

От взяти, наприклад, мультфільм «Як Петрик П'яточкін слоників рахував» режисера Олександра Вікена. Якщо проаналізувати цю стрічку з погляду репресивних практик, то раптом виявиться, що цілі покоління радянських дітлахів та їхніх українських наступників пригріли змію на грудях. «Петрик П'яточкін» — зовсім не той, за кого себе весь час видавав. І в цій важкій і неприємній правді треба, нарешті, собі зізнатися.

Насправді цей мультик — про ламання особистості в умовах тиску колективістської ідеології. Причому, як усякий впливовий твір, він зроблений естетично переконливо і по-справжньому талановито. Важливий також й історичний контекст. Надворі 1984 рік — відверта андроповщина з останнім радянським «закручуванням гайок». Прогульників школи ловлять у кінотеатрах люди в цивільному. За запізнення на роботу — суворі догани і звільнення. Розперезаних за часів брежнєвського застою громадян, що в повітрі вже відчули запах свободи, востаннє намагаються якось дисциплінувати. Аж раптом на екрани виходить «Петрик П'яточкін» — практичний посібник із приборкання непокірних.

Як видно з розгортання сюжету, головний герой, вочевидь, є сином містян у першому поколінні. Батьки — технічна

інтелігенція або держслужбовці. Місце дії — Київ, про що вже в перших кадрах свідчать автомобільні затори, русифіковані таблички та наявність метро.

Петрик виходить зі свого під'їзду на Оболоні, весело розганяючи голубів. За ним з'являються батьки, які дають малому останні настанови, але він не слухає. Це жвава й енергійна дитина, що живе в радісному й безжурному дитячому світі. Так, цей хлопчик неслухняний, але хто з нас був слухняний у його віці? Він застрибує на скейтборд, псує сусідську білизну й вириває ся з батьківських рук, мало не потрапляючи під машину. Його ведуть до дитсадка, але все його єство пручається — він прагне відтягнути зустріч із Системою. Вже краще робити збитки й наражатися на небезпеку, ніж знову цілий день терпіти цю нудну молоду вихователь ку.

Батьки приводять його в дитсадок і на цілий день «вмивають руки». Тепер Петрик у надійних руках виховної системи, покликаної зробити з нього нормальну радянську людину. Найперше, що треба цій системі зламати у хлопчику — це його життєлюбство, енергійність, або, як сьогодні модно казати, харизматичність. Так, він справжній лідер соціальної групи. Це очевидно, адже діти радо вітають його прихід: «Ура, П'яточкін!».

Саме тут місце для своєрідного маніфесту головного героя — пісні, в якій він коротко формулює своє життєве кредо:

Неможливо не гасати,
Не стрибати, не скакати,
Не розбігтись, не стрибнути,
Не стрибнути, наче м'яч.
Хай гукають: «Гей, потихше,
Аби як чого не вийшло!».
Та інакше, я інакше,
Я інакше, накше, накше
Не умію, хоч заплач.

Петрик усвідомлює свою інакшість, не бажаючи бути ґвинтиком, елементом системи. Йому чужий соціальний конформізм. Недарма, коли вихователька закликає його до порядку («Гам і галас там, де ти! Час до розуму прийти!»), він натякає, що має свій власний шлях, дао, яке вище за нього самого:

Я зв'язав старанно ноги,
Щоб забути про дорогу…

З Петриком явно треба щось робити, і на допомогу молодому педагогові приходить новий, значно тонший від усіх наявних, метод впливу. Вихователька занурює Петрика в гіпнотичний стан, що переходить у сон. У ньому за допомогою методу проекції поведінки слоненяти на поведінку дитини цілковито змінюються ціннісні орієнтації малюка. Всього лише безневинний прийом — порахувати перед денним сном слоненят — абсолютно змінює Петрикову особистість. «Десь у Африці далекій, біля річки Лімпакекі» — вихователька користується таємними замовляннями. Вона викликає образ слоненяти, покликаного донести до свідомості Петрика мораль: поводитися так, як він, не можна. І хлопчик прокидається «зміненим» — стає пасивний, дезорієнтований і охлялий. Таке враження, що хтось добряче покопирсався в його мозку.

Отак ненав'язливо, за допомогою навіювання, відбувся процес перетворення анархіста-пасіонарія, за яким тягнуться і якого поважають усі діти, на «людину системи», «ґвинтик». Вихователька спрацювала набагато ефективніше, наприклад, за сестру Ретчед із роману Кена Кізі «Політ над гніздом зозулі». Ні, це не електрошок і не лоботомія, яка перетворила МакМерфі на рослину, а щось значно дієвіше.

Відтепер варто лише їй сказати: «Всі рядком ставайте, діти…» — і програма нормалізації спрацьовує бездоганно. Вихователька в мультфільмі не має імені. Вона — машина нормалізації, людина-функція. Лідер соціальної групи виправлений, такий, як потрібно системі, що більше не даватиме збоїв на мікро- й макрорівні.

Так ламається Петрикова «пружина», що дозволяла йому ходити «перевертом на руках», бути не таким, як усі. Його особистість нахромлена на прямий штир радянської дисципліни. Саме таким є призначення виховного закладу — зламати пружину, опір індивідуальності, випрямити звивини й поламати об коліно. Саме такою є мораль цього чудового мультика: ніхто не вийде звідси самим собою. Діти беруться за руки і, як щурі за Нільсом, ідуть за вихователькою. Система перемогла.

Але ми все одно самовіддано любитимемо цей мультфільм, незалежно від епохи і політичного режиму надворі. Інакше б ми не були радянськими дітьми. Головне, аби Варвара зробила з цього свої висновки.

[я з ним зустрічалась і спала]

От є фрази, які в різних контекстах означають різні речі. Наприклад, «я з ним зустрічалась і спала». Якби цю фразу прочитала людина, яка не знає добре української або тільки-но почала її вивчати, то їй відкриється лише перший рівень — і той не до кінця. Бо можна зустрічатись просто на вулиці або зустрічатись, попередньо про це домовившись. Ну, зустрілись, ну, зустрічались не раз і не два. «Я з ним зустрічалась». Окей, зустрілась. Постояли, поговорили, слово за слово. А «спала» — це як? Під час зустрічей? Ох, точно, типу, так: «я з ним зустрічалась, але з ним було так нудно, що я спала». Стривай. «Спала» — це від «спати» чи від «спадати». Може, це означає «ми зустрічались, і я непритомніла»? Невже постійно? Невже вона постійно під час зустрічей з ним падала? Чи спадала?.. Чи це один раз спала під час однієї конкретної зустрічі? Чи «спала» — це означає «перестала»… Нічого не зрозуміло. О, є ще одне значення: «спадати з лиця» — марніти. Я з ним зустрічалась і марніла. Тобто «мені не йшло на користь спілкування з ним». Бінґо!.. Ой, тоді чому немає розділового знака. Тут потрібно було б якось інтонаційно підкреслити. Але — стоп! «Зустрічалась…» Може, це про стосунки? Але чому тоді не «ми зустрічались». Чи це тільки в неї були серйозні наміри, а в нього — ні? Я з ним зустрічалась, а він зі мною — ні. Але як таке можливо? Як дві людини можуть мати стосунки, любов, а зустрічатися при цьому може тільки одна з них? А може, тому і «спала» вона в цих стосунках, що більше просто не було іншого виходу. Ну, бо що інше можна робити з людиною, з якою зустрічаєшся, а вона тебе не помічає? Нудьга. Тоді все правильно. «У нас були стосунки, але серйозно до них ставилася тільки я, а тому здебільшого спала»… А може, це все-таки від «спадати», тобто «занепадати», а якщо точніше — «занурюватись у депресію»? Теж може бути. Ну, бо як у таких стосунках можна по-іншому? Точно, тут мається на увазі таке: «У нас були стосунки, від яких я впала в депресію». Чи ні? Цікаво, а може, оце «спала» стосується не її, а їхньої спільної дії? Тобто «спала» вона теж із ним? Тоді як вони могли спати разом, якщо зустрічалася з ним тільки вона? І як вони спали разом? Зустрілись і заснули? А може, «спати» — це про секс? Але ж ні! Секс — це рух, процес, процедура. А «спати» — це сон, безрух, відсутність дії. Дивно. А може, вона спадала на нього? В сенсі — любила зверху? Але чому тільки один раз — «спала»? Ех, нічого не зрозуміло… Треба подивитися, хто тепер у чаті з українців сидить. Може, хтось не спить ще? У них тепер глупа ніч. Ох, нема нікого. А ні, є один. Четверта ранку, а він не спить. Мабуть,

працює. Він перекладач. Мабуть, перекладає. Я з ним зустрічалась і спала. Колись.

[типовий пасажир]

Мені неодноразово доводилося чути на свою адресу чимало неприємних речей і нищівних характеристик. Однак неабияким еґоїзмом було б вважати себе унікальним. Світ буквально сплетений із неприємних речей і нищівних характеристик. А люди навколо — ходячі лабораторії комплексів, фобій і страхів, викликаних неприємними речами та нищівними характеристиками, які, своєю чергою, теж витворені не небездоганними людьми, а такими ж ходячими лабораторіями. І нема на те ради.

Хтось усе це почав, хтось був перший, хтось перший образив свого ближнього, комусь першому щось дуже не сподобалося. Хтось другий підхопив. Хтось третій засвоїв метод. Хтось четвертий його вдосконалив і розвинув. Далі все лише наростало й накопичувалось. І якщо сьогодні уявити поступ людської цивілізації як історію образ, то на думку не спадає нічого іншого, крім гігантської силіконової або ґумової кулі, яка котиться, поглинаючи чимраз нові образи на своєму шляху. І от коли вона вибухне і рівномірно розіллється земною поверхнею, це буде справжній кінець світу. Світ просто не виживе під шаром суцільної образи.

Але такої кулі, звісно, немає. І образ інших людей немає. Взагалі вони є — їх особисто для тебе немає. В тебе є свої. Було б наївністю вважати, що тебе турбують чужі образи. Ти можеш скільки завгодно розводитися, що тобі за когось там боляче. Все це обман. Тобі боляче тільки за себе самого. І ти, зрештою, сам у всьому винен. Бо твої образи — це те, що було в тобі завжди, і ніхто в них, крім тебе самого, не винен. А якщо хтось тебе образив, значить, ти заслуговуєш на це. Образа була в тобі задовго перед тим, як хтось її артикулював. Ти на неї чекав. Ти до неї завжди був внутрішньо готовий. Те, що тобі в цю мить неприємно або боляче, свідчить лише про те, що тобі не вдалося її уникнути, прошланґувати. А ти хотів, ти хотів до самого кінця прожити так, ніби її немає.

Він сказав так: «Ти не напишеш нічого великого. Ти не напишеш роману. Ти втрачений для літератури». Він сказав це без злості. Я б зрозумів злість. Я б усе зрозумів, включно з бажанням образити. Але в нього не було такого бажання. Ні злості, ні бажання образити. На цю мить я переконаний у цьому навіть більше, ніж у тому, що Ісус помер за наші гріхи і воскрес на

третій день. Він не з тих, хто ображає. Я це знаю. Тобто хтось інший, мабуть, на нього дуже б образився, але не я. Я знаю, що не напишу нічого великого. І знаю, що втрачений для літератури. А вже те, що роман для мене — завдання непідйомне, взагалі не викликає в мене жодних сумнівів. Непідйомне. Романи пишуть романісти. Їх буквально одиниці на весь величезний огром людства. Романістів мало. Це штучний продукт. Людей з епічним мисленням, здатних тримати в голові купу сюжетних ходів, створювати сонми колоритних персонажів чи чудово виписаних і типових героїв у колоритних обставинах чи, як воно там правильно, доводити великі ідеї до прекрасного фіналу або священного краху — мізерно мало. І якби я був такою людиною — обраною для цієї справи, я точно би знав про це. Мені б давно подали знак. Але ніхто нічого ніколи не подав — жодного знаку чи натяку.

Він просто сказав ні сіло ні впало — ми виходили на перекур, а він був трохи напідпитку і просто ляпнув. Таке в людей іноді трапляється — осяяння, з яким одразу ж кортить поділитись. «Кортить» — неточне слово. Таке просто знаходить собі шлях. Якась внутрішня сила виштовхує такі слова назовні. Він раптом подивився на мене і побачив: «Ти не напишеш нічого великого». Подивився на мою бороду чи на мої очі, чи на мій ніс, чи на якусь іншу деталь моєї зовнішності і побачив цю мою втраченість для літератури. «Ти не напишеш роману. Ти втрачений для літератури».

Цікаво, що ми ж узагалі про літературу не розмовляли. Все, що було до і після цих слів, не стосувалося серйозних речей. На нього щось найшло. Якась абсолютна правота, містичне осяяння. Таке трапляється іноді з людьми. Я так не вмію. Я взагалі мало що вмію. Романів я точно не вмію. Я вмію бігати на короткі дистанції. Вмію взяти старт і пробігти швидко кількадесят метрів. Вмію від турнікетів у метро добігти до поїзда, який стоїть з відчиненими дверима. Забігти у вагон і зупинитись. І от ця зупинка мене завжди добивала. Я брав добрий старт, я перестрибував через чотири сходинки, я біг, оминаючи, як лижник-слаломіст, пасажирів, які йшли мені назустріч, я забігав у вагон — і зупинявся. І це мене завжди вирізняло. Заскочивши до вагона, де сидять і стоять люди, я ніколи не біжу далі. А дарма.

Романіст би на моєму місці біг далі — далі по вагону. Він би точно не зупинився. А я завжди зупиняюсь. А романіст ніколи не зупиняється. У нього є мета — типовий персонаж у типових обставинах, велика ідея — спокута, провина, образа, травма, страх, тіні минулого, велич духу… Що завгодно — тільки не зупинятись, а довести місію до кінця. А я зупиняюся. І тут

важлива ця мить: ти забігаєш, у тобі є якась енергія, а навколо всі стоять. І в цю мить важливо не зупинитись, важливо не змиритися з цим гнітючим спокоєм пасажирів. А я не вмію. Я завжди зупиняюсь, і за кілька секунд мене вже не відрізнити від усіх інших пасажирів — типових персонажів у типових обставинах. І от ця мить переходу від людини, яка біжить, до людини, яка стоїть, мене й губить. Тому я не романіст. Романіст не зупиняється. Він весь час, поки поїзд їде, пересувається вагоном, заглядає людям в очі, перевіряє їхні речі, зазирає їм у газети, про щось допитується. Романіст ніколи не стоїть на місці. На наступній станції він переходить до іншого вагона, залишає речі у вагонах, притуляється до дверей, не поступається місцем вагітним, потрапляє в різні історії або стає їхнім свідком, а потім описує їх. А я ні — я стою. Мене вже не відрізнити від інших. Тому він знав, що каже. Точніше, навпаки: він не знав, що каже, зовсім не знав. Але сказав. Таке буває. Так сталося. І з цим уже зовсім нічого не вдієш. Він точно визначив, що я — типовий пасажир. І я не можу з цим посперечатись. Не можу.

Що ж так мене тоді зачепило? З мого боку було б обманом або кокетерією визнати, що не зачепило. Найгірше, коли це і перше, і друге — і обман, і кокетерія. А я нікого обманювати не хочу. Насамперед самого себе. Мене зачепила не нищівність цього діагнозу, а його безапеляційність. Зачепило те, що нічого вже не змінити. Що ось він я — голий Вася, втрачений для літератури, який уже на свої сорок років нічого не може і ні на що не здатен. Але ще більшим ідіотством було б заходитися доводити протилежне — і стрімголов кинутись строчити романи. І тепер мені доводиться якось жити між цими двома полюсами — незгодою з безапеляційним вироком і неможливістю довести, що все не так.

Думаю, якраз між цими двома полюсами лежить мій шанс, невеличка тріщинка, шпаринка, крізь яку я можу пролізти. Я не знаю, куди я пролізу і куди вилізу, але тут річ така: я змирився з тим, що втрачений для літератури, а тому можу ризикнути. Гірше все одно не буде. Бо гірше — це зупинитись і стояти, як пасажир у вагоні. Просто стояти не можна. Це я точно знаю.

II

[вічна пам'ять]

Я чомусь ніколи не розумів, чому так глибоко ми ховаємо своїх мерців. Іноді мені здається, що в цьому є щось дуже симптоматичне, і це щось, очевидно, свідчить про нас. Хоча, з

другого боку, можливо, то тільки так здається, що глибоко, а воно яма як яма. Якась така особлива яма, яка водночас скасовує багато різних актуальних сенсів і переводить людину у сферу чистої пам'яті. Її ще називають «вічною». І з цією вічною пам'яттю насправді завжди скандал. Нічого вічного нібито не існує. Ми всі це знаємо. Тут, поруч, поки ми дихаємо і стоїмо перед квадратною ямою, куди зараз покладуть не нас в останніх шатах і останніх меблях, з яких немає виходу, а є тільки вхід. Вічний вхід без виходу. Вічна Україна з її вічними мерцями в її вічному чорноземі. Віко труни, через яке дивишся на вічність і через яке вічність дивиться на тебе. І ці люди поруч, які не знаходять у своєму житті нічого цікавішого, ніж оця вібрація трагедії, голе горе. Люди, які вічно колупаються в цьому чорноземі для вічного життя в ньому. І в цю мить ти розумієш, наскільки ти їхній, хоч скільки б тікав, хоч скільки б ховався, хоч скільки б удавав, що відірвався від них. А ти стоїш перед цією ямою і знаєш, що насправді тебе зараз туди покладуть. Частину тебе. Частину твого роду — спрацьованого, простого, консервативного — спочатку коливо — тричі — потім борщ. І все ложкою. М'ясо — ложкою. Спробуй, це твій день. Спробуй ложкою те, що ти навчився робити виделкою і ножем. Ложкою. Вічная пам'ять. Потім борщ. Червона кров нашого чорнозему. Те, що ми навчилися добувати з нього. Борщ, борщ, борщ. Червоне — не любов, це борщ. А чорне — не журба, це чорнозем. Ми нічого не знаємо. Ми існуємо. Всупереч. Ми не хотіли. Ми вилізли, вижили. Ми не змогли. Ми вигризли. У нас є тільки ми. У нас спільне щось. Ми тут були завжди. У нас Вічная пам'ять одна на всіх. «Не можна вітатись на похороні». Я знаю, я не вітаюся з вами. Я вас обіймаю. Я вас цілую. Я вас люблю. Я вам не чужий. Не дивіться так. Ну, окуляри. Ну, борода. Ну, пальці, які стукають по клавішах — стук, стук, стук. Це порожній звук для вас, я знаю. Думаєте, це легко? Ну, так, це легко. Це легше, ніж кидати гній, білувати кролів і вмирати. Ви вмираєте і живете, ніби нічого іншого не вмієте. А я живу і знаю, що, крім вас, у мене нікого нема. І я знаю, що ви так само приїдете. Не ви, то ваші діти і внуки. Приїдете і теж мене покладете у наш чорнозем. Я теж на нього заслуговую, правда? Ну, скажіть, правда? Любі мої, чужі люди. Чужі люди, ближче за яких нема. Всі родичі. Вся сім'я. Стоїте. Плачете. Чорнозем ложкою. Потім борщ. Що перше? Коливо? Чи, може, варений горох? Чи, може, сонячний зайчик? Нема сонця сьогодні. Сьогодні чорний день, вітер і дощ. А завтра в нас дев'ять днів. Як це дев'ять? Тільки четвертий. А тут всі так роблять, щоб не пропадало після обіду. Всі так роблять. Дев'ять днів на четвертий. А сорок днів має бути точно в той день, бо тоді душа тра-ля-ля.

Чи, може, завтра заберуть в АТО? Не заберуть, троє дітей. Не приймають заяв. Київ повертає наші заяви. У мене троє дітей. Я схожий на Шрека, я твій двоюрідний брат. Я твоя троюрідна сестра — молода, прекрасно-кирпата. Як справи? Дім-робота. Ми не можемо доїхати до цвинтаря зі своєю людиною в труні, бо попереду два похорони. Треба по черзі. Ми останні. Ми мусимо почекати. Двадцять шість померло вже цього року. Четверо тільки позавчора. Одного поховали вчора. Сьогодні троє. Народилося шестеро. 26:6 на користь чорнозему. Приїзди до мене в гості, Іване. Куди ж я приїду тепер один? Двоє нас було, хтось завжди мусив залишатись — королі, свині, кури, качки. Королі — ми так кролів називаємо, Андруша. Вона пішла, а я з ними тепер один, з королями. Вона пішла в чорнозем і залишила мене з чорноземом. І я колись піду до неї. І вже думаю, хоч і ще плачу, що потрібна хазяйка. Навіть не думаю. Це вони думають, що я думаю. Мені трохи за п'ятдесят. Господи, чому ти пішла? Чому завтра всі поїдуть, а я залишусь сам? Коливо, борщ. Я приїду до вас на Провідну неділю. Або не приїду. Бачите, брама цвинтаря, зачинена колодкою. Ти можеш пройти, пролізти в шпарину між деревом і брамою, але у браму тебе можуть тільки занести. У брамі немає хвіртки, немає дверей. Ти можеш пройти на Провідну. На Провідну відчинять. Приїдеш. Або не приїдеш. А поки що пролізай, поки тебе не накрили. Наступного разу тільки ногами вперед. Ногами вперед. В головах ширше. В ногах вужче. Ми лежимо. Нерухомо. І рухаємося нерухомо. Тут Княжин — тут сьогодні нікого не ховали. Ми сюди заїхали, бо тут теж наші лежать. Наші всюди тут лежать. У Великих Коровинцях і Пилипах, П'ятці і Тютюнниках, Судачівці і Чуднові. Сьогодні сюди можна тільки пролізти. Велика країна вічноживих. Ложкою. Хіба ти вперше на поминках? Як забув? Господи, ти в нас один. І ми в тебе одні. Господи священних забобонів. Господи борщу. Господи чорнозему. Господи любові, про яку тут ніхто не говорить. Борщ є наша любов. Червоне і чорне. Але здебільшого сіре. Влітку буде блакитне і жовте. Але здебільшого сіре. Коли вона померла, в мене схопило серце, а за півгодини зателефонували і сказали, а півгодини тому я мив посуд і схопило серце. А в мене розбилася мобілка. А в мене тріснуло дзеркало. І я тепер звідси поїду, але поїду так, ніби залишився тут назавжди. Так не буває. Так є. Вони не прості. Вони їдять усе ложкою. Спробуйте, у вас вийде. В мене сьогодні вийшло. Серце моє мозолясте. Серце — пухнастий король. Серце — порожній звук. Культура культивування Вічної пам'яті і більше нічого. Все інше тут — не культура. Ми так звикли, Господи. Дай нам, Господи, сил. Спаси нас, Господи. Спаси від метастазів. Ми — самі метастази. Нас вбивають,

виморюють, випалюють, а ми все одно живемо. Завжди не для себе. Завжди для когось. Вивести в люди сина. Видати заміж доньку. Хтось так само жив для нас — не для себе. Ми продовжуємо. Чуднів, Великі Коровинці, Рачки, Пилипи. Куди ти від цього втечеш? Куди ти від цього тікав, ніколи тут не живучи і навіть народившись деінде? Чому «там і тоді» стало твоїм «тут і тепер»? Або навпаки. Чому не можна привітатись, коли дуже хочеться? Чому не можна поцілувати й обійняти, коли дуже хочеться? Любов і журба… Борщ і чорнозем… Українська повстанська армія. Я вас помру. Я вас живу. Зморшкуваті, золотозубі, незґрабні, вайлуваті… Вона казала мені: «Як заїдеш у Високу Піч, зателефонуй, я поставлю картоплю варити». Я сьогодні заїхав у Високу Піч і їй не зателефонував. Я встиг на відспівування в холодній хаті. А її старша сестра Алла сказала мені після всього: «Андрію, ти не лякайся, якщо Лєна до тебе подзвонить. Це буду я». Так і сказала — «якщо». Я не злякаюсь. Я готовий. «Мені п'ять темно-червоних гвоздик, будь ласка». «П'ять?» «Ні, звісно, не п'ять — шість». Шість народжених цього року, двадцять шість померлих. Шість років важкої хвороби. Тут усе серйозно. Тут ніколи не було по-іншому. Тут ніколи не буде по-іншому, бо нас, інших, не буде. І тільки вітер, і тільки чорнозем, і тільки коливо. І тільки Вічна пам'ять. Ложкою. Великою ложкою.

[прекрасна]

Під кінець року робишся втомлений, як після пляшки білого сухого — ще не п'яний, але вже якийсь нетутешній. Віднедавна з трепетом я чекаю на перше січня. І не тому, що аж так переймаюся самим святом Нового року з його незмінними атрибутами. Розгадка в іншому — я панічно боюся смерті в останні дні року. І то не своєї смерті, а будь-якої, будь-чиєї та будь-де. Смерть після 31 грудня здається вже не такою фатальною. Вона логічна і милосердна, з нею легко починати рік. А от закінчувати рік смертю — це прероґатива геніїв чи зовсім уже відморожених людей, людей наївних і водночас пунктуальних та риґористичних. Їм здається, що все має бути виконано згідно з планом.

От, наприклад, смерть 31 грудня. Останній день 2002 року зробив мене свідком реальної людської смерті просто неба. Сюжет банальний. Літня жінка йшла з ринку, тримаючи в руках картаті сумки з продуктами для святкового столу. З-за рогу на середній швидкості виїхала пристаркувата іномарка. У ту мить, коли жінка переступала через трамвайну колію, вона краєм ока побачила

наближення чогось білого. «Що це могло бути?» — була її остання думка. Розхлюпане по асфальті молоко, розсипана картопля і бурячки — останні факти її життя, які закарбувались у моїй пам'яті. Якщо кіч може бути трагічним, то це воно. Таке не забувається. Мабуть, тому не забувається, що своїх померлих я згадую щодня — вони постійно зі мною.

У той день я думав про крихкість людського життя і невблаганність смерті, її нелогічність, тупість, жорстокість. А ще — беззахисне тіло жінки, що, напевно, як і кожна людина в її віці, заслуговувала на спокійну смерть від старості… «Померти своєю смертю» — чи не це є останнім правом старої немічної людини, християнською програмою-мінімум. Але ні. Саме сьогодні, саме в цей день… Це був другий у моєму житті випадок. Однак цього разу я був прямим свідком.

Смерть 31 грудня, приміром, о сьомій чи дев'ятій вечора — це мистецтво, художній акт, який не потребує «мінус-прийому», чистий артистичний жест, яким варто захоплюватись. Можливо, комусь захочеться подібні речі наслідувати. Мені ж подібний артистизм просто відбирає мову. Якщо в подібних дійств є вдячні глядачі, то мене серед них, вдячних, немає. Мені просто бракує. Бракує всього в такі миті.

От, наприклад, Соломія. Ні, вона, звісно, не «наприклад», вона — Міс Найнесподіваніша Смерть XX Сторіччя. Саме вона, точніше її несподіваний відхід увечері 31 грудня 1999 року породив у мені подібну фобію. Відтоді я такий переляканий. Це не вкладалося в жодні ієрархії, жодні рамки і водночас містичним чином підводило символічну риску під епохою, яка впродовж десяти сторіч починалася одиничкою. І ось уже завтра мала настати двійка — початок часів, меридіан із трьома нулями. Але тепер ще сьогодні, і ти мусиш приготуватися до зустрічі Нового року. Вранці обов'язково треба надіслати привітальні мейли друзям, на першу призначено побачення з перукаркою, о четвертій — дочитати останній розділ дисертації Р., о пів на шосту — загорнути рідним подарунки, а ввечері — ну як же ж увечері без ванни! Конче у ванну і то десь на годинку… Я сотні разів уявляв її останній день, і кожен раз виникала якась нова обставина, деталь, людина. Вже потім, після всього, я пригадував, скільки разів того дня збирався їй зателефонувати. Але не зібрався і не зателефонував. Я сотні разів уявляв, як її відволікає мій дзвінок і вона, ох, вона забуває піти у ванну…

Не раз її абсолютно досконалу смерть друзі і побратими (а таки частіше, як у нас це називається, «посестри») окреслювали то як нелогічну, то, навпаки, як символічну і, даруйте, жертовну. Це був Вінець Найвищої Логіки, Перемога Логосу Над Танатосом і

Еросом Разом Узятими. Жертва невідомо кому і невідомо за що. Якщо вважати смерть природним енергетичним обміном, то що або хто з'явився замість неї? В некрологах і просто статтях «з нагоди» згадували Сенеку та інших стоїків, які закінчували своє земне життя у ванних, чи як їх тоді називали, сприймаючи цей блискучий екзодус мало не як заповіт чи навіть Заповіт… Усе життя розгадуючи складні людські загадки, Соломія своїм останнім жестом поставила перед усіма нами свою останню — вишукану й довершену — головоломку. Тільки справжній майстер здатен на таке. Вона пішла, не зачиняючи дверей ванної кімнати, наче щось знала, попереджаючи когось у такий спосіб. Точнісінько як Сильвія Плат, котра щоразу, накладаючи на себе руки, залишала якусь соломинку для себе у вигляді записки чи відчинених дверей. Для себе чи для світу? Світ кілька разів її витягав з Того Світу, а останній раз обламався або просто забув про неї. Смерть від газу? Що може бути краще? Самогубець завжди плекає надію на порятунок, а якщо не плекає, то принаймні десь на дні свого серця залишає собі шанс на…

Насправді у випадку із Сильвією Плат було все дуже просто. Вона просто захлиналася від життя. Причому життя тиснуло з обох боків — і зсередини, і ззовні. Чи замислювалася Сильвія над тим, звідки той газ, яким вона отруїлася? З якого родовища він походить чи, як про нього кажуть у побуті, «протікає»? «Природний газ» (до речі, «природний» — це епітет чи метафора?) використано у природний спосіб: надихатися газу — злитися з природою. Життя коротке — газ вічний. Газ нікуди не зникає. Найтонша лірика — надихатися газу. Вважається, що кожен самогубець народжується з визначеним видом суїциду, записаним на генетичному рівні. Тобто якщо ти маєш втопитися, то тебе ніколи не вб'є струмом, а якщо тобі написано наїстися пігулок, то ти ніколи не підеш з мосту.

А от у Соломії не було жодних шансів. Ні, Боже збав, навіть не подумайте, що я натякаю на щось або щось таке знаю. Менш за все вона була схожа на самогубця. Декому може видатися, що ну не може здорова жінка в розквіті літ отак просто взяти й померти у ванній. А я кажу «ні» — може. Тобто це не вона, а Він може, може взяти і прийти 31 грудня. Господь в образі Діда Мороза зі страшним подарунком. Хоча зовсім не обов'язково, щоб жінка хотіла того, що хоче Бог. Не певен, що Соломія цього хотіла. Ні, це точно не Вона, не Смерть, а Він прийшов і забрав її. Бо якби прийшла Вона, Соломія могла б ще якось домовитися. Гендер, знаєте, феміністичний дискурс і таке інше. Одне слово, дві жінки якось би домовилися. Соломія могла закрутити їй голову своїм останнім дослідженням творчості Агатангела Кримського,

запросити на гендерний семінар на тему «Жінка і смерть в українській літературі», якось довести невчасність і недоречність Її приходу… Інша річ — Він. «З цими мущинами завжди проблеми…» — часто казала вона. І не помилялася. Він не приймає касаційних скарг і апеляцій, Він — поза межами досяжності. Як істина у відомому американському фільмі про маленьких «мущин» з літаючих тарілок.

Патетичний відхід — так спочатку здалося всім. Люди слабкі, тому охоче купуються на власний потяг до патетичності. Лише на четвертому році небуття Соломії увиразнилися всі ґримаси її посмертного життя. Після смерті з нею сталося те, чого вона боялася за життя, з чим боролася, критикувала, не сприймала. Вона отримала свою посмертну порцію слави й любові, від якої її знудило б, а може, й тепер нудить. Про останнє ми зможемо довідатися лише тоді, коли самі запитаємо її про все це. Там. Де для кожного з нас уже визначено місце. Але не всім світить подібний кінець. Бо лише по-справжньому обраним людям щастить піти 31 грудня 1999 року, завершуючи цілу епоху. Епоху чого? Яку епоху? Це вже неважливо. Головне — вміти гарно померти. Ось найвищий смак людського життя, смак до смерті. І нехай я буду сто, тисячу разів неправий, але смерть Соломії — прекрасна.

[перебіжки]

В самому словосполученні «втеча від реальності» криється певний фальш. Нібито всі розуміють, про що тут ідеться, однак, коли серйозно поміркувати, коректніше було б усе-таки використати іншу формулу.

Бо куди можна втекти від реальності? Тут напрошується кілька відповідей, і всі вони категоричні, як постріл у скроню. По-перше, від реальності можна втекти у смерть. Ця втеча завжди приваблива у своїй однозначній неоднозначності, бо це втеча без вороття, а значить — ґарантовано виграшний лотерейний білет. Штука в тому, що й тут неможливо достеменно з'ясувати, чи насправді не є реальністю те місце, куди потрапляєш після смерті.

По-друге, з реальності можна втекти в сон. Але відомо також, що й сни — це пережовані твоєю свідомістю уламки реальності. І принципово сни від неї не відрізняються. Там дещо змінені правила гри, але приблизно так, як футбольні правила відмінні від баскетбольних, і так само, як 300-метровий пентхаус принципово не відрізняється від 22-метрової готельки. Вві сні, як і в реальності, живеш, бо всюди життя, а значить, реальність.

Якщо ж бути вже коректним до кінця, то, оскільки, крім смерті, паралельної реальності виявити людині не вдалось, варто використовувати інший опис для цього процесу — «перебіжки між реальностями». Людина як істота, схильна до задоволення, у принципі мала б завжди робити вибір на користь тієї реальності, де їй приємно. Але все на цьому світі влаштовано так, що реальності насолод входять у конфлікт із реальностями примусу та реальностями обов'язку.

От, наприклад, справжніми тортурами для мене є тимчасові входження в паперово-бюрократичну реальність. А для когось це така ж насолода, як для мене послухати «Different Trains» Стіва Райха. Водночас той, хто любить заповнювати декларації і носити до податкової квартальні звіти, вважатиме музику Стіва Райха справжнім і вишуканим знущанням. Різниця між нами в тому, що люди з паперово-бюрократичної реальності можуть обійтися без входження в музику Стіва Райха, а я без квартального звіту прожити не здатен. Точніше, якщо я уникну потрапляння в цю реальність і втечу з порога податкової (заблокують рахунок у банку, арештують активи), то завтра не матиму чим прогодувати родину. Але так влаштовано наш світ. Наше завдання в тому, щоб подовжити перебування в реальності, де грає музика Стіва Райха, бо нам там добре, і якомога швидше вшитися з-перед очей фінінспектора, який нам у принципі нічим не завинив як людина,

але як представник кайфоломної реальності він нам осоружний за визначенням.

Або, наприклад, їдеш ти в машині — у тебе чудовий настрій, у плеєрі грає симфонія Стіва Райха, і раптом тебе зупиняє інспектор ДАІ. І ось ти опиняєшся в ситуації, коли ще мить тому тобі було нестерпно хороше, але на твою інтимну реальність просто танком накочується реальність невідомого. Ти можеш вибрати втечу від неї — буквальну. І не зупинитися. Ти можеш зупинитись і вступити з цією реальністю в контакт. Завжди маєш вибір, зрештою. А раптом він просто не знає, де тут найближча аптека? І ти зупиняєшся, бо певен, що втеча від цієї репресивної реальності може обернутися для тебе ще більшими репресіями. Тим більше, не покидає надія, що він таки справді запитає про найближчу аптеку. І от парадокс: твоя приватна приємність слухати в самотній машині симфонію Стіва Райха не може відбутися без зовнішньої загрози з боку іншої реальності. Та ти взагалі не зміг би купити машину без проходження справжніх тортур — водійських курсів, медогляду, іспитів у МРЕВ, реєстрації в контрольних органах, страхування. Вже не кажучи про хабарі. І ти все це акуратно пройшов. Правду кажучи, ти все це зробив лише для того, щоб слухати в машині симфонію Стіва Райха. І аж ніяк не навпаки. Тому перед сержантом ДАІ варто зупинитись, показати документи та про всяк випадок усміхнутися. Навіть якщо в тебе все гаразд із документами і ти нічого не порушив. У цю конкретну мить ви з ним перебуваєте в реальності вимушеного спілкування, з якої кілька хвилин ти втекти не можеш, а сержант — не хоче.

Ескапізм як релігія сучасної людини часто конфліктує з іншою релігією сучасної людини — конформізмом. Думаю, моя особиста планида — це вічне коливання між цими релігіями і неприйняття жодної. Гаразд, ти тікаєш у віртуальну реальність. Але хто, крім тебе, заплатить за твій інтернет-трафік? Гаразд, ти тікаєш у політичну реальність, стаєш адептом і голосуєш, наприклад, серцем. Але як тобі нестерпно добре в цей лютневий сонячний день у лісі! Під ногами поскрипує снігова реальність, десь за отією сосновою реальністю бігає з висолопленим язиком волохата собача реальність, і якомога довше хочеться погуляти, щоб солодше було повертатись у реальність домашню. Яка насправді з усіх реальностей найголовніша. Принаймні так тобі здається в цю конкретну мить.

[третє цвітіння жінки]

Розповідати свої інтимні сни — найгірша справа. Я й не

збираюся нічого розповідати в подробицях. Утім розповісти конкретно цей сон дуже кортить.

Отже, наснилося мені сьогодні вдень — так, я своїй голові не хазяїн, — що в мене дуже пристрасні, бурхливі стосунки з літньою жінкою. Ну, я насправді не знаю, скільки їй було років. Але одразу ж ділюся враженням зі своїм близьким другом. Тільки вві сні відверто говориш про те, про що варто мовчати.

— Маргарита? Ти сказав, її звали Маргарита?! — тривожно перепитує друг.

— Так, — відповідаю.

— О Боже, що ти накоїв! Ти розумієш, що тепер тебе посадять?!

— А це чому? — питаю.

— Тому що їй вісімдесят років!

— Ого, вона не виглядає… — дивуюся я. — Але чому посадять?

— Тому що в нашій країні існує спеціальний закон. Він розрахований на іноземців. Спеціально, щоб гроші доїти. Називається Закон морального захисту Третього Цвітіння Жінки. Відповідно до нього від 70-ти років починається Третє Цвітіння Жінки, іншими словами — Друге Життя. І воно починається з нуля в юридичному сенсі. За нашими законами їй 10 років. Розумієш, що тепер, за нашими законами, тебе судитимуть за зґвалтування неповнолітньої, педофілію та інцест… — пояснює друг.

— А чому інцест? — питаю я, здивований.

— Тому що інцест у нас завжди йде в комплексі зі зґвалтуванням і педофілією… Інакше ніяк.

Я міг би відкупитися якимись грошима зі сну, мабуть, але в реальному житті в мене тепер грошей нема, тому після цих слів, як ви розумієте, я не міг більше спати і прокинувся. Про назву країни запитати забув. Можливо, колись доведеться ще раз побувати там.

[мій дирдир]

Було б чистою банальністю написати щось на зразок «футбол — це життя». Так само недоречно говорити про гуманістичний пафос цієї гри або її демократичний характер. Зрештою, ще значнішим перебільшенням було б сказати, що «футбол — це більше, ніж гра». По-перше, гуманістичного пафосу у футболі насправді мало, як у кожній тоталітарній вірі, яка пропонує людині примарне спасіння. Якщо, звісно, вважати спасінням перемогу твоєї команди. У футболі б'ють по ногах, штовхаються

ліктями, провокують, принижують. Футбол — це тріумф волі й нахабності. По-друге, демократичний характер футболу, його загальність, популярність і доступність нівелюються адміністративно-командною природою тактичних побудов, тяжінням до дисципліни, виконанням установки на гру і загальною налаштованістю на результат.

Великий Лобановський, один із наших футбольних ідолів — якщо не бог-отець, — був догматиком не меншим від Мухаммеда і тираном не меншим за Сталіна. Взявши на озброєння голландський «тотальний футбол», він розробив свою версію «київського тоталітарного» футболу, де гравець, по суті, — пішак, виконавець волі тренера. Його «команда-зірка» — апогей «фашистського» підходу. Тобто говорячи про найбільші успіхи українського футболу, ми мали б також згадати і про ціну, яку за нього сплачено. Ціну зламаних ніг і поламаних доль, знищених кар'єр і понівечених життів. І коли я чую, що «футбол — це більше, ніж гра», то передусім маю на увазі якраз його «темний бік» — нелюдський і нелюдяний, всіляку травматологію і патологоанатомію. Саме ті, хто планомірно перетворював футбол на щось більше, ніж гру, зрештою, і призвели до появи сучасного раціонального, прагматичного футболу. Футболу, який передусім — бізнес, бабки, інтерес, букмекерство, купи-продай, трансфери, шоу-бізнес, ефективний менеджмент, і лише другою чергою гра. Тому якщо вже бути до кінця неґативістом, то можна наважитись на твердження, що футбол — це менше, ніж гра. І саме в цьому секрет його популярності.

У відомому анекдоті про трьох синів у батька, з яких двоє були розумними, а третій футболістом, насправді дуже багато гіркої правди. Адже за іронією долі футбольні виконавці — ті, хто дарує мільйонам уболівальників щастя і радість, — люди зазвичай нецікаві, а іноді просто тупі й недалекі. В мого батька було два сини, й обидва вони були футболістами. Фатальність ситуації полягала в тому, що й батько також був футболістом. Отже, я народився третім членом футбольної родини, де 80 % розмов точилися навколо «гри мільйонів» і лише 20 % — на теми побутові або загальнолюдські. Тому все моє життя — це принципова боротьба за зменшення цього високого відсотка. Безнадійна, безрезультатна (хоч і цілком неусвідомлена) боротьба за право не бути футболістом, футбольним фанатом у родині. Футбол мав безальтернативний характер у країні розвиненого соціалізму взагалі й у моїй родині зокрема. Він був втечею, віддушиною, приходом, ломкою, кайфом, останньою територією. У футбол поринали, тікали від сірої буденності, загрузали. Можна було ще втекти в алкоголь. І дуже часто ці стихії поєднувались.

Утім руйнували футбол і алкоголь людей однаково безжально.

Зрештою, футбол був моїм першим самоусвідомленням. Згадуючи мить свого «опритомнення», кожна людина завжди пов'язує його з якимось конкретним образом, дрібничкою, деталлю. Хтось починає пам'ятати себе від смерті дідуся, кинутого в голову каменя чи дотику холодного стетоскопа до грудної клітини. Ця мить завжди містить у собі травматичний елемент. Щось, що було дотепер, — сіра зона, блаженний стан небуття і дитячого щастя. Відтепер усе буде по-іншому. Тепер ти будеш без крайньої плоті, але вже з досвідом і самоусвідомленням. Це «інше» в моєму конкретному випадку було саме футболом.

Я пам'ятаю, як я забігаю додому з вулиці. Мені трохи більше як три роки, я задиханий, бо що я міг робити на вулиці, якщо не грати у футбол? Я заходжу до кімнати з чорно-білим телевізором. На двох зелених кріслах сидять, нервово вигнувши літерою «с» спини, батько зі старшим братом і з одержимими, як на старих фотографіях, виряченими очима дивляться в екран. Цей образ, який я запам'ятав, потім увійшов у сімейний обіг на рівні анекдоту. Батько дуже любить цю історію, бо в ній є щось від ініціації. Дотепер він розповідає про це як про найважливішу подію в моєму житті, мить, коли я почав ставати «їхнім». Я влетів до кімнати, де наше «Динамо» грало зі «Спартаком», і вигукнув: «Який рахунок?!». На що тато відповів: «Один — нуль». «А хто грає?» — запитав я, і обидва вони нервово, не відводячи від телевізора погляду, розреготались. Відтоді салабон перестав плутати послідовність цих двох питань. Ба більше, він приєднався до цих двох серйозних чоловіків, так само нервово вигнувши спину літерою «с», і так само почав уболівати за наших. Тобто футбол — це завжди від самого початку не твій вибір, який стає твоєю планидою на всю решту життя.

Ще одна драма. Я не мав вибору, за кого саме мені вболівати. Приблизно так само, як і тепер не маю вибору: я нездатний відмовитись від цього вболівання. Припускаю, що я не один такий у світі. Тому порівняння з обрізанням, як в ісламі, в цьому випадку аж ніяк не перебільшення. Один раз мусульманин — завжди мусульманин. Колись я почув від брата, який вимальовував своїм гарним почерком на стандартних аркушах великі літери «Д», сакраментальну фразу: «Динамівцями народжуються». Мабуть, точніше було б сказати: «Динамівцями помирають». Але хто тоді з нас думав про смерть, коли попереду ціле життя, увінчане перемогами команди Лобановського, щемкими очікуванням матчів і поїздками за 450 кілометрів до Києва на футбол.

Гадаю, футбол був якщо не різновидом, то точно замінником релігії в нашій атеїстичній країні. Його феноменальність полягала в тому, що він був чистим одкровенням — найбезглуздішою і найбезсенсовішою справою, якій люди раптом надали величезного значення. Бо що може бути примітивнішим за копання м'яча ногами? Що взагалі робить людина ногами, крім ходьби? Вона копає м'яч і намагається забити його у ворота з допомогою партнерів по команді. Мета проста: забити якнайбільше і якнайменше пропустити. По суті, це нічим не відрізняється від будь-якої іншої командної гри з м'ячем. Але чомусь саме футболу належить абсолютна першість — до такої міри, що можна сміливо стверджувати: існує футбол і десь на периферії імперії розваг — увесь інший спорт, включно з зимовою та літньою олімпіадами, тенісним турніром «Роллан Ґаррос» і чемпіонатом світу з хокею, які нікому у світі, правду кажучи, не потрібні.

Дивна річ, я займався у футбольній секції від восьми до п'ятнадцяти років. Цілих сім років свого життя я всерйоз планував стати футболістом. Однак парадокс полягає в тому, що ніколи у справжній футбол на траві я так жодного разу й не зіграв. Я був одним із містечкових майстрів усіх видів футболу, крім головного. Я ганяв м'яча з дворовими хлопцями за трансформаторною будкою. Я грав на асфальті, збиваючи стопи до мозолів. Я грав на земляному ґрунті, ковтаючи пил. Я грав на мотобольному полі, всипаному дрібного колючою мучкою. Я грав на снігу, де не видно було ні розмітки, ні власних ніг. Я грав у багнюці в Калуші Івано-Франківської області, хоч нам казали, що це футбольний ґазон. Я грав на піску, кризі, танковому полігоні, у шкірвендиспансері і в лісопарку. Я грав на дерев'яних дошках спортзали та м'яких матах. Я грав без аутів, офсайдів і кутових. Я грав дуже часто навіть без воротарів. Але зіграти на траві мені ніколи так толком і не довелося.

Мій футбол, крім усього іншого, ще й великий обман, профанація, щось зовсім інше — іноді девіація, а іноді й повне його заперечення. Жодної дисципліни, жодного тренера, жодних установок на гру, жодного ліміту часу — повна імпровізація і плювання на принципи та правила. Гра до останнього поту і до першої крові. В моєму футболі було можливе все. Якось ми вибили м'яч за межі нашого майданчика. І один із нас пішов його шукати. Він довго нишпорив і раптом зупинився як укопаний. Там, у високій траві, замість м'яча лежав ще свіжий труп чоловіка. Тому коли кажуть, що футбол — це життя, я згадую цей трохи кумедний випадок і про себе додаю: «І смерть також».

Єдине, що поєднувало мій недофутбол із футболом великим

— це процес копання і забивання. І коли я дивлюся справжній футбол, то насправді не знаю, що воно таке. Хоч інколи мені і здається, що я дуже добре його розумію і відчуваю. Але насправді це сфера моєї найменшої обізнаності. Мені не дано канонічної форми цього виду спорту в безпосередньому досвіді, але дано всі інші його різновиди. В моєму дитинстві наївний, дворовий футбол називали «дирдиром». Етимологія і значення цього «полінезійського» слова мені зовсім не відомі, але я припускаю, що щось серйозне «дирдиром» не назвали б. Воно чимось схоже на дитяче белькотіння або на пердіння, на стан первісної безжурності або на веселу розвагу. Загальним місцем є уявлення про футбол як про гру колективну. І весь його пафос — це командна гра, де один за всіх і всі за одного. В моєму конкретному випадку футбол виявився способом реалізації індивідуальної основи. Найчастіше мені кричали: «Бондар, дай пас!» Але я любив «мотатися», часто перетворюючи командну гру на єдиноборство. Десь там, далеко, були ворота, в які принагідно можна було поцілити, але важливішим був процес — фінти, мотання, піжонство, самомилування і самонасолода. По суті, я руйнував футбол. Напевно, заради того, щоб він не зруйнував мене.

Саме тому, думаю, я й не став футболістом. Бо якби став, то був би дуже посереднім футболістом, яких і так в українському футболі не бракує. Хоч якби все склалося на користь футболу, невідомо, чи я взагалі б зумів зв'язати докупи три слова. А якби зумів, то, як і тепер, скажу їх із повною відповідальністю і святою впевненістю: «"Динамо Київ" — чемпіон».

[бабина хата]

Я їздив уранці до Макарова забрати до себе бригаду копачів. Вони в мене криницю копають. Ну, і напередодні ми домовилися, що я до них зателефоную з Плахтянки. Це село таке посередині між нами. Ну, мовляв, я їм задзвоню і вони вийдуть на дорогу.

Коротше, їду я і думаю: «Плахтянка, Плахтянка… Оце б не забути перетелефонувати… Плахтянка, Плахтянка…».

І тут я заїжджаю у Плахтянку, а там така звивиста гірка є. Скочуюся тихенько з цієї гірки і набираю бригадира Олега.

— Альо, — каже суворий Олег. Він з тих людей, що усміхаються тільки по празниках. Дуже серйозний і діловий копач. Ще й непитущий. Який тут ще сміх…

Він каже «альо», і тут у цю мить — от біс мене поплутав, чесно. Вирішив я спороти херню в мить ока. Це була не секунда і не частка секунди. Це був змах крилець якогось крихітного

кретинського метелика в моєму мозку. І я — замість «доброго ранку, Олегу» чи «привіт, Олегу» — голосно й урочисто кажу:

— Доброго ранку! Плахтянка, сер!

На тому кінці дроту — хоча які вже там дроти — пауза. Важка. Така пауза — завдовжки у вічність. Така пауза, що означає тільки одне: суворий копач криниць Олег не розуміє гумору. Він не доганяє цей cultural reference. Не розуміє, що це каламбур. Ну, так, мудацький, визнаю. Але каламбур. Жарт.

На тому кінці дроту важке дихання і раптом перелякано-серйозне:

— Шо-о-о?

А я такий — це теж відбувається в частку секунди, в частку легкого змаху крилець кретинського метелика — я такий думаю: повторювати йому знову «Плахтянка, сер!»? Чи шо? Шо казати? Шо робити? Я ж реально дебіл. Навіщо я так? Ну, навіщо я так себе підставив? Шо він про мене подумає? Це ж несмішно насправді. Я мало спав. Я закінчую переклад книжки. Я йому поясню: Олегу, я спав три години. Я перекладаю важку книжку. Дедлайн. Там густий сленґ і суцільні cultural references. Сорі, чувак, з мене самого ці references лізуть у непідходящі миті. Забудь, чоловіче.

Все це я думаю в частку секунди, а машина котиться з гірки вниз. І тут я згадую, що вчора він показав, що ота хата ліворуч — його бабусі. Вона померла вже. Там тепер живе його дядько. І видно по Олегові було, що він досі має сантимент до тієї хати. Що він там провів босоноге дитинство. Що ніби це частина його внутрішньої історії. І я з усіх сил намагаюся вийти з ситуації. І кажу:

— Чуєш? Плахтянка, середина десь. Під'їжджаю до бабиної хати.

— Ааа… — почув я Олегів голос. — Добре. Ми вже вийшли. На остановці стоїмо.

[любов — риторика. мій буквар]

1. Я хотів почати цей текст фразою: «Любов — навдивовижу проституйоване поняття», але передумав. Подібні цинічні, хоч і нібито справедливі, початки — досить зачовгане явище. Отже, цією фразою я свій текст не почну. А міг би й написати «Любов — найпрекрасніше почуття» і продовжити в цілком позитивно-піднесеному дусі, як у нас уміють. Тому взагалі жодною фразою його не почну. Прошу вважати цей фальшивий трактат непочатим краєм роботи і недійсним внутрішнім протоколом. Або примітивним каталогом. Прошу вважати його недостовірним, як

непорочне зачаття. Так-так, можна було б назвати непорочне зачаття Ісуса Христа актом абсолютної любові — і закрити тему. Адже на його тлі всі інші прояви людських почуттів виглядають проституцією і профанацією.

2. Про любов я хотів довідатися в інтернеті. Перший лінк Ґуґл видав на болгарську «Вікіпедію», де давалося таке визначення: «Любовта є чувство на привьрзаност, грижа, привличане, симпатин, в някои случаи произлизащо или сьпътст-вано и от сексуалното привличане». Мені зовсім не хочеться лізти у словники і перекладати українською яскраве болгарське слово «грижа». Припускаю, що означає воно щось зовсім відмінне від українського значення цього слова. Я цілком погоджуюся з буквальним значенням його в моїй рідній мові. Любов — грижа, наріст, випуклість на людині. Те, що випирає з неї, те, що потім змушений носити з собою все життя. Вагітність — ідеальна грижа, яка обертається пожиттєвою гризотою. Це наслідок любові двох, який прогризає собі шлях назовні. Любов — грижа, обросла огромом конкретики, обставин і умовностей. Неоперабельна грижа. Акурат на півдорозі між серцем і статевими органами. Любиш животом — насамперед животом.

3. Українці часто люблять собі поговорити про любов. Наша любов буває розмаїта та нюансована. Адже ми розрізняємо «любов» і «кохання», любимо «серцем». Наша любов співана, теоретична і платонічна. «Вийди, коханая, працею зморена…» — співає український чоловік своїй жінці. «Я не испорчу вкус, мой ангел неземной», — відповідає українська жінка своєму чоловікові крізь віки. «Понад панами я пан», — тішиться український чоловік. «Твой вкус изысканный понятен не для всех. Я растворюсь в тебе соленою слезой…» — відповідає українська жінка своєму чоловікові. Іноді українську любов не відрізниш від кічу. Українці двісті років плекають квіти любові, які посіяв Григорій Квітка-Основ'яненко. Українська любов — сентиментальна і невесела. Вона рідко перемагає, бо фактично не бореться. Українська любов здебільшого звикла пасивно чекати. Українська мова оперує добрим тридцятком синонімів дієслова «чекати». Ідеальний українець живе на «березі чекання», який він часто плутає з «берегом любові».

4. «За любов любов'ю платять» — каже призабуте українське прислів'я, де центральна роль відводиться дієслову «платять». Українська любов має бути економічно вигідною для суб'єктів господарської діяльності, як будь-яка проституція. Любовні стосунки в нас означуються мишачим шолопанням і котячим дряпанням, як «шури-мури». Це щось несерйозне і кумедне, як «фіґлі-міґлі». Перед тим як «поженихатися», українець

«залицяється». В любові українець цілком віддається пестливим суфіксам і своїй пристрасті до здрібніння. Українець-чоловік у любові сюськає. Сексу в українця не було ще до Радянського Союзу. Етнографічні народи були позбавлені тілесності і суб'єктності. Українська любов зависла між романтично-сентиментальною ідеалізацією та господарською проституцією. Іншого нам не дано було, бо брати ми права не мали.

5. Мене завжди приваблював таємний, темний бік любові, її ненормальності і неправильності, те, що не вміщується в канон так званої «щасливої любові». А ще більше — її хронічна відсутність у людях. Я колись на повному серйозі збирався написати роман від імені «старої діви». Якщо уявити любов гарною молодицею, то стара діва — це волосся в її носі. Суміш солодкавого мускусу і пеніциліну — так пахне відсутність любові. Чим міг закінчитись мій ненаписаний роман? Або смертю, або любов'ю. Може, чимось третім? Смертю від любові. Стара діва мусила неодмінно зірватись. Або захлинутися власним молоком. На могилах моїх знайомих старих дів росте буйний молочай.

6. Побічні наслідки любові — існування її покручів. Свахи, нахлібниці, утриманки паразитують на любові, перетворюючи її на явище соціально-побутового роду.

7. Фізика любові — секс обов'язково поєднується з хімією. Любов розкладається на хімічні складники, залежно від напряму й вектора. За любов відповідають «центри задоволення». Якщо закохуєшся, любиш стрімко й інтенсивно, тоді виділяєш тестостерони і естрогени, феромони і серотонін. Якщо любиш людину довго і народжуєш з нею дітей, то в гру входять окситоцин і васопресин. Фармакологія любові навіть ще складніша, ніж її травматологія. Вчені-хіміки кажуть, що закоханість — це фенілетиламін у чистому вигляді.

8. Ніхто не розумів любов краще від похмурих життєненависників. Відсутність реальної, плотської любові породжує любов досконалу — їй не потрібен об'єкт. Ніхто краще її не вбивав, ніж сонцесяйні романтики. Під початок XXI сторіччя любов спорожніла і втомилась. Сьогодні разом зі свободою любов становить ідеальну пару найабстрактніших величин. Можна так полюбити, що, здасться, на все життя — а за тиждень охолонути і навіть більше не глянути в її бік. Можна взагалі не любити і прожити у згоді і ніжній прив'язаності все життя. Любов різна — поверхова і наскрізна. Сьогодні іноді порнографія здається найщирішим проявом любові.

9. Любов — це одна з найгостріших форм людського еґоїзму. Любов — це одна з найщиріших форм людського альтруїзму. Любов — це, звичайно ж, кров. Навіть я колись немовби жартома

їх римував. «Я викрешу з базальтових сердець / Блошину дозу щирої любові… / І я зустріну радісний кінець, / І ти усмокчеш пару літрів крові». Вірш називався «До Батьківщини».

10. Мені щодня нагадує про любов моя електронна пошта. Хтось невідомий пропонує мені збільшити член, купити віагру, познайомитися з horny hot chicks у своєму районі. Людина побудувала досконалу фабрику з виробництва симуляцій любові. У цьому любов і свобода можуть позмагатися між собою.

11. Найкраще про любов написали мертві. А останню любов Франца Кафки звали Дора Діамант.

12. Моя перша любов торгує целофановими пакетами, її чоловік викинувся з дев'ятого поверху. Вона не змогла знайти нікого кращого.

13. Моя друга любов не знайшла нічого кращого, ніж піти по руках.

14. Моя третя любов була від мене краща і знайшла собі кращого. А потім кращого за кращого від мене. Любов — це пошуки кращого.

15. «Без лебідоньки вмирає лебідь» — у мене досі перед очима ця сентиментальна епітафія кінця 1960-х. Перша чужа любов, над якою я заплакав.

16. Мій рідний дядько закохався у свою вчительку фізкультури. Одружився, зробив їй дитину, потім кинув її, кинув дитину. Другу дружину дядькову звати Вандою. Їхня дочка — доктор медичних наук, хірург-кардіолог. Покинутий усіма хлопчик кілька років тому помер на зоні. Після нього не залишилось навіть могили. Любов зла.

17. «Love Is Colder Than Death» — це така німецька неокласична група. Парадоксальнішої назви мені зустрічати не доводилось. «Love Is Stronger Than Pride», — співає співачка Shade. Їй неможливо не повірити. У шістдесяті в Штатах була дуже достойна група «Love».

18. Ревнощі і страждання — супутні товари любові, їх отримуєш у навантаження, як передплату «Правди» до повного зібрання творів Еманюель Арсан.

19. Є люди, яких важко запідозрити в любові.

20. Важливо знати не те, що тебе люблять, а що люблять саме тебе.

21. У XX сторіччі любов пустилася берега.

22. Нібито аж так усе банально, що раптом для самого себе хочеться відповісти на елементарні питання. Чи можна водночас «любити» і «кохати» певну людину? Чи не означає це те саме, що одночасно грати на барабані і співати? Я перестаю вловлювати нюанси, коли йдеться про «любов» і «кохання». Особисто для мене

кохання — це радше гра на барабані, вібрування, присутність ритму всередині. Любов — це спів, це те, що довго визріває, але важко проходить. Тому кохання минає швидше, ніж любов. Кохання без любові нічого не варте, тому часто або всихає, або випалює зсередини. Любов носиш з собою все життя, а кохання можна залишити в першому-ліпшому барі з чайовими для кельнерки. Кохання — заразне, більше подібне до інфекції. Від кохання піднімається температура. Воно обов'язково має свій deadline. Кохання без любові обов'язково має кінцеву дату експлуатації.

23. Кохати можна лише живих. Любити можна також і мертвих.

24. Любов довготерпелива і милосердна. Жертвами любові є всі люди. Можна любити музику, картоплю, минуле, батьківщину, чоловіка. Говорячи про кохання, десь за дужками обов'язково проглядає секс. Про любов можна говорити, навіть не згадуючи про секс. Коханню потрібен драйв, любов неможливо уявити без ніжності. Антонімом кохання є байдужість, а любові — ненависть. Якщо любов руйнує, то це не любов, а кохання.

25. Коли цілуються закохані окулярники, цілуються також їхні окуляри. Любов короткозора.

26. З моїх знайомих лише один наклав на себе руки через нерозділене кохання. Девальвація почуття?

27. Любов без кохання можлива, і тоді вона іноді стає однією з форм психологічної домінації. Найпримітивнішою з форм людської власності. Що стоїть вище в ієрархії людських почуттів? Чиї стосунки вищі перед лицем Бога — Абеляра та Елоїзи чи Ромео і Джульєтти? А може, тих безіменних дівчини і хлопця зі Стрийського району Львівської області, які кілька тижнів тому повісилися в лісі?

28. Будь-чиє міркування про любов не може комусь одного разу не видатися банальністю. Нема на світі двох людей, які думають про неї однаково. Жодну любов не можна порівняти з іншою. Любов — затерта поетизмами монета, на якій уже не видно номіналу.

29. Поети перетворили любов на чисту риторику. Здається, про неї вже неможливо говорити, не вживаючи чужих цитат. «Так ніхто не кохав, через тисячу літ…», «Я вас любил. Любовь еще быть может…». Одного дня написаний вірш про любов уже наступного дня перетворюється на банальність, цитату, чужу відрижку. Любов задихається під руїнами рим. Любов — це графоманія, нестримне бажання окреслити неокреслюване. Описати любов — це зловити пальцями розлиті по скляній поверхні кульки ртуті — їй потрібна інша мова. Мені ця мова

недоступна. Чи не тому я ніколи не писав про любов?

30. Чому кохання — з першого погляду, а любов — до гробової дошки?

31. Любов буває або перша, або остання. Просто так влаштована людина. Жодних інших видів любові, як-от серединна, проміжна або мимолітна, не існує. Саме коли мова заходить про любов, ми перетворюємося на наївних максималістів. Перша любов — вона ж і остання. Це наше перше «все або нічого» — і обов'язково лише смерть розлучить нас. Ах, ще одна вічна тема — червоне і чорне, кохання і війна, любов і смерть. Все дуже і дуже банально…

32. Жодне людське почуття, крім любові, не є водночас кришталево-чистим і нікчемно-брудним. Любов часто ототожнюють з лібідо, статевим потягом. Слівцем, навдивовижу співзвучним з любов'ю. Порнографія виростає з любові та її проявів. Без неї вона неможлива. Саме любов породжує десятки -маній, -фобій, -філій та -ізмів. Б'є — значить, любить. Не б'є — значить, не любить. «Якщо любиш, то вдар мене!» «Тільки не бий мене, якщо любиш!» Любов не існує без травматології. Хтось із класиків колись чудово сказав: «Любов — це коли мучиш ближнього свого не випадково, а цілеспрямовано». Любов — довершена програма людського самознищення. Ідеальна геометрична фігура любові — трикутник, де третій завжди зайвий, але завжди присутній. Або як довершений факт, або як потенційний. Або як нещасний закоханий, або як народжена дитина. Обидва — плоди чужої любові. Любити може будь-яка наволоч. Любили Адольф Гітлер і Мао Цзедун. Любити можна будь-яку наволоч. Любов може бути однією з форм натурального соціалізму. Бо любов — одна на всіх, як повітря, вогонь і вода. Людина, яка не стала щасливою в любові, може спробувати своє щастя у смерті. Любов — сакральний гімн життя і незамінний саундтрек до смерті.

33. Найкраща пісня про любов належить поетові і композитору Володимирові Івасюку і називається «Два перстені». Виконує Софія Ротару.

[єзус христус круль вшехшвята]

Кілька років тому я брав участь в одному літературному фестивалі в місті Зельоній Ґурі, в Західній Польщі, вже практично під носом у Німеччини. Зайве казати, що там, властиво, колись і була Німеччина.

За останні півсторіччя польські брати добряче пустили коріння, змінивши назви з німецьких на польські і всіляко

полонізувавши німецький контекст. Але центри їхніх міст досі незрадливо вказують, що тут колись панував орднунґ і процвітав бюрґертум.

Один німець скаржився мені, що поляки застосовували дуже хитрий мовний прийом для доведення польськості тих земель — для того, мабуть, щоб більше ніколи не повернулися туди корінні мешканці-німці. Вони так змінювали традиційні німецькі назви, щоб якнайбільше ускладнити вимову для німців.

— От, Анджею, — казав мені Карл, коли ми заблукали з ним у глибинах Любуського воєводства, шукаючи шлях із Зельоної Ґури до Вроцлава. — Поглянь, яка в цього села назва: «Książ Śląski» (Кшьонж шльонскі). Жоден німець цього не вимовить. А був же ж якийсь людський, нормальний «Кайзервальд» або «Кенігсдорф». О-о, дивись, знову, от гади: «Dżietrzychowice» (Джетшиховіце). Це ж неможливо вимовити! А була ж, либонь, нормальна назва — «Дітріхсдорф» якийсь…

Зрештою, ми з Карлом виїхали-таки на Вроцлав і знайшли дорогу до Кракова. Потім Карл мені на ходу перекладав з німецької польською пісні групи «Rammstein». Всю дорогу до Кракова. З'ясувалося, що в них дуже добра лірика.

Але ця розмова наведена просто для розваги. А я от про що хотів розповісти. Була у програмі цього фестивалю дуже глючна й абсурдна, але водночас по-своєму корисна процедура. Один із трьох днів кожен учасник фестивалю мусив присвятити виступу в якомусь задуп'ї Любуського воєводства.

Пам'ятаю, було в мене страшенне похмілля зранку і треба було їхати до міста Свебодзіна, і внизу чекав уже водій, і була призначена зустріч із читачами місцевої бібліотеки на 11-ту годину ранку, які ні книжок твоїх не читали, ні в очі не бачили, ні прізвища не чули.

Мені добре відомі ці виступи у провінційних польських містечках. Там ніколи не знаєш, на який континґент нарвешся. Можна нарватись на тотальний осуд і лицемірство. Можеш нарватись на таких, що тебе просто на руках носитимуть. Можна за всю зустріч не прочитати жодного тексту (для мене це найкраще), а розмовляти про Волинську трагедію, чи то пак просто весь час за неї вибачатись, а в кінці сказати, що чекаєш від них таких самих щирих вибачень за акцію «Вісла». Так досягається культурний обмін і історичний екстаз. Або розповідати про Помаранчеву революцію. Це насправді найкраща тема. Була. «Ну, щиро кажучи, ми були гарним, прекрасним народом у ці дні… Ми самі від себе такого не сподівались… Це був справжній підйом духу народного… Вже ніколи не буде вороття до кривавого режиму…» тощо.

Тепер ця тема на виступах у провінційних польських містечках перетворилася на суцільну фрустрацію. Бо треба розповідати, чому після революції нічого не зрослося. А в мене постійно таке враження на цих виступах, що я вже колись кілька років тому цим самим людям пристрасно нахвалював здобутки революції і дивився з оптимізмом у майбутнє. А тепер мушу їх розчарувати.

У мене є класичне виправдання на цю тему: я згадую про те, що після кожної революції настає контрреволюція, що це історичний закон, що варто це пройти, щоб потім зажити, як усі європейські народи. «І ви побачите, мої любі, як розквітне моя Україна!..»

Але я знову відійшов від теми.

Отже. Ранок у готелі. Жорстке похмілля. Водій. Дорога до Свебодзіна. Невідомі слухачі в перспективі. Година їзди завершується тим, що водій Яцек (Марек, Дарек) мені урочисто повідомляє:

— Зараз ви, шановний, побачите найбільший пам'ятник усього нашого воєводства, а може, і всієї Польщі.

І справді: у полі перед в'їздом до звичайного польського містечка, про які Анджей Бурса колись написав «Я маю в сраці польські малі містечка!», я бачу гігантську скульптурну композицію Ісуса Христа. Десь до пояса, приблизно. А може, і до пупця. 20 метрів недобудованого Ісуса Христа.

Водій примружує очі і лагідно шепоче:

— Єзус Христус Круль Вшехшвята…

Що я пережив? Щось середнє між релігійним екстазом, переляком і великим подивом. Мені вже не страшно було їхати до тієї бібліотеки, де зібралися професійні розумові каліки — відвідувачі в очікуванні на свого колеґу з України.

Все було так, як і мало бути. Сліпий інвалід запитав про Волинську трагедію. Тітонька бальзаківського віку запитала про Помаранчеву революцію. Я був послідовний, уважний до них. Навіть прочитав кілька текстів. А після виступу до мене підійшли — їй-бо не брешу — дві 13-річні «лолітки» і подарували мені два (!) букети — один із герберами, а другий — із трояндами. І поцілували мене у щоки!

Сліпий інвалід наприкінці виступу сказав, підсумовуючи весь абсурд, таке:

— Я йшов на зустріч з вами, чесно кажучи, ні на що особливе не сподіваючись. Але тепер щиро зізнаюсь, що ця зустріч з вами мене неабияк збагатила. Я побачив у вашій особі майбутнє України як європейської держави та неабияку силу української культури.

«Ага, побачив, — подумав я. — А я, їдучи на зустріч із вами, побачив Ісуса Христа». Але тільки подумав. Тепер Ісуса Христа Царя доробили. І він стоїть у широкому полі перед Свебодзіном 52-метровий як нагадування про те, що блаженні вбогі духом, бо таких є Царство Небесне.

А два букети — гербери і троянди отримала Яцекова (Дарекова, Марекова) дружина. Вперше за останні 15 років.

[філософська школа]

Те, з якою неймовірною силою в Україні останнім часом культивується знання і вміння, гідне неабиякої похвали. «Запросили прочитати лекцію», «Ох, мене вже теж запрошували». Тебе запрошують читати лекції. Десь беруть на це гроші. Домовляються про приміщення. Формують групи. Я не знаю, хто тут визначає моду, але те, що мода на знання і вміння вже нав'язана — це факт. Іноді це речі суто практичного плану, іноді речі цілком абстрактні, геть відірвані від реальності («Поняття свідомого та несвідомого в Гуссерля»). І люди йдуть — їм цікаво про Гуссерля. Збирається зала 18-20-річних дівчат і слухає про Гуссерля. І от коли ти їм читаєш лекцію про Гуссерля, яким ти (не я конкретно, а хтось інший, філософ) займаєшся пів свого життя і давно підозрював, що ніхто, крім тебе і ще двох ментальних калік, Гуссерлем у цій країні не зацікавиться, ти раптом бачиш двадцять пар дівочих очей, які дивляться на тебе серйозно і щось нотують. Вони заплатили, наприклад. За те, щоб ти розповів їм про те, у чому міг зізнатися тільки собі. І ти заводишся від цього. Раптом розумієш, що мало, критично мало одного Гуссерля, дівочі очі мої, оченята, давайте я вам дам ще трохи Гайдеґґера. У нього теж є про те саме. Він, взагалі-то, розвинув і десь переосмислив Гуссерля. Ну, і без Дільтея теж ані руш. І ти заводишся, ходиш, розмахуєш руками, креслиш маркером якісь схеми: Дільтей, Гуссерль, Гайдеґґер. І думаєш, а раптом серед цих очей уже єсть очі якоїсь української Ханни Арендт. Певна річ, вона Оксана Петренко. Але й ти не Мартін Гайдеґґер. З іншого боку, ти був ближче завжди до Мартіна Гайдеґґера, ніж будь-хто інший у цій країні. І ось Оксана. Вона слухає. І вона почує. І ти вже починаєш думати: Матір Божа, та це ж уже зародок традиції, очі мої, оченята. І наступного разу ти знову прийдеш, бо ця мода розтягнеться на кілька років. Бо це раптом стало круто: відрізняти концепції свідомого і несвідомого в Гуссерля та Гайдеґґера. І серед дівчат 18-20-ти років київських і приїжджих поволі сформувалось уявлення про те, що краще знати відмінності та спільності в цих концепціях, ніж не знати. Знання вийшло з тісних

кабінетів на вулиці. Оксана закінчила технікум харчової промисловості («кріотехнології і швидка заморозка м'яса великої рогатої худоби у кліматичних умовах Українського Півдня»), але вступила на філософський факультет. І ось вона підходить до тебе: «Ви пам'ятаєте мене? Я — Оксана. Я слухала ваші лекції про свідоме та несвідоме в Гуссерля у клубі трамвайників при депо імені Красіна». І ти розумієш, що ось воно — традиція і школа. Тепер ви з Оксаною приречені. Точніше, обрані. Ти дивишся на Оксану і помічаєш характерні сіруваті мішки під очима і хворобливу блідість шкіри. Ти хочеш її поцілувати — ні, не у щоку, а просто в цю хворобливу блідість шкіри. Ви почнете, ви вже почали. Ти фактично зламав одне нормальне людське життя «дім — родина — робота — дім» і викрав душу української дівчини для Філософії. Тепер «Дільтей — Гуссерль — Гайдеґґер». І далі тобі якось із цим треба жити. І їй теж. Тепер у вас філософська школа.

[так, воно]

Міркуючи про наше майбутнє, я дедалі частіше доходжу висновку, що причиною хронічного просирання нашого історичного шансу останніх двадцяти з гаком років є те, що країною і хвилини не правила робоча людина.

Нам потрібен був свій Лех Валенса. Бодай на одну каденцію. Червоний секретар. Червоний директор. Червоний бухгалтер. Червоний завгар… Ніхто з них не заробляв фізичною працею. Ніхто з них не знав біди, чекаючи з трепетом на «тринадцяту зарплату», і не вигризав сталеву стружку, що в'їлась у шкіру на руках…

Проте я певен, що у світлі крайнього квієтизму так званої опозиції та повної пасивності так званої інтеліґенції робоча людина, оця справжня і нерозтрачена «третя сила», яку ми так активно постійно накликаємо з хтонічної безвісті, обов'язково отримає свій історичний шанс.

Ні, це буде не електрик. Я бачу цього майбутнього лідера непитущим і бадьорим асенізатором. Головою профспілки асенізаторів, наприклад. Це мало б бути повстання народного низу в його буквальному бахтінському прояві. Він мусить водночас дуже відштовхувати від себе і так само сильно приваблювати.

За ним мають тягнутися люди, адже предмет, яким він оперує, об'єднує всіх без винятку. Розпачливий вигук «Звідки в наших людях стільки гівна…» повинен стати оптимістичним політичним гаслом і перетворити, нарешті, недолік на перевагу.

Це єдине, що здатне об'єднати без огляду на ідеологічно-історичні та культурно-релігійні суперечності Схід і Захід України.

Так, гівно. Якщо це не може зробити футбол, горілка та гривня, то чому не воно? Хоч це, може, і занадто виклично і скандально звучить. Зрештою, яка вже там скандальність? Трагедія — це тоді, коли його нема. Це тоді, коли, вибачте на слові, нема чим сходить у туалет.

Десь на дні великого всеукраїнського серця вже тепер визріває відчайдушна й вітальна, безнадійна у своїй остаточній, екстремальній красі і життєствердна ідеологія українського гівнизму. І її не треба вигадувати! Вона сидить у людях на всіх рівнях і ось-ось підійде вже під горло. Її треба концептуалізувати й оформити. А ще — обов'язково пошукати серед асенізаторів того єдиного, хто здатен вивести український народ із постсовєтського полону.

Я знаю, тріє царі вже вийшли по нього. Вони йдуть, уважно принюхуючись містами і селами України. Вони обов'язково дійдуть, знайдуть, впізнають Його. А він усе зробить так, як і слід зробити в нашій ситуації. Спочатку все заллє і втопить, а потім усе очистить. Як і належить Великому Асенізаторові.

[над прірвою буття]

Хрущі… Полчища, сонмища хрущів звідкись з'явилися раптом. Вони б'ються об шибки, як град. Б'ються й відлітають, приголомшені, щоб за якусь мить знову повторити спробу. І не гудуть, як у Шевченка. В часи Шевченка, можливо, й гули. А тепер вони туркочуть чи торохкають, немов стара кінокамера. Хоча хтозна, якби в часи Шевченка були кінокамери, може, він ужив би інше слово. Але нині вони точно не гудуть. «Плугатарі з плугами йдуть…» Плугатарів немає.

В сусіда працює бриґада майстрів, яка перекриває дах. Щойно вони в паніці, з нецензурними криками й зойками «Боже», «мамо» і «бляха» злізли з даху, бо від хрущів у них запаморочилася голова. Точніше, голови. Всі голови в них закрутились.

І від цієї круговерті хрущів і людських голів мені здалося у якусь мить, що в мої шибки б'ються втомлені й закумарені хрущами голови майстрів. Я спостерігав, як вони тікають на своєму міні-вені, безладно порозкидавши інструменти та спецодяг. Спостерігав і нічим не міг їх розрадити і заспокоїти. І ніяк не міг зупинити. Не міг крикнути: «Стійте, це ще не кінець! Не бійтеся, панове! Це всього лише хрущі над вишнями гудуть!» Хто знає, що здатен зробити майстер-покрівельник у хвилину

шоку? Вони голі-голісінькі просто залізли в машину і вшились. Плугатарі часів Шевченка так би не вчинили. Так не вчинили б і плугатарі Рильського. Точніше, один плугатар, який «у полі ледве маячить». Бо вони тоді дружили з природою, а тепер природа в людини викликає лише страх, неначе в античних древлян або трипільців.

Я позбирав їхній інструмент і одяг, а тепер не знаю, що мені з цим усім робити? Спалити? Закопати? Вони ж не повернуться вже. Як не повернеться вже сніг. Як не повернеться перша любов. Тепер тільки хрущі літатимуть і битимуться об шибки до самого кінця часів, після якого вже ніхто не пам'ятатиме вірша «Садок вишневий коло хати». Бо не буде вже тоді нікого і нічого, крім гігантської і всеосяжної самотності Бога, який уже зовсім нічого не розумітиме.

Просто сидітимуть десь у печерах Його мозку, як залишкове відлуння зниклих епох, і бринітимуть незрозумілі слова мертвої мови: «…лиш соловейко не затих, лиш соловейко не затих». «За кого ж соловейко? — подумає Бог. — За кого ж він, якщо не за тих? Нікого ж нема!»

І далі сидітиме, самотній і покинутий, над прірвою буття.

Амінь.

III

[і обиратимуть роботів у парламент]

Ми ж раніше, ще в совдепі, не знали про психоаналіз. Тільки здогадувались, що в дитинстві формується людський характер з усім, що з нього може випливати, викочуватись або вилітати.

Ще ми знали про гени. Гени могли бути поганими і гарними, зіпсутими і надзвичайними. Вони переходили людині у спадок. Іноді як валіза без ручки. Іноді як ручка без пасти. Іноді як паста без зубів. Іноді як зуби без щелепи. Іноді як щелепа без мозку. Все інше залежало від людини. Точніше, не залежало і не від людини. А від якихось відпрацьованих життєвих механізмів або ритуалів соціального садомазохізму: школа — армія — інститут — сім'я.

Як формувалась людина? Вона формувалася страшно, але її формування завжди супроводжував якийсь тотальний оптимізм. Тупий і інерційний пізньосовєтський оптимізм, якому на зміну прийшов травматичний досвід дев'яностих і вульґарний психоаналіз.

Тепер ми дізнались і про едіпів комплекс, і про роль дитячої травми, і про, прости Господи, функцію сновидінь у роботі підсвідомого, хоч не уявляли ще, наприклад, чим підсвідоме

відрізняється від несвідомого. Ну, нічого…

Одне слово, ми тепер довідалися, що все з нами вже сталось. І все, що сталося з нами, було надзвичайно поганим, безпросвітним і невиправним. Біда постсовєтської людини в тому, що вона раптом здогадалась, що гаплик з нею стався ще в дитинстві або ще перед народженням, з травмами її батьків, які народились під час ВОВ, і дідів, які якимось дивом пережили Голодомор.

Ще одна тема, до речі. Ми фантастично міцна порода. Наші діди пережили Голодомор. Що це означає? Це означає, що нам, по суті, має бути не страшна ні атомна війна, ні кінець світу, ні початок нової ери. Але це ліричний відступ.

Отже, ми раптом довідалися, що ми — невиліковні і з нас нічого доброго не буде. І найкраще, що ми можемо дати своїм дітям і онукам — це не заважати і не шкодити. А просто стати перегноєм для їхнього майбутнього. Іншими словами, просто вбитись об Стіну Плачу.

І, ясна річ, наша місія: зробити так, щоб наші діти мали щасливе дитинство і не отримали в ньому травм і комплексів. І тут я переходжу, власне, до того, з чого починав. Ми — люди спалені — зі своїм вагоном психологічних проблем і різної неадекватності. І наші діти не мають — повинні бути ліпшими. Вони повинні бути без комплексів і травм.

І от питання: а що заповнить у їхньому внутрішньому житті комплекси і травми, якщо ми їх від них вбережемо? От розмовляєш із новою людиною і бачиш: у ній все прекрасне. Нема ні щербинки, ні червоточинки. Суцільний позитив. Звільнені, визволені від комплексів і травм!

Люди без комплексів і травм заповнять нашу країну, а згодом успадкують землю. Що вони робитимуть? Якими будуть? Які танці танцюватимуть на наших могилах? Бо що ще можуть робити люди без комплексів? Вони можуть робити все, що не могли зробити травмовані й закомплексовані ми…

І так, вони будуть чесними і побудують справедливий світ. Вони не їстимуть м’яса і обиратимуть у парламент роботів. Вони ще жартуватимуть там, у майбутньому, ніби кепкуючи з наших кісток: «Роботи роблять вільними».

Отже, до чого я це веду. Іноді мені здається, що образ майбутньої людини — це навіть щемкіша таємниця, ніж існування Бога, форма Всесвіту й убивство Кеннеді. Я так хочу, щоб вони, нарешті, змогли. Щоб зуміли побудувати тут як не Шанґрі-Ла чи Місто Сонця, то принаймні Силіконову Долину або Велику китайську стіну. І зруйнували велику Стіну Плачу нашої Внутрішньої Бородянки, нашого Внутрішнього Пороскотня. А ми… А ми — діти шаурми…

[чін-чінарьом]

Вусатий дядя Міша зробив мене членом елітного телевізійного клубу. Бо супутникова антена віднедавна стала обов'язковим елементом дачного побуту — як і удобрення дерев та асенізація вигрібних ям. Тепер я завжди маю про що поговорити із сусідами, адже, як і вони, володію 540-ка телевізійними каналами.

Дядя Міша бере лише за роботу й матеріали, тому витискає з космосу максимум шари. Спрямована у глибоке небо сателітарка пропонує від світу тільки те, що йому нам, дачникам, не шкода віддати задарма. А тому і образ цього світу більше схожий на безплатний сир, що, як відомо, буває лише в мишоловці.

Він знає толк у людях, цей дядя Міша, бо інакше його бізнес не йшов би так добре. Таємничий, наче Зорро, він не має мобільного телефону: «Люди самі мене знаходять». Його функція загалом проста: купити на Кардачах тюнер, тарілку та кільканадцять метрів дроту й усе це з'єднати за усталеною схемою. Але дядя Міша зумів поставити собі на службу міф і леґенду:

— Оце приходять до мене двоє в чорних шкіряних куртках. Ну, бандити, думаю… А вони: «Дядя Міша, здрастуйте. Ми донєцкіє. Єсть важне діло». В мене всьо внутрі затряслося. А вони кажуть: «Нічого не бойтєсь. Просто нада поставить тарілку Януковичу». Зав'язали мені очі чорною косинкою та й повезли. Приводять у просторну залу, а там — тільки в центрі тілівізор і розетки на стінах, а на полу — дорогущий паркет із червоного дерева. І говорять: «Дядя Міша, ми знаємо, що тільки ви можете зробить так, щоб од тілівізора не видно було проводов. Бо шеф цього не любе».

На цьому моменті він уриває свою розповідь, чекаючи наших запитань. Але нас не цікавлять технологічні подробиці. Оскільки він сидить перед нами живий, зрозуміло, що старому таки вдалося поглибше сховати дроти від очей лідера «реґіоналів».

— Буду нескромним, — каже дядя Міша, — але зробив все чін-чінарьом. Ні один проводок не виліз. Закащикам понравилося. Кажуть: «Дядя Міша, за вашу роботу ось вам зверху ще 200 доларів». Не обідили мене. Зав'язали очі чорною косинкою та привезли цілого й неврідімого додому.

Дядя Міша обіцяв дітям мультики, матерям — серіали, а мені — цілодобовий футбольний канал. Віри йому не було, хоч я точно знав, що з 540-ка каналів обов'язково буде бодай один, який доведеться ховати від дитячих очей. Про його існування я почув від нашого сусіда Ніколаїча.

Уродженець Нижнього Новгорода, Ніколаїч у свої 68 років має міцне здоров'я, брежнєвські брови й нерозтрачену дитячу наївність. Він ще жодного разу не бачив порнофільмів. Тому те, що показав йому інший сусід, на кілька тижнів стало предметом його пристрасних монологів. Його ставлення до побаченого коливалося між неприхованим захватом і святенницькою огидою. Про те, що Ніколаїч побачив нарешті порнофільм, довідався весь кооператив.

— А бабы там все, как одна, дородные и красииивые, как доярки. Вот с такими дойками. А мужики — вот с такими приборами! Чем они их колют, интересно, — Вікторович широко розводив руками, показуючи невидимий півтораметровий улов. — А он ее и туда, и сюда. А она его после этого еще и целует. Целует! — повторював він і для годиться пристрасно додавав: — Фу-у-у…

Дядя Міша розповів, як ставив тарілку одному батюшці Московського патріархату. Їхати довелося в сусідню область, хоч очі чорною косинкою ніхто не зав'язував і 200 баксів згори не приплатив.

— І цей отець Георгій, як матушка вийшла з хати, відводить мене в сторону і шепоче: «Міша, а єсть такий канал, щоб "жара" була?» «Яка ще "жара"?» — питаю я, вроді придурююся. «А ви хіба не здогадуєтесь?» — хитро каже батюшка. А я йому: «Сдєлаєм, панотче, дєлов-то». І от коли я все зробив, зву його роботу приймати. Замкнув він двері й питає: «Ану, покажіть, Міша, жару». Я тиць-тиць на кнопки, а він як побачить, як заверещить: «Виключіть зараз же! Не позорьте мене!». А рядом же ж нікого нема — тільки він і я, двоє нас. Перед ким я його позорив?.. Потім мене на машині доганяв, просив, щоб я його пароль од «жари» вводити навчив. Навіть пульт із собою прихватив.

Дядя Міша і нам зробив усе чін-чінарьом, пообіцявши безстрокове ґарантійне обслуговування. Сказати, що нам зовсім не знадобилася ця тарілка як джерело інформації чи задоволення — це не сказати нічого. Діти так і зостались без мультиків, хоч дядя Міша урочисто їх пообіцяв, а я — без футболу. Хоч ні, брешу, одного разу азербайджанський канал показав матч Ліґи чемпіонів між московським ЦСКА і стамбульським «Бешикташем». Із нього я довідався, що турецькою мовою слово «жовтень», точнісінько як і російською, вимовляється «октябрь».

Чи задля мозкової гімнастики, чи щоб перед самим собою виправдати гонорар дяді Міші, раз на місяць я таки занурююся в цифрові хвилі кількох «шарових» супутників.

У моєму телевізорі існує якийсь цілковито альтернативний світ, приблизно порівну поділений між італійцями й арабами.

Десь 80 % ефіру належить саме їм, немов не існує на світі ні Америки, ні Франції, ні Британії, ні Молдови, ні навіть Росії. Таке враження, що Землю поділено між двома великими імперіями — Італією й Арабією, які ведуть неоголошену війну за мізки й душі дачників Київської області.

На італійському телебаченні з каналу на канал бігає якийсь підозрілий тип, який пропонує ювелірні прикраси й картини невизнаних живописців. Його можна побачити щодня, і в певну мить ти розумієш, що звертається він не до абстрактної аудиторії, а особисто до тебе. Бо хіба може один ведучий бути присутнім одразу на десяти каналах із різними назвами?

Італійське телебачення важко назвати нецікавим. Воно фатальне. Навіть українське ТБ сімдесятих здалося б зразком професійності. Але італійці беруть кількістю. Дивлюся іноді телеканал острова Сардинії — там бувають непогані фотозамальовки з місцевою природою. Втім є дуже цікавий канал, присвячений життєдіяльності католицького святого, отця Піо, що так і називається — «Падре Піо». Там усе спокійно і розмірено, крім радіопроповідей самого леґендарного отця, який був чи не останнім харизматом католицької церкви, що й довів своїми справжніми стигматами.

Окрема тема — канали, з яких мовлять пристрасні мусульманські проповідники з метровими бородами. Навіть арабські дівчата, які пропонують телефонні розмови на вільні теми, здаються освяченими аґентами цих суворих бороданів, бо не показують не те що грудей — навіть литок. Спочатку дивує, коли бачиш, як ведучий новин, сидячи у студії, кричить на свою аудиторію. А потім розумієш, що він так розмовляє — і на те нема ради. Ще можна поспівати арабське караоке і виграти у прямому ефірі 9 тисяч євро. Але ніхто з нашої вулиці туди не телефонував і не зателефонує. Нема дурних.

На киргизькому каналі непогані киргизькі новини киргизькою ж мовою. Іракські курди — найжиттєрадісніші в мусульманському світі. Свої канали мають іранські зороастрійці-вогнепоклонники й ассирійці-християни…

А десь далеко, поза межами цього екзотичного салату, існує так званий цивілізований світ, який просто так, на дурняка, не піддається дачникам Київської області. Навіть BBC ми змушені дивитися в арабському варіанті. За все ж решта треба просто заплатити. А платити тут ніхто й ніколи не буде. Тому для нас, дачників, він набагато менш реальний, ніж промови президента Судану або скупі лівійські телесеріали.

І ще одне: від єдиного каналу «жари» я одразу ж забув пароль. А дядю Мішу знайти не можу, бо він живе без мобільного

телефону і приходить лише до тих, кому це насправді треба.

[говори, говори…]

Собаки — дуже консервативні істоти. Вони не розуміють, коли ти поводишся ірраціонально. На їхню думку, ірраціонально. Не розуміють, коли ти співаєш або махаєш руками, або танцюєш, або займаєшся йогою. Це для них зайві та безглузді рухи, які не призводять до насичення, випорожнення або продовження роду. Їм не поясниш: «Слухайте, пані та панове, була собі людська істота, по суті, примат, ваш родич, істота, яка за тисячоліття виробила цілий шар культури, де так заведено. Ми любимо іноді собі повидавати дивні звуки або поробити недоладні рухи. Просто для задоволення». Вони подивляться і скажуть у відповідь щось таке: «Говори, говори…», а про себе подумають: «Ну, яке ще задоволення, чуваче? Це ж натуральний дурдом!» Тобто для них нормально, коли ти з ними розмовляєш. Для них твої слова — напівпорожній звук. Вони вивчили кілька слів і непогано орієнтуються у твоїх емоціях. Вони на своєму рівні вивчили тебе досить добре, їм вистачає. А от те, що ти робиш несподівано звуками або тілом, окрім того, що ходиш і гладиш їх, викликає ступор. Таке ж нерозуміння викликає їхня ірраціональна поведінка. На мою думку. От вони іноді виють. Сіті, після прогулянки. Навколо жодного видимого подразника, крім цвіркунів і далекого гуркоту нічних товарняків. А вони виють або скавулять. Щось усередині їхніх вечірніх, присмеркових душ проситься назовні. Якась незрима енергія незадоволення. Якась нутряна собача лірика. І в цьому є щось духовне і душевне. Воно відверто дратує, як погана пісня. Це теж вияв якоїсь собачої культури. І якби я був зоопсихологом або, прости Господи, зообіхевіористом, то мерщій би визначив природу цих звуків, докопався до причин. А так — нерозуміння par excellence. Безсилля примата з культурним баґажем перед культурним баґажем родини собачих. Усе тримається на якомусь багатотисячолітньому компромісі, що дозволяє нам поважати одне одного без розуміння глибин і поверхонь. Собакам сняться сни. Цікаво, в них усе гарне, як у чорно-білому італійському неореалізмі, чи все банально і кольорово, як у житті? Зрозуміло, що вони не розрізняють кольорів і все в них до болю чорно-біле. Але сни… Які в них сни? Чи їм сняться запахи — те найкраще і найтонше, що їм дарувала природа? А може, їм сняться твої пісні або танці, і тому вони здригаються і скавулять у темних глибинах своїх снів: «Припини, нарешті, припини…».

[сціла і харибда]

Якось я був свідком дивної ситуації. Приїхав на метро «Лісова» по свою одну людину Припаркував на цьому, значить, Броварському проспекті, розвернувшись у бік Києва. Бачу на тротуарі стоїть якийсь молодий чувак із чотирма газовими балонами. Ну, це такі, що в хатах колись для кухонь ставили.

Червоні балони стоять у рядочок, а я вже встиг згадати з тими балонами і дитинство, і бабину хату, і дідуся-паралітика, який у тій хаті жив. Я пам'ятаю ті балони дуже добре. Як вони функціонували, як їх міняла спеціальна машина з такими ячейками спеціальними, як економився цей газ, як потім бабуся, переїхавши до квартири, запалювала газ вранці й кайфувала від того, що вже не треба міняти ті балони й економити, як припалювала зужиті сірники від, як казала, «канфорки», бо сірники тоді були дорожчі за цей газ, який не коштував зовсім нічого.

Отже, пронеслося все це в мене за кілька секунд буквально, як то часто буває, у вигляді образів дитинства перед очима. Сплакнув я внутрішньо. І отак собі стояв метрів за три від цього чувака з балонами. Дивився і думав про щось своє. Аж раптом зупиняється біля нас синьо-брудна машина марки «Жигулі». І виходять з неї двоє — опецьок з пасажирського сидіння і дилда-водій у спортивних штанях і светрі, заправленому в них. Обоє без розумного виразу обличчя, що одразу ж видало в них цей незнищенний у наших широтах тип мудака звичайного, який може бути лише двох професій — міліціянт або бандит-шістка. Наближається до мене опецьок і питає:

— Шо за балони? Ви шо, взривать сюда прієхалі?

«Ну, так, логічно, — думаю я. — "Лісова" — це східні ворота столичного міста. Ось, власне кажучи, чувак з балонами приїхав "взривать" сюди наше мирне життя. Але до чого тут взагалі я?»

— Мужик, — відповідаю я, — це не мої балони.

— А чьї? — питає мене опецьок.

— А отого пана, мабуть, що біля них стоїть, — відповів я. Замість відповісти: «Опецьку, ти шо, дебіл? Я за три метри від тих балонів і нічого до них не маю».

— Пана… — передражнив опецьок і зняв з мене підозри. Хіба приїде сьогодні взривать щось у Києві людина, яка знає слово «пан»? Опецьок підійшов до чувака з балонами і почав гнило з ним базарити. Чувак виявився не промах і відповідав, судячи з його міміки, жорстко і рішуче. Я стояв між опецьком і дилдою і думав: «Оце ж на рівному місці можна потрапити в якусь дебільну історію… Оце ж я зараз між Сціллою і Харибдою… І фіг його знає,

хто вони. З якої бриґади чи РОВД. Зараз загребуть за “соучастіє”. Цікаво тільки, хто з них Сцілла, а хто — Харибда…»

Між опецьком і чуваком з балонами тривав діалог. Чувак доводив, що в балонах нічого нема, і відкрив один із них для ілюстрації. Там і справді нічого не було. Ну, бо навколо шум і нічого не чути, а газу не видно. Опецьок ще щось сказав на прощання і розвернувся до мене. А я в цю мить розвернувся до дилди. А той якраз заліз метри на два у замет і смачно сцяв на білий, як саван Богородиці, сніг. Просто на шумному проспекті, просто неба, серед білого дня. Сцяв.

«О, Сцілла! — подумав я. — Ось хто Сцілла в цій історії!»

Повз мене пройшов Харибда. Підійшов до Сцілли. Вони перемовились кількома словами, сіли у свій «жигуль» і поїхали геть. А ми з чуваком з балонами залишились чекати далі.

[вазелін]

Подумайте, яка несправедливість. Людський світ не досить того, що нищить саму людську породу, то ще й безкарно вдається до пригноблення речей зі світу культури і мови. Приміром, він жорстоко вилучає з обігу цілі слова і поняття. Навіть такі священні слова, як «духовність» або «гуманізм» люди воліють використовувати з епітетами. Наприклад, я дуже люблю словосполучення «абстрактний гуманізм». Просто написати «гуманізм» я вже не можу — рука тремтить чомусь. Мені в цю мить здається, що пафос і патетика в нашому світі — речі недоречні, бо нечесні і нещирі. Недоречні, як поезія після Аушвіца і музика після Чорнобиля. Ну, гаразд. Припустімо, «духовність» і «гуманізм» — поняття, які проституювали негідні люди. А що робити зі звичайними речами цього світу? Слово «памперс» асоціюється лише з політикою. Слово «троль» — лише з мешканцями інтернету. Слово «жучок» — лише з підслуховуванням. Слово «грибок» — лише з хворобою. А оце нещодавно мені треба було використати в одному тексті слово «вазелін»… Розумієте, це жах! Я мусив відмовитися від цієї ідеї. Я відмовився — і весь текст розсипався вже в зародку. Я не знайшов слову «вазелін» синоніма, не міг замінити його іншим словом. А мені потрібно було його використати в невинному, первісному значенні, як «суміш мінеральної олії і твердих парафінових вуглеводнів». Але «вазелін» — слово прокляте і на сьогоднішній день вживається лише в одному значенні і тягне за собою шлейф конкретних асоціацій. Штука, однак, у тому, що переважна більшість людей, які так думають про вазелін, ніколи не використовувала його таким чином. Я вже мовчу про те, що вони

можуть взагалі не знати, як цей вазелін виглядає. Особливо люди молоді. Але, розумієте, вазелін у моєму дитинстві, наприклад, був нормальним словом. Це була дуже корисна мазь, яка часто заміняла тодішнім людям крем, дитячу присипку і гігієнічну помаду. А тепер… Як мені відмолити цей вазелін у жорстокого світу? Як знову повернути його в обіг у звичайному значенні? Я думаю, це мало б бути справжнім викликом і завданням для інтелектуала.

[гірчичники, банки, електрофорез]

Колись у дитинстві я дуже любив читати різні житія радянських святих. Певна річ, святих — умовно кажучи. Швидше їх можна було назвати святими мучениками. Книжка «Діти-герои» певний час була серед улюблених.

Я любив читати про страждання дітей, бо це допомагало мені витримувати гірчичники, банки й електрофорез. Дитиною я був хворобливою. Звісно, я їм усім дуже співчував. І страшно збрехав би, якби написав, що мені їхні страждання були потрібні лише як полегшення, тобто в сенсі приземлено-утилітарному. Це стосувалося не лише дітей, а й дорослих героїв.

Розумієте, так цікаво виходило… В тій країні лише мертві набували яскравого, унікального й повнокровного образу. Серед живих були потенційні кандидати. Наприклад, лижники-полярники з команди Дмитра Шпаро. Однак живим не вистачало найголовнішого — смерті. Серед живих не було аж таких живих, переконливих і досконалих, як серед мертвих.

Це пояснювалося передусім тим, що над ними проводили дуже серйозну посмертну роботу, доводячи їхні біографії до досконалості, іноді надмірно ретушуючи нагробні світлини і всіляко міфологізуючи їхній відхід.

От, наприклад, Зоя Космодем’янська. Ця героїня мені найчастіше з’являлася у снах. Вона гойдалась на мотузці, але при цьому всміхалася, як на фотографії. Валя Котик взагалі був моїм земляком. Я уявляв собі маленького доходяжку з сусіднього двору, який спромігся просто на неймовірний подвиг духу.

І щоразу поставало питання: «А ти б так зміг?». Я б не зміг. Я б здався, здав друзів-партизанів і продав Батьківщину. Це я тепер так думаю. Але ні! Тоді я б так не подумав. Був би я на місці Космодем’янської, то так само кинув би катам мого народу перед тим, як поліцай-українець виб’є дерев’яну лавку з-під ніг: «Вешайте, вешайте, всех не перевешаете!» Але вдав би, що мене повішали, й для порядку б навіть висолопив язика й посинів. А вночі б розрізав мотузку й утік назад, у партизанський загін.

Їхні подвиги були бездоганні, і люди це були бездоганні. Найбільше захоплення в мене викликав подвиг генерала Карбишева. Скільки разів я бачив цю картину… Він стоїть голий і босий на снігу, на поясі якась біла пов'язка. Мороз — мінус 25. І на нього з усіх боків ллється зі шланґів німецько-фашистська крижана вода, яка поволі перетворює його тіло… Хотілося порівняти це з комахою у бурштині. Але це не те. Його тіло — незламне і міцне — перетворюється на моноліт, безсмертний крижаний пам'ятник вічного подвигу.

Ох, скільки ж разів я це собі уявляв… Він у полі, притулившись до дерева (берези, аякже), і німці. Їх багато, а він один. Ім'я його відоме, подвиг його безсмертний.

Але раптом з'ясовується, що, крім генерала Карбишева, в той самий день у тому ж концтаборі Маутгаузені таким самим чином було вбито ще 499 осіб. Зі шланґів на морозі. Які так само, розумієте, все так само пережили, як він. Тобто генерал не був одинаком, героєм-самітником. Він був учасником великої смертельної масовки. А нам давали зрозуміти, що його подвиг унікальний, неповторний… Що він гордо стоїть, хоч і непритомніє вже, і на грудях видно кубики м'язів, настовбурчені від холоду й останньої людської праведної люті. І очі, глибоко посаджені очі, які витримають заради Батьківщини не тільки це, але й там, у потойбіччі, познаходять кривдників і катів свого народу та… І це все після трьох років концтаборів… З другого боку, якщо подумати: а що це взагалі змінює? Нічого не змінює, зовсім нічого. Вже пізно щось міняти. Знову все те саме: гірчичники, банки, електрофорез…

[синички]

Я дуже люблю робити людям приємне за свій рахунок. Особливо коли ці люди добрі. Найчастіше це відбувається в мене з людьми «від землі». Я визнаю та приймаю їхню практичність і вважаю, що так мусить бути.

— Синтетика чи напівсинтетика? — питає сьогодні Степан Іванович у мене. Він прийшов зробити мені зручну систему, щоб я міг запускати ґенератор і щоб цей ґенератор не конфліктував з електромережею. Степан Іванович питає про мастило для ґенератора.

— Я не знаю, — відповідаю я йому. — Дуб дубом.

І вони сміються — Степан Іванович і його син, Сергій Степанович. Телефоную до Павла Федоровича, який допомагає запустити по телефону ґенератор. Він починає пояснювати, а я йому кажу:

— Павле Федоровичу, стривайте. Ви мені не кажіть, я дам Сергієві Степановичу слухавку, бо ж, ви знаєте, я не розуміюся на тому. Дуб дубом.

Знову сміх. Поблажливий і добрий. Тільки вже не дует — тріо. Степан із Сергієм — і Павло Федорович у телефоні. Сергій слухає вказівки Дєда, бо Павло Федорович із них наймудріший. Він працював в Інституті кібернетики і бачив живого Глушкова. І нехай я насправді все розумію і трохи навіть знаю, і нехай я навіть сам щось іноді можу (можу, я перевіряв!), мені все одно, бляха, приємно. Я некомпетентний. Я краще їм повірю. Повірю. Хоч я завжди приєднуюся до їхнього сміху — поблажливого і доброго, я усвідомлюю, що вони мене мають за неповносправного чоловіка, «який нічого не вміє».

Я взагалі думаю, що вони мають мене за каліку, який невідомо як існує і невідомо чим займається. Ну, бо всім навколо видно, що роблять вони. А що роблю я? Чим я заслужив на це життя? І от вони тепер сплять у своїх ліжках із зашкарублими на морозі руками — рожевощокі мужики. Батько та син. А я про них пишу. Може, їм тепер сниться щось приємне. Наприклад, якісь пташки. Зграя маленьких синичок — веселих і водночас ділових. А ми всі троє їх годуємо просом, пшеницею та шкварками в морозяний і сонячний день. І в цьому сні я їм рівня. Так мало бути, зрештою, якби я свого часу не почав читати книжки. Я такий, як вони, мужик із зашкарублими від морозу руками. Ми просто щось робимо, нарешті, разом. Я теж умію! Я теж можу! Їжте, дзьобайте, маленькі мої пташечки. Зима нас чекає складна і люта. Може, хтось із вас і не дострибає до весняних пролісків. Ми

сміємось і радіємо в їхніх простих мужицьких снах. Хай їм добре спиться — Степанові Івановичу і Сергієві Степановичу Синичкам.

[і тим, що в гробах]

Три холодильні прилавки в невеличкій селищній м'ясній крамниці. Три жінки середнього віку підходять по черзі до прилавків і уважними поглядами вивчають їхній асортимент.

Є таке поняття в наркоманському жарґоні — train-spotting, щось на зразок «втикання на поїзди» — а насправді пошуки вени для ін'єкції. А це — meat-spotting. Тривала, уважна медитація на м'ясо.

У цих жінок обличчя робляться смертельно серйозними, наче йдеться про дуже епохальний вибір. Тут не можна схибити і, не дай Боже, вибрати щось невідповідне. Тому між жінками та м'ясом встановлюється духовний зв'язок. М'ясо на прилавку має всі ознаки трансцендентного, воно нереальне, поки лежить за склом.

Коли ти його, нарешті, вибираєш, воно привласнюється, тобто стає твоїм. Але насправді в цій системі стосунків до кінця невідомо, хто кого привласнює. Адже м'ясо вивчає тебе аж ніяк не менше. М'ясо підморгує і усміхається. М'ясо зваблює і переконує. Коли ти дивишся на м'ясо, м'ясо дивиться на тебе. Тому таке побожне мовчання. М'ясо любить тишу. Його треба поважати. Зайве слово — переступ. Не можна розмовляти в церкві.

Якщо котрась із жінок вибирає шматок корейки, який би ти вподобав, я знаю, що відбувається з тобою. У тебе серце обливається кров'ю. Ти вже тут нічого не знайдеш. Тебе обійшли. Замахнулися на святе. Виходь. Погуляй трошки. Або ще краще — прийди завтра. Треба очиститись.

— Три серця, — каже одна з них продавчині. — Три серця і вим'я.

Три серця і вим'я в ім'я всього святого. Святий образ «Три Серця і Вим'я Яловиче».

Сім'яники поруч із серцем. Набухлі невтоленим бичачим задоволенням. Їх теж хтось купить. До когось і вони всміхнуться.

Тут, де свинина і яловичина — найцікавіше. Бо вони ближчі до нас, ніж кури. Так принаймні здається. Курка максимально знеособлена. Кури — це майже рослини в нашій системі цінностей. Антибіотики і гормони є в усьому, але в курятині — особливо. Курка — м'ясо сумнівне. Курка — це завжди компроміс.

А от свинина і яловичина — наш живильний ландшафт. Вони сильніші за нас, бо без них ми — ніхто. Заради них ми тут і завдяки їм ми тут.

А завтра вночі ми всі підемо до церкви. Ми і наші шинки, буженини, ковбаски, шпондери, яєчка. Станемо рядочком і заспіваємо: «Христос воскрес із мертвих, смертію смерть подолав…». Вони теж заспівають — свині, корови, кури, індички. «І тим, що в гробах, життя дарував».

Поки ми не в гробах, ми дивимося на скляні м'ясні саркофаги, а з них на нас дивиться вічність.

[фортеця]

Нещодавно я покинув будинок, у якому прожив останні шість років. Це розлучення нібито не остаточне. Так прощаються зі старими родичами, в яких обіцяють час від часу бувати. Він і далі в моїй власності. Я пообіцяв його не залишати без уваги і не залишаю. Буваю раз на тиждень — перевірити справність роботи газового котла. Перед консервацією на зиму я намагався його задобрити: перестелив дах і почепив ґрати на вікна.

Тепер він виглядає, як справжня фортеця, от тільки всередині нікого нема. У нас бували різні пригоди. Тільки вічні миші знають про всі тонкощі наших складних взаємин. Йому довелося миритися з хазяїном, у якого руки ростуть не з того місця. Мене він відверто терпів, але докучав не надто. Іноді доводилося боротися з його характерними особливостями: дивним перепадом температур, містичними протягами та схильністю до замерзання труб. Ми знали, що нам нема куди одне від одного подітись. А тепер мене там нема. Я зрадив його з двокімнатною квартирою в київському спальному районі.

Мешкаючи в ньому, здавалося, що я плекав власну самотність, хоч насправді одинаком не був. Тепер, коли самотній він, я не знаходжу собі місця. В ньому лежать на стелажах книжки, яких ніхто не читає, виделки, тарілки й горнятка, якими ніхто не користується. Працює холодильник — просто так, ні для кого. Але мені трохи радісно, що в будинку є хоч щось, що і далі живе.

Останні три мої приїзди були дуже кінематографічні. І якби я був японським режисером, за ними можна було б зняти повнометражний фільм — без сюжету, але з бурхливими внутрішніми переживаннями героя. Всі три рази в мені боролися два бажання: зачинитися в ньому і ніколи не виходити та чимшвидше звідти втекти. Так тікають злодії з місця злочину. Так тікають зрадники, які нікого не зраджували, крім себе.

Я знаю, що цей будинок мудрий і добрий. З ним насправді все гаразд. І зі мною — теж. Тільки більше вже ніколи не буде так, як колись.

[короткий трактат про український пацифізм і не тільки]

*

Український пацифізм — явище таке ж контроверсійне, як і українська войовничість. Мінлива природа українського характеру закладена вже в самому національному бутті. Українці, як хамелеони, бувають різними в різні часи. Але йдуть вони на війну чи ховаються по хатах за високими тинами, насправді не грає принципової ролі. Адже єдине, що залишається повсякчас стабільним — це той факт, що вони все одно гинуть. І здебільшого програють. Навіть якщо при цьому часом і перемагають. Один із перших звитяжних українців — напівміфологічний середньовічний князь Святослав прибив щит на брамі Царгорода, але не уникнув трагічної долі — поліг у битві з печенігами, а з його черепа, за леґендою, переможці пили алкоголь. Хоч, може, і не алкоголь. Історія не уточнює. Його мати, княгиня Ольга, яку канонізували і визнали рівноапостольною, на знак помсти за смерть чоловіка спалила древлянське місто Іскоростень, випустивши на нього підпалених голубів. Сивина віків не дає прикладів українського пацифізму. Втім дехто вважає, що не було ще тоді у природі жодних українців.

*

Український пацифізм аж ніяк не можна вважати породженням гуманістичних ідеалів Просвітництва та Нового часу. Наша сумирність і поміркованість не від любові до людини, а завжди своєрідна втеча від війни. Іконічний образ Козака Мамая є втіленням заспокоєного і мудрого воїна, який точно не збирається нікого вбивати. Його малюють із кобзою в руках. Поруч — вірний коник, сулія з трунком, ріжок, шапка і шабля. Певна річ, він не відмовився від шляху воїна. Але в цю мить навіки застиг у позі цілковитого ненасильства — саме таким і запам’ятався. Мамая часто порівнюють з Буддою. Останній вигадав стрункy систему переродження людини після смерті і відмову від жорстокості та насильства. Натомість козацьке прислів’я «двічі не вмирати» демонструє згоду з фатумом. Для Мамая западання в стан блаженного спокою і вмиротвореності — благословенна пауза між жорстокістю та насильством. Десь приблизно така ж, як і смерть — одноразова. Українець буває

пацифістом, але ним не є. Український доброволець на Донбасі, як і Мамай, теж грає на кобзі. Але поруч на триніжку стоїть кулемет. Навіть є таке фото.

*

Український пацифізм має свої гострі грані. Буваючи пацифістом, українець поводиться дивно — як хижа пташка, що завжди готова сполохатись, як кіт, що залишив помирати поранену мишу, ніби її страждання не справа його зубів і рук, точніше, лап. Він у дуже дивний спосіб нікому не завдає болю. І коли бачиш ці прояви любові до всього живого, іноді здається, що краще б він бив і вбивав. В українському анекдоті про свиню на милицях пацифізм іде руч об руч з прагматичністю, адже навіщо вбивати всю свиню заради кількох тарілок холодцю? Якби можна було, то українець би нікого не вбивав. Але не можна. Коли українець не вбиває, вбивають його. Можна було б уявити ідеальну ситуацію, в якій з українцем поруч той, хто не бажає йому смерті. Однак за всю нашу історію таких добродухів не траплялося. Українець не зміг би вижити, якби роль жертви не змінював на роль ката. Страшно подумати, якби на нашому історичному місці опинилися якісь, наприклад, витончені естети голландці або тихі сировари швейцарці. У перерві між станом жертви або ката він носить «дулю в кишені» й тихо ненавидить зайд і окупантів. Дуля легко перетворюється на кулак, а потім знову так само легко скручується в дулю.

*

Український пацифізм часто-густо можна сплутати з невтручанням і тихими формами колабораціонізму. Їхнім антиподом є леґендарна українська партизанщина, сповнена вельми багатих традицій. Утім усе було б простіше з партизанщиною, якби не постать зрадника. Зрадник у партизанському загоні іноді здається таким собі «послом миру», людиною, яка не за гроші, а за велінням душі здає своїх побратимів ворогам. Не тому що ненавидить своїх або більше за батьківщину любить гроші. Ні, понад усе він бажає, щоб увесь цей жах нарешті завершився і настав мир. Просто його вся ця воєнна романтика дістала і він чимдуж мріє повернутися під рідні стріхи,

у рідні хліви та стодоли. Зрадництво — теж одна з форм українського пацифізму, його збочено-прагматична версія. Новітній український фольклор закріпив цей мотив в анекдоті: «Один українець — партизан, два українці — партизанський загін, три українці — партизанський загін зі зрадником». І недарма в сучасній Україні антиподом «перемоги» є саме «зрада», а не «поразка». Адже поразка — це завжди остаточний крах, тоді як зрада багатьом здається якоюсь паралельною перемогою, ще однією позитивною версією розвитку трагічних подій. Дослідження феноменології української зради таке карколомне заняття, що кожна «перемога» може вважатися «зрадою» і кожну «зраду» можна сприйняти як перемогу. Те, що Путін не окупував увесь Схід і Південь України — це, безперечно, «перемога», але те, що він анексував Крим і відрізав від нас індустріальні райони Донбасу — це, без сумніву, «зрада». Або навпаки — кому як подобається.

*

Український пацифізм буває звичайною реакцією на так звану «не свою війну», небажанням «помирати за чуже». Його можна кваліфікувати як такий собі український варіант чеського швейкування. Закосити по дурці або по здоров'ю — звичний український спосіб уникнути військової повинності. Якщо вже не вдається уникнути служби у війську, тоді українець шкодить. Рівно настільки, щоб отримати задоволення і не потрапити в лабети командування. Втілюється цей варіант пацифізму в численних анекдотах про саботаж українців на службі СССР.

«— Діду, розкажи, як ти під час війни два літаки збив.

— Ну-у-у… Не зовсім збив. Скажімо так: я їх недозаправив».

Певна річ, були й герої, які помирали за чуже, що досі великій масі українських людей здається своїм. І їх чимало в нашій історії. Все ж таки між 1934 і 1959 роками 2319 героїв Радянського Союзу були українцями. Хоча більшість українців на службі радянській імперії — міцні господарники. Радянську армію без прапорщика-українця — вправного комбінатора-махінатора в принципі собі уявити неможливо. Він її становий хребет і сірий кардинал, посередник між світом офіцерів і солдатів, третейський суддя, але передусім істота, що розв'язує всі питання.

Так само чимало українців, які свою війну і нині вважають несвоєю. Звідси труднощі з мобілізацією у війні на Сході. На запитання, яку ж вони війну вважали б своєю, вони або

знічуються, або відповідають так: «Візьму зброю в руки, коли вороги прийдуть у мій дім». Але коли вони приходять у його дім, раптом з'являється купа додаткових опцій — зрадника, колаборанта чи просто втікача.

Втім сказати, що така поведінкова стратегія має абсолютну перевагу, було б неправдою. 242 дні українці тримали Донецький аеропорт. І, мабуть, тримали б і далі, було б де ховатись. Росіяни захопили аеропорт тільки завдяки масованим обстрілам і поруйнуванням бетонних споруд. Саме за цю пекельну витривалість українських захисників аеропорту назвали «кіборґами». Абихто такі титули не отримує. Отже, за всіх можливих відхилень воєнного часу все-таки для більшості з нас це таки своя війна.

*

Кілька років тому мене навідала ідея принципово нової класифікації людських типів в антропологічній перспективі, що підважила всі дотеперішні теорії типології homo sapiens. Жодних більше флегматиків-меланхоліків-санґвініків-холериків! Жодних екстравертів-інтровертів! Уже не кажучи про суспільні ієрархії — народи, касти, групи, клани, класи та іншу нісенітницю. Отже, пані та панове, моя теорія проста.

Людина виявляє свої найбезпосередніші, природні й адекватні реакції лише в екстремальних обставинах або, як писав Карл Ясперс, у пограничних ситуаціях. А тому найкращим середовищем для реалізації людського типу є саме війна. А що війна — це лише друга назва так званого миру, то на війні ми в принципі завжди. Протікаючи в холодній або прохолодній фазі, вона від цього не перестає бути війною — з усіма наслідками для поведінкових установок. Відповідно до цього простого факту людський тип слід розглядати в термінах і поведінкових кліше воєнного стану, коли загострено всі чуття, а людина подекуди керується не так раціональними міркуваннями, як природними інстинктами.

Тому, згідно з означеними вище лаконічними пролеґоменами, пропоную відтепер поділяти людей на такі типи:

· Мародер
· Диверсант
· Дезертир
· Окупант
· Саботажник

· Поліцай
· Колаборант
· Підривник
· Партизан
· Каратель
· Підпільник
· Месник
· Наглядач концтабору
· Полонений
· Піонер-герой
· Зрадник
· Перебіжчик
· Сапер
· Тиловик
· Фронтовик
· Ветеран
· Санітар
· Дитя війни
· Втікач
· «Гарматне м’ясо»
· «Тиловий щур»
· «Тилова гнида»
· «Штабний паразит»
· «Фольксдойч»
· «Небажаний елемент»

Теорія потребує глибокої концептуалізації та численних доповнень. Важко, іноді просто неймовірно та нестерпно важко визначити, наприклад, різницю між «диверсантом», «месником», «партизаном» і «підпільником» або «тиловиком» і «тиловою гнидою» та «тиловим щуром». Але вони, безперечно, існують.

Цікаво лише те, що в цій теорії не знайшлося місця для пацифістів. Бо пацифізму немає. Він буває. А коли буває, завжди є чимось іншим. Принаймні український — точно.

[way out]

Настав час зізнатись у цьому.

Отже, як вам уже, мабуть, відомо, я переживаю в найнесподіваніших місцях і від найнесподіванішої музики різні екстази. Часто це трапляється в дорозі. І добре, коли музика впливає рівно настільки, щоб бадьоро керувати і не наробити лиха. Це буває з дуже різною музикою. Іноді буває, що доводиться зупинятись на узбіччі і дослухувати до кінця композицію або й цілий альбом.

І от коли відчувається така загроза, я зупиняюсь, ставлю машину на ручне гальмо, вмикаю аварійну сиґналізацію, впираюся чолом у кермо, заплющую очі і слухаю.

І от одного разу влітку 2009 року стояв пізній ранок. Ранок стояв, а я їхав. Їхав і слухав найкращий альбом американського квартету «Yeah Yeah Yeahs» 2006 року. Слухав, їдучи. А їхав, слухаючи, через село Плахтянку Макарівського району Київської області. І от на другій же ж пісні мене перемкнуло і посипалися сльози з очей. От реально. Посипалися сльози, як іскри.

Плахтянка славиться тим, що там живуть якісь дуже симпатичні люди. Як і в кожному селі нашої країни. Коли я минаю Плахтянку, то завжди згадую «Миколу Джерю» Івана Нечуя-Левицького. Бо праворуч од дороги лежить ставок, а праворуч — сахарня [Так в оригіналі. — *Прим. верстальника*]. Так мені хочеться завжди думати.

Тобто завжди, в'їжджаючи у Плахтянку всередині мене щось клацає, і я про себе починаю промовляти, як робот: «Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки».

І от співає Керен О пісню «Way Out». А я, в'їжджаючи в богоспасенну Плахтянку, згадую Миколу Джерю. Сонце лупить у лобове скло. Зелене море верб над ставом опустило свої розлогі вії додолу…

І тут я думаю: «Чуваче, не їдь. Стань. Впіймай мить. Загальмуй під вербами, бо зараз тебе просто розірве від щастя».

І чувак всередині мене слухняно звертає ліворуч, попід самі плахтянські верби, вмикає аварійку, гасить мотор, ставить на рипіт «Way Out» і голосно починає підспівувати. Раз, другий, третій… А чоло вперлося в кермо й очі заплющені… І сльози з очей…

Аж тут, на четвертому повторі, якимось краєм заплющених повіками очних білків я розумію, що біля машини щось рухається — ритмічно і монотонно, але й наполегливо. І я, не стишуючи музику, піднімаю голову і бачу ще напівзаклеєними від сліз екстазу очима похоронну процесію. Яка просто стала біля мене і стоїть. Не рухається. Навіть мрець — і той стоїть — не рухається. Далі боїться йти. Судомно намацую на сусідньому сидінні окуляри, одягаю і бачу, як літнього віку мужик, який іде в таких процесіях попереду, притримуючи лівою рукою хрест, пов'язаний білим рушником, правою рукою виконує ритмічні рухи кулаком у мій бік.

А Карен О їм усім і мені, і всьому світові, і мерцеві у труні співає, як оце зараз вам: «I'm way out. Way out. When you mean it

on the inside you still can't get to me!». І не питайте, чим закінчилася ця історія. Вона досі не скінчилась.

IV

[між трупоспаленням і трупопокладенням]

Про переїзд через західний кордон України за останні 15 років писали сотні разів в усіх жанрах і з усіма можливими стилістичними прийомами. Цей кордон мільйони разів перетинали українські ковбої-човники на пасажирських поїздах, ховаючи спирт у презервативах і приклеюючи пачки з сиґаретами «Сент Джордж» (хто курить, знає, яка це гидота) до своїх волохатих ніг липкою стрічкою, щоб потім, уже на польській території, віддирати їх із волоссям і верхнім шаром епідермісу. Я бачив, як вибухали спиртоносні кондоми, як кидали з поїзда величезні тюки з сиґаретами просто в темряву, і невидимі руки вже на польській території підхоплювали безцінний товар, щоб його не виявили непідкупні (деколи насправді непідкупні!) польські митники; я бачив сльози моїх співвітчизників, у яких забирали їхні кровні сиґарети, їхній кровний спирт, я бачив ґримаси задоволення на їхніх обличчях, коли вдавалося перетнути кордон без матеріальних втрат. Вони робили це заради власного виживання. В осілого українського люду, який віками сидів на своїй землі, переважно займаючися рільництвом, раптом прокинувся кочівний дух. Сотні тисяч, мільйони моїх земляків несподівано зірвалися з насиджених місць і заповнили собою країни Західної Європи, з року в рік множачись і перетворюючи своє заробітчанство на тиху окупацію. Ми вимушено окуповуємо Європу і створюємо їй своєю присутністю великі проблеми. Не здивуюся, якщо років за п'ятдесят українці Португалії як друга (а може, й перша!) за кількістю етнічна група почнуть вимагати запровадження другої державної мови. Сподіваюся, не російської.

* * *

Цей кордон тисячі разів перетинали українські письменники, яким 15 років тому без перешкод дозволили цю розкіш неконтрольованого пересування. Чи не вперше це сталося на початку 1990-х років, коли двоє українських поетів, Олександр Ірванець і Володимир Цибулько, вирушили в пошуках своєї Європи до Східної Польщі. На їхню честь не влаштовували

бенкетів і не організовували літературних вечорів, їм було ледь по тридцять років, і вони хотіли їсти. Ні, в Україні тоді не було голоду (голод в Україні можна створити лише штучно — тут навіть земля калорійна), але й роботи також не було. Сашко і Володимир вийшли на люблінський базар із написаною на картонній табличці стандартною на ті часи польською фразою: «Szukam pracę». І вони її постійно знаходили: прибирали англійські та французькі парки від осіннього листя, служили ґувернантами в багатих польських родинах (навчали польських дітлахів французької мови й гарних манер), носили рясу і святі дари за католицькими ксьондзами… Ні, це жарт. Насправді поети копали могили на цвинтарях, забезпечуючи наших заклятих друзів-поляків якісними — просторими і світлими — ямами. Минуло якихось 15 років, і наші герої стали тим, ким мали стати: Сашко Ірванець — одним із патронів Боннського театрального бієнале і стипендіатом почесного американського фонду, Володимир Цибулько — депутатом Верховної Ради України. Обидва не перестали бути поетами. Справжній поет в Україні — більше, ніж поет. Він — кочівник. Український поет — нетиповий українець, бо йому дуже важко всидіти на місці.

* * *

Колись місцеве населення давньої України навчилося від сарматів по-новому ховати людей — загально-поширене раніше язичницьке трупоспалення змінилося трупопокладенням: небіжчиків клали на спину, а ноги розташовували паралельно або перехрещували, з орієнтацією на захід, рідше — на південь і схід. І відтоді цей сарматський (а згодом і християнський) звичай ховати людей у горизонтальній позиції і давнє язичницьке трупоспалення постійно змагаються. В Європі поступово міцнішає тенденція трупоспалення, бо елементарно бракує землі на кладовищах (особливо у великих містах), тоді як у селах переважає трупопокладення через достатню кількість цієї самої землі. Що аж ніяк не свідчить про те, що сільське населення Європи має сарматське походження, а міське — якесь інше, наприклад, язичницьке. Це було б повним невіглаством із мого боку — так стверджувати. Я мешкаю в Києві й мрію про одну долю моєї посмертної людської оболонки: бути спаленим. Тільки Київ як єдине по-справжньому європейське місто ґарантує мені здійснення цього бажання. Іноді мені здається, що задля того я тут і живу. Сармати ніколи не жили в містах і не будували їх.

* * *

Від якоїсь миті мене перестала дивувати Європа за Бугом, бо виявилося, що, наприклад, у Польщі я почуваюся набагато комфортніше, ніж удома, в Києві, і вже зовсім не відчуваю, що я за кордоном. Ба більше, я знаю польську провінцію та периферію набагато ліпше, ніж українську. Я був у Тчеві та Кошаліні, але не був у Дебальцевому і Ясинуватій, не був у Херсоні й Миколаєві, але був у Ґдині й на півострові Гель над Балтійським морем (колись це море чомусь називали Сарматським), я був у Катовіцах, Рибніку та Ґлівіцах, але ніколи не був у Донецьку та Луганську. Моє знання сарматської України, тобто тієї частини України, де є популярним пиво «Сармат», обмежується Харковом і Одесою. Але це певна натяжка: у Харкові випускають «Рогань», а в Одесі — «Чорномор», певна популярність зберігається і за миколаївським «Янтарем». І вже зовсім несамовитий факт: проживши в цій країні 31 рік, я досі не був в Українських Карпатах. Зате був у Карпатах Польських — у славній Криниці-Ґурській в околицях Нового Сонча. Колись Карпати чомусь називали Сарматськими горами. Їхати на Лівобережну Україну я не те що боюсь, але для мене це завжди було пов'язане зі справжніми морально-психологічними проблемами. Від певного часу я помітив, що мені цікавіше повертатися в Україну, ніж покидати її, хоча й досі моя особиста Україна до непристойного обмежена Києвом і кількома містами Галичини, Буковини й Поділля.

Раптом виявилося, що особисто для мене пошуки Європи поступово перетворилися на пошуки України та бажання по-новому її пізнати. Причиною цього стала одна, здавалося б, незначна подія. Можливо, люди з іншим порогом сприйняття її навіть не помітили б. Це було на початку вересня 2003 року погідного й сонячного суботнього дня. Я перетинав кордон на переході Гребенне — Рава-Руська в автомобілі одного (вже колишнього) польського дипломата. Мене ніколи не дивувала плавна зміна сакральної архітектури — з романської на візантійсько-слов'янську. Таке зіткнення та співіснування західно- і східнохристиянської традицій переслідувало мене від самого дитинства: я виріс у Кам'янці-Подільському — справжньому виплоді чиєїсь шляхетсько-сарматської фантазії, де католицькі костели завжди мирно вживалися з православними й вірменськими церквами та синагогами. Особливих

антропологічних відмінностей між мешканцями Перемишля і Старого Самбора також ніколи особливо не спостерігалося. Отже, того вересневого дня ми стояли на кордоні лишень якихось п'ять хвилин (бо польські дипломатичні автомобілі на кордонах не затримуються, навіть попри те, що в них контрабандою перевозять українських поетів) і тріумфально в'їхали на територію Рава-Руського району Львівської області. Батьківщина, як завжди, зустріла похмурими обличчями, дорогою гіршої якості та… шалено густим туманом. Цікаво, що на польській території повітря було чисте і прозоре.

І за якихось 500 метрів від прикордонної застави — раптова зміна! Виявилося, що банальний переїзд через кордон змінив усе — навіть повітря! Здавалося, ще кілька секунд, і на обрії з'являться сарматські орди — на конях і з луками — і кинуться з дикими криками на наш дипломатичний автомобіль. Про всяк випадок я порадив водієві збільшити швидкість і зачинити вікно. У Жовківському районі також нічого не змінилося — той самий густий дим і ті самі віртуальні сармати за кожним деревом і кущем. Здавалось, почалася війна і мою країну захопили азійські орди. Проте львівське радіо й далі крутило безнадійну пострадянську естраду і жодних реляцій із поля битви не повідомляло, що лише заплутувало справу. Я подумав: «А раптом вони захопили й радіо?». І телефон, і телеграф, і телебачення, й інтернет, і мобільний зв'язок також захопили невидимі сармати, які немовби кинули на районні центри Львівської області нейтронну бомбу, начинену димовими шашками. Рава-Руська, Жовква, Новояворівськ дивували цілком безлюдними вулицями. Лише на самому передмісті Львова почали з'являтися окремі особини роду гомо сапієнс, що одразу відкинуло гіпотезу про нейтронну бомбу. І раптом — осяяння: я пригадав, який тепер місяць надворі та яка його половина: Україна копає картоплю і спалює сухе картоплиння! Населення районних центрів цілими родинами виїхало на вихідні дні на села збирати врожай картоплі. Цікаво, що Польща — і, підозрюю, Німеччина з Австрією — також збирає картоплю в той самий час, але там нікому навіть на думку не спаде спалювати сухе картоплиння. Це було б порушенням усіх екологічних норм, і це було б якось не по-європейському — псувати повітря. України це не стосується: вона завжди, ще від сарматських часів, спалює сухе картоплиння, навіть попри те, що картоплю в наші краї завезли щойно у XVIII сторіччі.

* * *

У травні 2004 року, якраз після приєднання західної частини європейської Сарматії (Польщі) до ЄС, у її східній частині (Україні) розпочиналася боротьба за її європейське майбутнє. Вже десь з початком вересня всю територію країни окупували величезні й зовсім не сарматські фотопортрети одного з претендентів на президентське крісло (ставленика Росії), котрого підтримував власник контрольного пакета акцій пивзаводу «Сармат» (місто Донецьк). До речі, цікаво, що менеджери цього пивного бренда вже віддавна працюють на загальноєвропейську пивну ідею, адже рідко яка українська пивна компанія диспонує такою великою кількістю суто європейських ґатунків пива: «Сармат Kaltenberg Pils», «Сармат Пльзенське», «Сармат Баварське», «Сармат Портер»… Цілком зрозумілим є бажання, хоч і несвідомо, на рівні споживчих брендів, розвивати елементи спільної євросарматської ідеології. Ідеологія Мітельойропи, залежна від уже невидимих, але живучих географічних мурів, які не охоплюють усієї території моєї країни, є досить популярною в певних колах центральноєвропейських інтелектуалів. Однак саме євросарматизм здатен бодай якось виправдати існування України на мапі майбутньої об'єднаної Європи. Давня ідея сарматського походження польської шляхти, яка почувалася дещо самотньою серед родовитої Європи і потребувала історично-міфологічного підтвердження своїх природних прав, у парадоксальний спосіб здатна прислужитися інтеґрації України (все ще розділеної — ментально, культурно, мовно, релігійно) до європейських структур. Уже давно варто поховати зачовгані євразійські ідеї, які насправжки завжди виявляються ідеями квазіімперськими і проросійськими за суттю. Саме євросарматизм у якомусь фантастичному варіанті (як молода й перспективна суспільна ідеологія він може стати близький і галичанам, і подолянам, і наддніпрянцям, і слобожанам, і мешканцям Донбасу та Півдня України) потенційно зміг би зшити народ по обидва боки Дніпра. До речі, найновішим винаходом кріейторів пивзаводу «Сармат» є пиво «Дніпро», що належить до дуже демократичної цінової категорії. Воістину, ніщо не здатне об'єднувати людей так, як найпростіші речі цього світу. Не менш символічною можна вважати назву Українсько-Польського товариства з обмеженою відповідальністю, що якогось там року збирається добудувати нафтову трубу з українських Бродів до польського Плоцька. Промовистішу назву для цього проекту, ніж «Сарматія», годі було знайти. Окремі науковці доводять, що назви деяких українських річок мають сарматське походження. Нафтопровід також можна вважати за річку. Євросарматизм — це ідеологія нашої спільної енергетичної безпеки. Вона може називатися зовсім по-іншому,

оскільки невідомо, наскільки пересічний українець, втомлений десятилітнім ідеологічним промиванням мізків, здатен сприймати нові історіософські й геополітичні ідеї. І чи не перетворяться вони згодом на жалюгідну пародію, як це врешті-решт і сталося з польським сарматизмом, що його нищівно висміяв геніальний Ґомбрович?

* * *

За гіпотезами деяких мовознавців, саме сармати принесли в українську мову її чи не найголовнішу фонетичну особливість — фрикативний звук «г», який став вічною темою для глузувань і насмішок наших північно-східних сусідів. Їм ця наша мовна особливість чомусь видається смішною. Їх не смішить, коли гекають чехи і словаки. Знову парадокс: саме з повним занепадом сарматської ідеології в Польщі з польської мови поступово почав зникати звук «г». Нині від молодих людей уже не почуєш ані «гута», ані «гандель», ані «гармонія». Цей померлий звук можна почути лише від старих людей, та й то дуже рідко. Молодих поляків також смішить цей фонетичний рудимент. Чомусь найбільшою проблемою для поляків, які вивчають українську мову, є саме навчитися вимовляти цей звук. Так само сармати подарували українській мові слово «хата», хоч вона для самих сарматів — племені, що ніколи не стояло на місці, була поняттям радше ефемерним. Натомість для українців сарматське слово «хата» стало чи не центром їхнього мікрокосму, про що може свідчити низка ідіом і сталих словосполучень: «Садок вишневий коло хати» (ідилічна картинка авторства Тараса Шевченка — хрестоматійно-шаблонний образ України), «моя хата скраю» (стереотипне прислів'я, яке свідчить про крайню індиферентність і абсолютний індивідуалізм українців), «щоб у сусіда хата згоріла» (потаємне бажання кожного справжнього, тобто стереотипного українця). Слово «шаровари», яке колись було лише елементом українського національного одягу, вкупі зі словом «культура» («шароварна культура») стало втіленням усього реакційного, ізоляціоністського й антиєвропейського, що є в нашій культурі. Сарматські «шаровари» — це те, що досі не дає українській культурі стати вповні європейською. Шароварна культура — це наш «сарматський» стиль, майже офіційна доктрина культурної політики всіх урядів незалежної України. Іранські запозичення в українській мові звичайно мають відповідники в польській і білоруській мовах, але чомусь не в

російській. Скажімо, слово «пан», за яке у зрусифікованих містах України досі можуть винагородити неприязним поглядом і лайкою. Або, скажімо, слово «кат».

* * *

Згідно з офіційною історіографією імперських і радянських часів, головним катом українського народу впродовж декількох сторіч уважали польську шляхту. Тобто, інакше кажучи, носіїв тих самих цінностей, що їх ми звикли вважати сарматизмом. І саме демократична сутність сарматської ідеології, яка протистояла проникненню абсолютистських ідей із Західної Європи на територію обмеженої, тобто парламентської, монархії Речі Посполитої, дозволила буйним цвітом вирости тому, що згодом, у XIX сторіччі, сформувало романтичну ідею України — українському козацтву. Як відомо з польських псевдоісторичних джерел XVI—XVII сторіччя, європейську Сарматію заснували Яфетові сини Чех і Лех. Можливо, саме образа за те, що поляки не врахували українського чинника, не долучивши до цієї симпатичної компанії свого східного брата Руса, і стала підґрунтям для кількасотрічної ворожнечі та протистояння. Можливо, саме через відкидання України як самостійного гравця Польща наприкінці XVIII сторіччя мусила попрощатися з незалежністю. Доказів не треба шукати далеко: досить просто прочитати Сенкевича чи проглянути Гофмана. А от українські козаки не потребували сарматських теорій: вони просто в чистому вигляді були сарматами свого часу. Тому, мабуть, також не могли протистояти московському цареві з його абсолютною і централізованою владою. Мені важко сперечатися з Сенкевичем в одному: сарматські нащадки мусять триматися разом, бо, як свідчить історична практика, роз'єднання і ворожнеча між ними призводять або до Катинської трагедії, або до Голодомору. Або й до Волинської різанини 1943—1944 років.

* * *

Я ніколи не зрозумію тієї затятості й жорстокості, з якою здезорієнтовані й нещасні у своєму безпросвітті українці кинулися вбивати своїх польських співгромадян на окупованій гітлерівцями Волині. Можливо, тому, що взагалі не розумію, як

розумна істота здатна обірвати життя подібній собі істоті через таку, здавалося б, дрібничку, як шмат ґрунту. Історики з обох боків можуть наводити десятки причин вибуху Волинської трагедії, але я все одно цього до кінця не збагну. Мабуть, тому, що маю на це особисті причини. У моїй родинній історії все завжди складалося так, що українська й польська стихії в ній не просто не ворогували, а — навпаки — взаємно тяжіли одна до одної. Сплітаючись в єдине ціле, вони творили щось абсолютно третє — якусь природну толерантність, яка випливала з єдиної по-справжньому зрозумілої та прийнятної для мене абстрактної величини — любові. Так, узимку далекого 1917 року, наприкінці Першої світової війни, мого прадіда-поляка й римо-католика Антона — молодого інженера-залізничника з-під Бердичева — якимось дивом занесло на австрійсько-російський кордон, де, вже на австрійській території, на тій самій славнозвісній станції Броди, він зустрів свою майбутню дружину — вісімнадцятирічну православну українку Теклю. Моя прабабця не знайшла нічого мудрішого, як закохатися в уже лисавого, але привабливого і ставного ляха з підросійської України. Наступним кроком була змова, викрадення і втеча на російську частину, в його рідне село Пилипки Житомирської області, де вони взяли шлюб, побудували дім і народили трьох дітей. (Іронія долі: поляк їде на захід, щоб знайти там українку!) Родина намагалася не пропасти в роки насильницької колективізації кінця 1920-х, сяк-так пережила голод 1932—1933 років (може, тому пережила, що, живучи при залізничній станції, не належала ані до середняків, ані до куркулів, ані до селянської бідноти) і дожила до самого грудня 1937 року. Для кожного українця 1937 рік — це особлива віха, яка є чорним символом загибелі цвіту української інтеліґенції. Десятків тисяч українських письменників, музикантів, науковців, театралів, інженерів, які просто пішли під ніж системи. Мій прадід був побожним сільським інтеліґентом, якого від інших селян відрізняло лише одне — він мав невеличку бібліотеку. Я дуже хотів би знати, що читав мій прадід, напружуючи велике чоло і смішно почісуючи правою рукою свої пишні вуса (я знаю, що він робив саме так, бо так роблю я сам). Можливо, це була якась польська класика — Сенкевич (цей оспівувач сарматського міфу), Виспянський чи Ожешко. Або якась політехнічна література. Або популярні оповідки про земний шлях Ісуса Христа й апостолів. Або просто Святе Письмо. Не знаю. Отже, грудень 1937 року. Людей до районного відділку НКВД забирають дедалі рідше — найпотужніша хвиля сталінських репресій явно йде на спад. Очевидно, успішно виконали річний план. Рання зима, ще не випав сніг. Родина сидить після вечері за столом, ледь

пломеніє жарівка. Текля підшиває малому Франекові куртку. Моя майбутня 17-річна бабця Станіслава пішла до подруги. Найменше дитя вже спить. І раптом надворі чується гуркіт мотора, потім — тиша. Кроки. Стукають у двері. Їх було двоє. «Добрий вечір. Нам потрібен Антон Піньковський». Прадід повагом підводиться, ще нічого не розуміючи: «Це я…». «Це ви? Вас заарештовано за підривну діяльність і шпигунство. Ви поїдете з нами… Півгодини на збори. Крім особистих речей, нічого з собою не брати». Це були останні півгодини разом. Прадід Антон одягнув свіжу білу сорочку, сказав, що скоро повернеться, — що ж іще кажуть у таких ситуаціях? — і вийшов. Але ніколи не повернувся. Прабабця сама ходила в районний центр, у відділок НКВД і падала на коліна, просячи, щоб родині повернули єдиного годувальника. Але їй сухо відповіли, мовляв, твого чоловіка вже відправили «по этапу». Тоді це означало лише одне: його вже засудили — ба більше, як сказали їй районні енкаведисти: «Он сам во всем сознался». За два тижні їй віддали закривавлену сорочку — все, що залишилося від чоловіка — ворога народу, шпигуна на користь панської Польщі й водночас підозрюваного в бухарінсько-троцькістській змові. Тіла не віддали. Тіло закопали десь під Житомиром. Не спалили, не поклали в труну, а просто закопали, як собаку. Ніхто не знає, де його могила. Я досі не можу збагнути, навіщо Теклі віддали ту закривавлену сорочку? Існують речі, яких, мабуть, ніколи не зрозумієш.

* * *

Для мене ніколи не виникало питання, чи був мій польський прадід чужим? Він був однією з ланок мого роду, і я є його продовженням, продовженням їхньої з Теклею любові, яку обірвала чиясь чужа воля, воля страшної машинерії, яка знищувала цілі нації і перекроювала кордони Європи, яка безпомильно вираховувала внутрішніх чужинців і «ворогів народу», влаштовувала показові процеси над інакодумцями і створила ҐУЛАҐ.

Дід Панас — бабцин чоловік — загинув у перші місяці радянсько-німецької війни, влітку 1941 року. Двадцятирічного юнака за місяць зробили лейтенантом і кинули на передову з ґвинтівкою зупиняти німецькі танки. Я впевнений, мій дід не встиг убити жодного німця. І, можливо, саме завдяки йому на світ народилися Герхард Шредер і Йошка Фішер, Андреас Баадер і Ульріка Майнгоф, Франц Бекенбауер і Штефі Ґраф. Тому німці

мають завдячувати саме моєму дідові, що змогли стати чемпіонами світу з футболу й виграти «Формулу-1». Моєму двадцятирічному дідові, який помер за велику Німеччину, так і не вбивши жодного німця. А значить, мій дід у якомусь сенсі помер і за об'єднану Європу. Німцям варто усвідомити це, особливо під час розгляду моїх візових аплікацій. У них немає спеціальної графи: «Скільки німців убив ваш дід під час Другої світової війни?». Бо якби була, то люди, чиї діди не вбили жодного німця, мали б автоматично отримувати довгострокову візу. Доказом могла б бути його фотографія якраз перед відправленням на фронт. У нього, як і в мене та мого тата, великі пухкі губи — люди з такими губами не здатні вбити людину. Тим більше ґвинтівкою, тим більше коли ворог при цьому сидить у танку. Чи летить у літаку. Мій дід не докинув би ґвинтівку так високо.

Його банально розчавили в протистоянні двох антигуманних систем, як розмінного пішака у чиїхось складних ґросмейстерських комбінаціях. Після діда Панаса також не залишилося могили, навіть братської.

* * *

Ні поляк Антон, ні українець Панас не хотіли вмирати так рано. Гадаю, вони як нормальні люди взагалі не хотіли вмирати. Я ніколи не бачив Антонової закривавленої сорочки, але дуже добре уявляю її. Я не знаю, за яких обставин убито Панаса, але сотні разів собі це уявляв. Я з кожним роком наближаюся до віку, коли було вбито Антона. Я вже пережив Панаса на одинадцять років. Я не знаю, як складеться моє життя, але мені хочеться, справді дуже хочеться жити у світі, де любов не закінчується чиїмось зловісним стуком у двері. У світі, де мертвих ховають, а не закопують, як собак. У світі, де після людей залишаються могили і ніхто не заборонить дружині закрити очі своєму чоловікові, а синові востаннє поцілувати материне чоло. У світі, де небіжчиків або спалюють, або кладуть на спину і складають їм руки на грудях. У світі, де можна вибирати за своїм бажанням або «язичницьке» трупоспалення, або «сарматське» трупопокладення. Де гідність людини є першою і останньою заповіддю.

[мета повернення]

Найкраще помічають, як ти змінився, прикордонники різних країн. У мене минає дев'ятий рік дії паспорта. І це, мушу

зізнатись, дуже дістає. «Зніміть окуляри. Вдягніть окуляри. Чому без кульчика? Вас не впізнати без кульчика. Чому не лисий? Де волосся? Вам краще лисим. Вам краще вдома. Вам краще мертвим. Як звати вашого батька і де ви прописані? Коли народилася ваша бабуся? Як там вуйко Василь? Переказуйте вітання прабабці Теклі… 30 років як померла? Дуже жаль…». Під акомпанемент таких запитань я змушений доводити очевидне: я саме той, за кого себе видаю.

Кілька тижнів тому останній із них, український, так мене уважно й прискіпливо оглядав, що, здавалося, зараз поставить запитання, яке нафантазувала кілька хвилин перед тим моя знайома: «Яка мета вашого повернення?».

І якби він це справді запитав, я б, їй-бо, не знав, що йому відповісти. «Я тут живу»? «Я тут народився і люблю цю країну»? А чи достатньо йому було б цього пояснення? А якби він запитав мене: «За що її любити?».

І я уявив цей діалог:

— Яка мета вашого повернення?

— У поверненні немає мети. У ньому є процес, який собою сягає вічності й ніколи не завершується. Це вічний процес, пане лейтенанте прикордонної служби. Вічний. Приблизно такий же вічний, як зелень вашого мундира. Тільки ваш мундир — тлінний, а його зелень — вічна.

— То це ви, пане Бондар?

— Це я і не я. Людина за сім років змінюється майже на сто відсотків. І який з мене бондар, якщо по-серйозному замислитись? Мені причулось — «пан»? Невже ви тут, у Борисполі, сказали «пан»?

— Ні, я до вас не звернувся ніяк.

— Тоді пропустіть мене, якщо я ніяк. Вам має бути все одно. Це вічне повернення, пане лейтенанте.

— На добраніч, пане Бондар. Зустрінемося на Страшному суді.

— Ні, пане лейтенанте. Страшний суд уже був. Зустрінемося в «Пивній бочці».

— Так, я буду піною у вашому кухлі.

— А я арахісовим горішком у вашому карієсі.

[ольга поїхала палити коростень]

Ходили щойно з Варкою і собаками до лісу. Виходимо на залиту сонцем і вкриту мухоморами галявину. Роззираємося… Благодать. Без закону. Просто благодать… Аж раптом чуємо кінський тупіт — на око (тобто вухо) десь десяток коней. Коні

наближаються до галявини. Вже чути нам їхнє іржання і глибокі подихи. Собаки починають нервувати.

Сполохані, ми з Варкою і собаками ховаємося в густих кущах бузини і вовчої ягоди. Я визираю на сонячну галявину і бачу, як наближається загін кінноти. Вершники, вбрані в одяг часів Київської Русі. На чолі процесії — жінка з якимось княжим кокошником на голові.

— Тату, що там? Що там за коні і люди? — питає перелякана Варвара.

— Реконструктори… Це реконструктори… Мабуть… — відповідаю я і чую уривки їхніх розмов, де фігурують плюсквамперфекти і якісь дивні давньоруські форми. Чуються окремі слова: «куонь», «огонь», «птахи сірия»…

— А що вони реконструюють? — питає донька.

— Княжу добу…

Я придивляюсь до гурту кінноти і бачу, як в одного з вершників у руках клітка з сірими голубами. Мені видно також, що до голубів прив'язані палички, схожі на ті, що використовують у китайських і японських ресторанах, з якимись тампонами на кінчиках, просоченими якоюсь коричневою рідиною….

— А що таке «княжа доба»? — запитує Варка.

І не встигаю я відповісти, як у руках жінки-княгині невідомо звідки з'являється смолоскип. Вона тримає його у правій руці, запалює, а в ліву бере першого голуба. Залягає урочиста тиша. Не чутно ні людських слів, ні кінського іржання…

І тут я розумію, що вона зараз підпалить цього голуба. І голуб полетить. І другий, і третій, і десятий підпалені голуби полетять. Просто на залиті сонцем сосни, на наш дачний кооператив у кількох сотнях метрів. Моя уява дуже швидко намалювала гектари спаленого лісу, загиблих від лісових пожеж пенсіонерів-грибників, знищений вогняною стихією хутір і величезний масив дачних кооперативів…

І я, раптом збагнувши весь жах ситуації і прикру помилку реконструкторів, наважуюсь на відчайдушний крок.

— Варварко, — шепочу я. — Сидіть тут тихенько, я зараз…

Я підводжусь, виходжу на залиту сонцем і поросту мухоморами галявину. На голові в мене каптур. Я на ходу згадую про Робіна Гуда. І думаю: «А чим я їм не Робін Гуд?».

Я рушаю просто до княжої дружини. Знову форкають та іржуть сполохані коні. Чути перешіптування давньоруською мовою, в якому вгадуються слова: «чєловекъ», «вой», «буйтуръ» і «духъ лісной».

— Камо грядеши, человече? Кто ты еси — вой княжий иль смердъ-грибобратель? — запитує один із них.

— I'm Robin Hood, — відповідаю я. — I'm sorry, guys. I don't speak your language but I respect history of your nation…

— Quo vadis? — перепитує один із княжих людей, але видно, що це єдине, що він може сказати іноземною мовою сивої давнини.

— Я нікуди не йду, — відповідаю я вже українською. — Я тут живу. І хочу вам сказати… Вам сказати, пресвітла і рівноапостольна княгине Ольго, що ви, здається, щось наплутали. Це не Коростень, а Пороскотень. Коростень — за 130 кілометрів звідси в північно-західному напрямку. До вечора ви дістанетесь. А це Пороскотень. Пороскотень. Хутір, де хворі простати і доживають життя пенсіонери й алкоголіки.

Ольга подивилася на мене з якоюсь напівбожевільною напівпосмішкою і запитала:

— Се древлянская земля?

— Так, Ольго, древлянская. Але не Іскоростень. Не Іскоростень! — намагаюся переконати я. — Іскоростень — 130 кеме туди! — я показую пальцем углиб лісу. — А се — Пороскотень! Комоньми чи куоньми, чи як там правильно, до вечора доїдете. Не пали нас, Ольго. Я з Поділля. Тут древлян взагалі немає. Змішаний народ. Совєтский суржик. Люди без временних літ. Тутешні. Православні. Не пали нас, Олічко. Радості в том не меш імати, лем скорбь і прах, і плач дітей у кущах, і скрегіт зубовний матерів, і глад, і смрад…

Обличчя Ольги змінюється з напівбожевільного на серйозне. Вона роззирається по своїх людях і промовляє:

— Братіє дружина. Се люди без вины и временных лет. Але коросты душевной вони не имут. Інґвар, корму птахам сирьім. Ґольмунд, сіна куоням. Лепа хвала тобі, человече, за твуой подвиг і спасіння душ безневинних і природи всеначальной.

Вийшли Інґвар із Ґольмундом. Інґвар дав проса голубам, Ґольмунд — сіна коням. Ольга сиділа в сідлі і тупо дивилася вглиб лісу. Потім махнула рукою в північно-західному напрямку, і княжа дружина рушила в напрямку Пилиповичів і Бородянки.

Я повернувся до Варки і собак у кущі.

— Фух, — кажу. — Здається, пронесло.

— А що це було? — запитала Варка.

— Нічого нового, сонечко. Ольга поїхала палити Коростень.

[папа]

Від певного часу мене переслідують несподівані сни. Не знаю чому, але нічні сни якось дуже зрідка запам'ятовуються — або їх так багато, що вони зливаються в одну велику чорну пляму, або

просто мозок уночі налаштований радше на відпочинок, ніж на активну роботу. Інша річ — денні сни. Благословенні завдяки своїй парадоксальності, сміливі у своїй яскравій фантазійності, а крім того, короткі й легко вміщуються в жанрі оповідання. А якщо не оповідання, то його фраґмента. Переважно це сни-візії. То мені насниться, що я братаюся з Віктором Ющенком і прошу його вибачити мені за все заподіяне особисто йому і Україні зло. Він плаче, я плачу, обоє розчулені. Або, наприклад, такий сон. Приїхав до нас із Відня Ж., а ми з К. вже мешкаємо не у хрущовці, а в гарно облаштованому приватному будинку, де встановлено систему сиґналізації. Отже, приїхав Ж., а я якраз повернувся з Алжиру (sic!), де перебував з якоюсь культурною місією, ну, Ж. мені й каже: «А знаєш, я привіз трави, давай розслабимось!». А я йому: «Покажеш мені ту свою траву?». Він витягає целофановий пакетик і каже: «Дивись!». Я зазираю всередину, а там замість трави — різнокольорові ґумові карамельки у формі ведмедиків з «Candyland». «Що за дурня?» — питаю я Ж. і беру одного ведмедика. А він мені каже: «Старий, у нас у Відні винайшли новий спосіб ховати наркотики від митників. Тепер ми не возимо просто траву, а синтезуємо її у ведмедиків. Оцей ведмедик, якого ти поклав собі під язик, відповідає десятьом грамам марихуани». А подекуди сни набувають мілітарного сенсу. Тобі треба стріляти, а іноді й умирати від отриманих ран. Наприклад, цілими днями снився мені сон, ще страшніший від отого з Ющенком. Сиджу я, значить, у шанці, тримаючи в руках автомат з оптичним прицілом. Я — молодий російський солдат. І раптом за якісь 200 метрів від мене починають з'являтися чеченки-шахідки. Всі в чорному і страшні. І лавою починають іти на мене. Я починаю натискати на курок, а вони не падають, і все йдуть і йдуть, і йдуть, і їх щоразу більше й більше. Я починаю панічно стріляти, а їм хоч би що. Ну, одне слово, я прокинувся від свого власного крику, коли вони вже мене накрили своєю чорною хмарою. Питання: хто підсунув мені холості набої?!

Три дні тому мені наснилося, що помер Римський Папа Іван Павло II. Здолав дідуся Альцгаймер, тож немовби й нема нічого дивного: помер, і хай земля йому буде пухом, добрий був чоловік, чимало різних корисних речей зробив, і стріляли в нього, і вибачив тому, хто в нього стріляв, і цілий світ об'їздив, і в Україну завітав. Але все це тільки підкладка, так би мовити, прелюдія. Мені в тому сні теж було жаль папу. Мені завжди здавалося, що в ньому живе маленький хлопчик — добрий, вразливий хлопчик родом з польських Вадовіц, хлопчик Кароль Войтила, якому поклали на плечі такий важкий і почесний тягар. Хлопчик, який перестав належати собі. Хлопчик, якого поляки

любили найбільше в усій історії Польщі. Хлопчик, який вивчив усі можливі мови світу. Хлопчик, який міг раптом посеред служби Божої заспівати народну пісню. І за це його любили ще більше.

Кого поляки могли ще так гаряче і безоглядно любити у своїй історії? Адама Міцкевича? Ну, ні, його, певна річ, любили, але чи могли слова «Litwo, ojczyzno moja», хоч їх і вивчали в польських школах, перетворити цю людську любов на абсолютну? Юліуша Словацького? Ні, цей естет занадто випередив свій час. Може, Юзефа Пілсудського? Може, і любили, але, мабуть, більше шанували і боялися його. Вітольда Ґомбровича? Цього теж боялися і досі бояться — правдоруб сраний, а до того ж — педераст… Міколая Коперника? Так, культова торговельна марка, але підозріле походження трохи притлумлює безоглядну прихильність народу. Марію Склодовську-Кюрі? Спробуй пояснити простому селянинові її наукову велич. Фридерика Шопена? Білолиций геній паризьких салонів — також торговельна марка, найкраще для молочного шоколаду. Джозефа Конрада? Втікач, шукач пригод, сумнівний поляк, бо з Бердичева. Бонека? Млинарчика? Лято? Чому не перше місце 1982 року в Іспанії, чому програли той історичний півфінал? Чеслава Мілоша? Ще один литвин, хоч і поляк. Романа Поланського? Єврей, педофіл, естет і ще раз єврей. Тадеуша Костюшка? Нині люблять лише його серце в мармуровій оправі. Леха Валенсу? Колись любили, потім дуже розлюбили, і було за що, може, колись у майбутньому його справедливо оцінять…

Поляки — великий народ. Вони дали світові таку кількість геніїв, що жодні чехи, словаки й угорці разом узяті, не кажучи вже про українців, болгар і румунів, не можуть з ними в цій сфері конкурувати. Але тільки Іван Павло II є абсолютним генієм, польським монархом, Божим Провидінням і посередником між поляками та Богом (ні, мабуть, навпаки — між Богом і поляками) в одній особі. І яких би дурниць цей чоловік не наробив, його любитимуть так само гаряче. Навіть якщо він посипле голову попелом і піде пішки до Москви вибачатися за прозелітизм на канонічній території православної церкви. Навіть якщо скаже щось критичне на адресу американської чи британської політики на Близькому Сході. Навіть якщо спеціальною енциклікою дозволить аборти і рекламуватиме «Mercillon» чи інші оральні контрацептиви на варшавських білбордах. Навіть якщо закриє радіо «Maryja» і накаже ксьондзові Ридзику зайнятися пропаґандою гігієни серед вірян. Ніщо не скомпрометує дідуся в польських очах. І навіть якщо поляк не викладає під час папського візиту портрет понтифіка, прапори Польщі й Ватикану та гортензії в горщиках, усе це розквітає в його душі. І навіть якщо

цей поляк євангеліст або баптист — то все одно якоюсь часткою своєї польської душі він любить папу.

Я не поляк і не католик, але теж люблю папу. Хоч серед українців були й такі, що на нього плювали, проклинали, протестували проти його візиту Але я не належу до таких українців. Я люблю його завжди, коли бачу на екранах телевізорів під час Великодніх свят, коли читаю в інтернеті новини про стан його здоров'я чи про подорожі до людожерів у Конґо. Я люблю його за те, що він проїхав повз мене того спекотного дня київським проспектом Перемоги (чиєї? над ким? навіщо?) в районі станції метро «Святошин». Разом із К. ми вибралися тоді скупитися до супермаркету «Фуршет», і раптом з'їхалося стільки міліціянтів, що я подумав, що зараз нас заарештують, вивезуть за місто і розстріляють без суду й слідства. Однак не розстріляли, а великодушно дозволили нам постояти біля траси. Папа проїхав зі швидкістю 180 км/год, але я зумів побачити його згорблену фігурку на задньому сидінні автомобіля, його смішний ніс, його дитинний вираз обличчя. Ні, дитинного виразу обличчя я, певна річ, не побачив, бо що можна побачити на швидкості 180 км/год? Я молився за київські дороги і ступінь майстерності папського водія. Я бажав йому дожити до 150 років. «Добре, — подумав я, — вмирай собі, коли доживеш до 150 років. Але не тепер. Не тепер. Тоді ми помремо разом — Ти і я. Мені тоді буде 96 років. Боже, скільки корисних речей ми зуміємо зробити разом!» Це було тимчасове кількахвилинне піднесення, але дуже потужне. Я відчув себе трохи більшим, ніж я є насправді. Я забув, навіщо сюди прийшов. А прийшов я сюди по продукти. Треба було купити дикий рис, червоне вино, прокладки для К., півкіло сиру «Радамер» (польського, до речі). І ці закупи були освячені його присутністю. Ми були один від одного на відстані якихось восьми метрів — я спеціально полічив — 0,2 секунди. Але цього вистачило, щоб відчути себе ближчим до нього і до Бога. Наче й не було тих спітнілих українських демонів з раціями в синіх мундирах. Ми покрутилися ще з п'ять хвилин, почекали, може, ще якийсь папа проїде, і пішли додому. Весь вечір ми усміхались одне одному, слухали ранню Ніну Гаґен і курили траву. Я бачив колись одну смішну аплікацію на футболці мого знайомого Г. На ній Іван-Павло, наш папа, смачно затягувався косяком, а внизу був напис: «I love Pope, 'cause Pope smokes the dope». І я тоді подумав, що він би нічого не мав проти нашого косяка. А може, і сам би зробив кілька хапок. А може, я б йому навіть паровоза задув. І тоді всій нашій трійці було б весело.

Я й справді не знаю, що зроблю, коли його не стане. Хто тоді їздитиме його папамобілем? Можливо, якийсь інший папа. Вже не

поляк, а якийсь нудний італієць чи іспанець. А може, цей папамобіль передадуть до музею, а наступний папа буде статечним і поважним. І дуже важко собі уявити, щоб наступний папа був поляком. Уявити собі в цій ролі примаса Польщі Юзефа Ґлемпа якось дуже важко. А інших варіантів я просто не бачу. Вже швидше поляк стане наступним Далай-ламою, ніж папою. Таке щастя трапляється раз на два тисячоліття. І я дуже вдячний долі, що це збіглося з моїм життям, що в моїй крові є 33 % польської крові, і я можу сказати, що суто теоретично ми можемо бути спорідненими. А якщо повірити в те, що якась його бабуся була українкою, то ця близькість стає ще ймовірнішою. І коли мене запитають перед Остаточним судом — не знаю, хто буде моїм адвокатом і прокурором, — кого я хотів би побачити, поки мене не повели під Суд, я відповім: «Дозвольте мені принаймні постояти біля Нього. Дозвольте перекинутися бодай одним слівцем». Але все це станеться тільки тоді, коли першим до фінішу прийде Він, а не я. Ще невідомо, як усе складеться. Але Небо, я сподіваюся, ми матимемо спільне.

[реквієм]

«Все, що ви скажете, може бути використане проти вас…» Цей юридичний принцип, який ми часто чуємо в американських фільмах, передбачає, що з того, що ви сказали, щось можуть використати проти вас, а щось не можуть. Втім там не можуть щось використати проти вас втемну, бо ви обов'язково «маєте право на захист». Уже не кажучи про те, що «маєте право зберігати мовчанку». Так, можна прикинутись шланґом і мовчати. Мовчання ніяк не можуть використати проти вас. Використати проти вас можуть інше: докази, свідчення інших осіб тощо. А ви можете мовчати аж до вироку. За вас усе одно щось говоритиме ваш адвокат. А я що далі живу, то більше переконуюсь у тому, що в нашій країні працює зовсім інший принцип, який тільки зовні схожий на американський: «Все, хоч що б ви сказали, обов'язково буде використане проти вас». Тобто абсолютно не важить, що ви сказали і що зробили, не важать ваші рішення і внутрішні мотивації. Абсолютно не важить ні зміст, ні форма сказаного або зробленого. Сказане автоматично використовують проти вас. Ви винні апріорі. При цьому ті, хто в цю мить промовляє, тобто використовує свої слова «проти вас» — неосудний. Його/її слова проти нього самого не може використати ніхто. Є лише один випадок, коли те, що ви сказали, написали або зробили, користується якоюсь мірою поблажливості. Це коли ви мертві. Тоді знайдуться люди, які вже не так завзято

використовуватимуть проти вас те, що ви сказали. Але й то не завжди. Іноді й мертвим перепадає. Так-от, якщо все, що ви сказали, використовують проти вас, це означає лише одне: ви — живі. І маєте право зберігати мовчанку. Одне мене в цьому контексті по-справжньому тішить: усе, хоч що б ви сказали, обов'язково використовують проти вас НЕ ВСІ ЛЮДИ НАВКОЛО. Тому не все так погано в нашому домі. У мене на озері якраз зараз глушать рибу. Чуються вибухи. І якраз у цю мить сотні, тисячі риб у мутній озерній воді з жахом затуляють руками вуха, але від звуку їм очі вилазять з орбіт. Вони пальцями починають заштовхувати очі в орбіти, щоб якось опанувати ситуацію, а їм починає з вух текти кров. Тоді вони знову затуляють вуха. Перший вибух пережили. Тепер тиша. Вони з жахом перезираються, щось намагаються кричати одне до одного, але, оглушені, зовсім не чують своїх риб'ячих слів. Вони чекають другого вибуху. За другим вибухом буде ще важче. Хтось не витримує тиску і починає спливати на поверхню. Просто зараз, у цю мить. На озері стоїть жаб'яче кумкання. Воно реально стоїть — не чується, не лунає, а рівномірно стоїть. Стоїть стрункий реквієм по рибах, які в цю мить мовчать, і їхнє мовчання використовують проти них. Але жаби самі не знають, по кому їхній реквієм. Їм все одно, їм добре так, як є. В прибережному очереті. Без вибору — слова, слова, слова, які ніхто не використає проти них.

[за галюциногенний реалізм]

«За галюциногенний реалізм, що поєднується з народними казками, історією та сучасністю» — таке формулювання вигадав Нобелівський комітет 2012 року, коли вручив премію з літератури китайському прозаїку Мо Яню.

Мені завжди було цікаво, як народжуються оці формулювання? Раніше думав, що збирається велика рада мудреців і, вирішивши, кому дали, довго думає «за що?». Або навпаки: спочатку вигадують формулювання, а потім під нього знаходять відповідного автора.

«Так, цього разу, пані та панове, дамо за галюциногенний реалізм. За критичний давали, за магічний давали, за натуралістичний давали. За галюциногенний — ще ні. А такий, що поєднувався б з народними казками, історією та сучасністю і поготів».

«О, та це ж Мо Янь!» — радісно кричить хтось. Шукають на флібусті чи ліб.ру чи де ще там цього Мо Яня, роздають роздруківки комітетові і читають кілька тижнів, хоча всім уже відомо, що краще Мо Яня вони все одно не знайдуть на цю тему.

Ну, або так: існує великий список, який міґрує в цьому комітеті з року в рік, з десятиліття в десятиліття. У цьому списку високий рівень смертності. Люди не доживають, як не дожили сотні гідних. З тими, що не дожили, все дуже прозоро. У цьому разі зрозуміло, за що не дали Нобеля. І от ці списки міґрують з року в рік.

Комітет шукає якесь обґрунтування для лауреата: «На чому сьогодні стоїмо? Що там у нас на порядку денному? Війна в Сирії? Конфлікт на Донбасі? Російсько-українська війна?..»

«О, російсько-українська війна! — кричить хтось з комітетників. Це чудово! Даймо комусь з російських письменників! Дисидентові!»

«А хто там у них дисидент?» — позирає з-під окулярів сивочолий голова журі.

«Єсть там у них такий дисидент, він навіть при Путіні в тюрмі сидів, у Саратові. Фамілія — Лімонофф. Хороший письменник. Іноземні переклади. Лайк Солженіцин. Плюс гомосексуальний досвід. Він ще навіть українське походження має. Хі'с фром Харкофф, Юкрейн. Що може бути краще в цій ситуації?»

Ну, і в певну мить комітет премії розуміє, що нічого кращого в цій ситуації бути не може. Тобто, ну, от завтра ми довідаємося, за що дали російському письменникові Лімонову Нобелівську премію.

«Ну, добре, а хто вигадає формулювання?» — запитує хтось.

«Як хто? Як завжди, наша незмінна ще з 1901 року автоматична секретарка…»

І пані автоматична секретарка виводить своєю пожовклою від 130-літньої старості рукою лапідарний і, як завжди, влучний вердикт: «За гуманістичний пафос і невмирущість загальнолюдських ідеалів в умовах диктатури».

«Сіґріт, не треба про диктатуру. Треба щось м'якше».

«Нестерпної неминучості кінця?»

«О, супер, дякую, Сіґріт, дуже оригінально, у нас ще такого не було». О, нарешті, завтра буде. Нове оригінальне формулювання. 10 жовтня 2014 року світ отримає нового Нобелівського лауреата.

[гей, гей, гей, гей]

Познайомився я на «Місячнику авторських читань» з одним дуже цікавим чеським письменником — Яном-Давідом Жаком (Ян-Давід — ім'я). Власне, ми з ним їздили разом.

І от сидимо ми на забацаному пероні вокзалу в Острави, чекаємо на поїзд до Кошиць. Заговорили про Кафку. Слово за слово, попиваємо каву з паперових горняток. І, значить, так:

ранок, сонце, кава і Кафка.

І тут він раптом мені каже:

— А знаєш, ото, що понаписували тонни різної фіґні про Кафку різні мудрагелі, там, Бланшо, Беньямін, наприклад — то все фіґня. Ну не був Кафка трагічним письменником і в сраці мав малу людину, механізми поневолення ХХ сторіччя, передчуття тоталітаризму і таке інше…

— Еее… — кажу я. І повторюю: — Еее, Давіде, ну, як так! Невже абсолютно не праві? І Бланшо, і Беньямін?

Давід почухав свою білу чуприну і каже:

— Чуваче, зуб даю. Ми, чехи, знаємо про Кафку.

— І що ж ви знаєте? — питаю я.

— Він жартував у своїх творах. Жартував. Веселився. Стібався. Іронізував на повну. Розумієш, він лаха з усіх дер. А його всі сприймали серйозно. І ніхто, ніхто, ніхто його не розумів і сьогодні не розуміє. Ніхто. Крім чехів. Ґротеск і гумор. Іронія та сарказм.

— Та ну… І навіть у «Процесі» жартував?

— Ха-ха! Та це взагалі не роман, а журнал «Перець»!

— І в «Перетворенні»?

— Та це взагалі мультик!..

Далі я згадував твори Кафки, а Давід пояснював: «Сміх! Анекдот! Бризки шампанського!..»

І тут я його питаю, вже добряче зніяковілий і розгублений:

— Та не може бути. А батько? А цей затяжний і глибокий конфлікт із батьком? А вічні невдачі з жінками?..

— Нічого такого не було. Кафку в його сучасних інтерпретаціях вигадав Макс Брод. Кафка був життєрадісним, веселим і комунікабельним чоловіком. А як він жінок любив! Після його смерті у празьких публічних домах про нього ще десятиліття леґенди ходили…

Мені було важко, по-справжньому фізично важко слухати таке… Я вже думав вилити на нього каву. Гримнути. Крикнути: «Заткайся!»…

І в цю мить підійшов потяг. Ми сіли в купе і закуняли. Точніше, він закуняв, а я думав. Про Кафку і про те, що я скажу родині, коли повернуся додому. «Варваро, уявляєш, виявляється, “Замок” — це така комп’ютерна гра епохи модернізму…» — «Мамо, оте, що про Кафку пишуть — неправда. Він бонвіван і любив життя…»

Ближче до словацьких лижних курортів у купе зайшли чотири словацькі жіночки за п’ятдесят. Вони голосно розмовляли по телефону і дуже були схожі на галицьких жіночок за сорок.

— Гей, гей, гей, гей, — казала одна з них комусь по

телефону. — Гей, гей, гей, гей! — і більше майже нічого.

«Гей» — словацькою «так».

[софія премудрість мишача]

Ви ж знаєте, мене іноді клинить на мишачій темі. Вже можна було б укласти з історій про мої стосунки з мишами цілий Мишачий епос про Ґільґа-Мишу.

А тут, знаєте, завелася кілька тижнів тому така дивна миша… Просто якась царівна чи княжна мишача. Собаки лежать на кухні, а вона мало не ходить по них. Взагалі ніяк не реаґують собаки. Я б навіть сказав, навіть очі відвертають.

Виходиш на кухню, відкриваєш смітник, а вона стоїть і дивиться тобі просто в очі. Точніше, спочатку на ноги, а потім голівку піднімає і дивиться, ніби каже: «Ого, прийшов. Ти хто? Я тут живу, мислю, значить, існую. А ти хто?». І, не діждавши моєї відповіді, розвертається і йде. Не тікає, а відходить — повагом, шляхетно якось так, елеґантно. Ну, бо що їй моя відповідь? Сірий шум.

І така цікава зовні! Кучерява! На спині кучері в миші! Коричнева вся якась, із золотим відливом. Кажу ж — княжна чи цариця. Бракувало лише корони. Певна річ, що про жодне вбивство або лови не йшлося. Хоч я, зізнаюся, заради інтересу одного разу спробував її впіймати вантузом. Знаєте, що таке вантуз? Неважливо. Вона вислизнула, всім видом показуючи, що я реально їй набридаю. В мене виникла підозра. Може, це якась надмиша. Буває надлюдина, як у Ніцше. Чому не може бути надмиші? І тут я почав колупатися всередині себе в Ніцше і його концепції надлюдини. І чогось згадав його цитату про те, що «людина — це хвора мавпа» чи якось так. І тут мене осінило: ця миша — не досить того, що «над», вона може бути й хвора.

Ну, і ми, щиро кажучи, зійшлися на тому, що нічого лихого їй не зробимо. І навіть якщо вона нам зловиться, то на мороз її не викинемо, а знову випустимо гуляти, мислити, значить, існувати… Але сьогодні киця Соня розставила всі акценти. Вранці ми чули в кімнаті внизу страшенний тупіт, який не переплутаєш ні з чим. Це могло бути або пограбування, або полювання Соні. Вона її впіймала і задушила. Софія знайшла її труп і викинула. Який сенс було його відпускати? Знову гуляти, мислити, значить, існувати? Я питаю Софію:

— Вона? Коричнева? Кучерява?

— Вона, — каже Софія і скрушно зітхає. — Хвора княжна.

— Втомлена життям цариця… — кажу я.

— Ех, жаль її. Але Соня розставила всі акценти. Так?

— Так, — погоджується Софія.

І, знаєте, сумно стало. Я ж із мишами різне робив. І топив, і антигуманними пастками вбивав, і до лісу виносив… А тут таке. І подумалось мені, що вона хоч уже й мертва, а незаслужено якось без імені зосталась. І назвав я її. Подумки, щоправда. Назвав. Софією. Сонею. Софія Премудрість Мишача. Хай спочиває в мирі. Хай і далі собі мислить, хоч уже й не існує. А третя Софія в домі — небагато. Оно дехто взагалі без мудрості живе. І нічого. Нічого, значить, існує.

[роки окупації]

Останніми місяцями моєю настільною книжкою були щоденникові записи Ернста Юнґера про повоєнну окупацію Німеччини 1945—1948 років, яка так невибагливо й називається — «Роки окупації».

Якщо спробувати застосувати до самого себе якусь із саморобних версій психоаналізу, моє захоплення книгою Юнґера можна списати на досить поширену в сучасній Україні думку про «внутрішню окупацію». Мовляв, саме там я знаходжу якісь потрібні слова, схожі враження і навіть відповіді на злободенні питання. Контекст його окупації, звісно, вельми відрізняється від моєї нинішньої окупації, або того стану, який я і сотні тисяч людей навколо мене так собі уявляють. Десь приблизно так само, як і я відрізняюся від Ернста Юнґера. Він — останній із титанів, який намагався якось втримати вкупі цілісність цього світу, в усьому знайти як не божественні, то містичні причини та в усіх проявах свого життя й художнього мислення більшою мірою був схожий на античних титанів, ніж на сучасників сторіччя. Я — один із багатьох, хто народився вже після всіх розривів, криз і катастроф, які пережив і переосмислив Юнґер.

Наші з ним контексти ґрунтуються на різних інтелектуальних, культурних і політичних сподіваннях. Він — людина максимально цілісна, дисциплінована в діях і думках. Я — розхристаний в думках і часто непослідовний у словах та діях. Він — правий містик і консерватор. Я — дивний виплід страшенної мозаїки уявлень, ідеологій і переконань, які дуже часто не ґрунтуються на чомусь посутньому і серйозному, вражений усіма можливими вірусами галасливого англосаксонського світу, до якого з великою підозрою ставився Юнґер. Він — людина військова, яка застала в якихось знакомих проявах давній мілітарний етос, пройшовши солдатом і офіцером дві світові війни. Я — геть далекий від військової романтики і можу лише на віру взяти його слова про шляхетність старих

солдатів і романтику брязкання зброї. Він — людина традиції і природи, мабуть, останній справжній натурфілософ у літературі. Я — людина, до жодної традиції не прив'язана, натуральне перекотиполе, яке нібито й живе на одному місці — так само, як і Юнґер, на лоні природи, — але природи цієї не відчуває і не знає. Він знає кожну стебелинку й переживає кожен порух вітру. Я ж не знаю й половини назв тих убогих трав і рослин, які ростуть у мене під ногами в сосновому лісі. За його спиною по-справжньому повнокровні культурні епохи і священні монстри — Лютер, Бах, романтизм, Ґете, Ніцше. За моєю — культура колонізованого сторіччями народу з кількома незначними яскравими спалахами — Сковорода, Гоголь, Шевченко. Він живе серед селян, які уважно й діловито обробляють землю і стежать за кожним повівом вітру. Я — серед пенсіонерів-дачників, які залишають мене у глибоких снігах на цілу зиму на самоті. Він садить рослини, доглядає за їхнім сходженням і споглядає в них кожну зміну. Я взагалі ще нічого толком не посадив. Усе, на що мене вистачає — це обрізати зайві гілки на сливі та зрубати всохле дерево. Хоч і вмію, ніде правди діти, відрізнити сосну від берези. Та навіть окупації в нас різні. В нього — зовнішня, «заслужена» і логічна. В мене — внутрішня, нелогічна, хоч і не менш «заслужена». Його окупація тривала три роки. Моя, здається, не минеться ніколи.

Ці відмінності можна продовжувати до безкінечності й закінчити на моєму щирому визнанні, що я навіть близько не маю права порівнювати себе з Юнґером і його талантом. Це я насамкінець з великою охотою і зроблю, бо чого лише не зробиш заради улюбленого письменника?

Однак парадокс у тому, що, живучи в поліському лісі під Києвом із бідною рослинністю й маючи так само, як і він у своєму Кірхгорсті, обмежені контакти зі світом, я ні з ким, окрім Юнґера, не відчуваю аж такої тісної спорідненості та духовної близькості. Ми, нібито перебуваючи у двох абсолютно різних прірвах і двох різних депресіях, насправді відчуваємо щось дуже спільне. Мій діалог із його «Роками окупації» — не так реальна спроба, як велике бажання ототожнити себе з ним і отримати духовну допомогу, якось дати собі раду з розгубленістю, крахом ілюзій і внутрішньою поразкою. Мене лікують його прозріння, мене наснажує його стоїцизм і втішає оптимізм, прихований за постійними переживаннями зовнішнього життя: через село вели полонених, когось убили, совєтські солдати ґвалтують дівчаток, хтось наклав на себе руки…

Його світ вибухнув, зламався й розлетівся на шматки. Мій світ завжди був такий — пошматований і зламаний. Він колись добре орієнтувався в житті, намагаючись його змінити своїми

маніфестами, прозою і активною участю в політичному контексті. Я ніколи не знаходив собі місця і не довіряв жодним концепціям. Його реальна Німеччина була повним фіаско, кривим і кривавим дзеркалом його ідеальної Німеччини. Моя реальна Україна — безперечно, краща за Україну, яка могла б бути. Тобто її просто могло б не бути, але вона внаслідок якихось тектонічних зсувів, як сказав би Юнґер, чомусь і навіщось є. Моєї ідеальної України не було і немає. Можливо, вона колись буде. Він би точно знав, що мені робити в цій реальній Україні і як усе зробити правильно. А я б йому нічого не порадив у його 1945 році, оскільки знаю, що з його реальною Німеччиною все буде в порядку. Інакше просто й бути не могло. Він постійно згадує буремні тридцяті, коли все ламалось на користь реваншу та нацистської «стабільності». Згадує мертвих друзів і знайомих, які якось протистояли, борсались і врешті-решт програли. Я в сьогоднішній бандитській стабільності згадую ті ж бандитські й анархістські дев'яності та двотисячні роки як найвільніший час у житті країни. У мене теж є мертві друзі, які нібито не протистояли і не борсались, а просто намагалися жити. Він живе, десь всередині себе усвідомлюючи, що все якось налагодиться і його країна переживе депресію. Я живу в ситуації, де країна так і не перестала бути чимось іншим, ніж уламком великої безглуздої імперії — без царя в голові, якоюсь дивною кашею ідентичностей, ілюзій і фантомів. Депресія його країни — девіація, помилка історії, яку можна виправити. Депресія моєї країни — вічний стан, у якому, здається, доведеться жити всім прийдешнім поколінням. Усі його хвилювання пронизані класичним німецьким Weltschmerz, а коли я починаю хвилюватися, то згадую про те, як у нас батьки в 1932—33 роках їли власних дітей — і в мене хвилювання минають, стає спокійно і навіть весело. Що тепер принаймні ніхто нікого в нас не їсть. Його цікавлять закони світобудови, як усе в цьому світі пов'язане, як рухається й існує, всі ці взаємопроникнення світів — матеріального, духовного та магічного. Мене закони світобудови не те щоб відверто не цікавили. Через усе, що сталося з моєю країною за останнє сторіччя, я просто боюся про них подумати. Мені залишається лише вірити Юнґерові, як я вірю, наприклад, класикам японської поезії — вони точно дуже добре знали, як влаштовано цей світ. Так, усе в цьому світі відбувається так, як ти кажеш, Ернсте. Хіба міг хтось подумати влучніше і краще, ніж ти?

Мені з моєї сьогоднішньої білої безвісті, як сказав би, мабуть, Юнґер про наші сніги, дуже приємно знати, що я завжди маю на кого спертись у цій вічній окупації, маю куди сховатись, маю від кого набратись упевненості та спокою — і вижити. Юнґера вистачить на все життя.

[інший — майже свій]

Щороку в ці дні у стінах починають шолопати миші. Їх ніколи не чекаєш, але знаєш, що вони завжди існують як потенційна можливість. Як сусіди. Їх легше сприймати, коли ставишся до них, як до сусідів. Зрештою, ми сусідів не вибираємо. Так само, як і сусіди не вибирають нас. Миша — ідеальний сусід. Я знаю їх поіменно. Знав. Та, Що За Шафою Живе. Та, Що Сухарі В Духовці Гризе. Софія Премудрість Мишача. Та, Яку Пармезан Двічі Зловив, Але Не Зміг Задушити. Та, Що За Холодильником Ховається. І безліч, просто безліч інших. Миші — це моя внутрішня еволюція від огиди до терпимості. Це жорстокість, яка обернулася спочатку спокоєм, а потім добротою. Боротьба з мишами — окрема сторінка, за яку мені тепер реально соромно. І це не абстрактний мишизм — реально соромно за кожен конкретний випадок. Я внутрішньо готовий до Мишачого Пекла, куди потрапляєш, а там — усі миші. Або до Мишачої Гааґи, де суворі Миші-Судді навічно тобі присуджують вирок — гризти сухарик у духовці, наприклад, або шолопати за стіною. Я готовий. Це не найгірше, що може чекати людину після життя. Миші, миші… Я бував самотнім. Без людей. А вони завжди були зі мною. Присутність теплого тіла за шматком гіпсокартону надщерблювала мою самотність. Тоді вона робилася неповною, неостаточною. Я, звісно, ніколи не опускався до того, щоб розмовляти з мишами. Але я завжди про них думав. Це був особливий різновид Іншого поруч. Іншого — не чужого. Іншого — майже свого. Майже — це слово-прірва для того, щоб показати різницю між різними біологічними видами теплокровних ссавців — людиною і гризуном. Хоча, з другого боку, та прірва, яка існує між мною та іншими людьми, іноді здається мені значно глибшою. Я колись писав про рідких мишей. Коли грядуть великі морози, їхня застійна активність так посилюється, що звук нагадує джерґотіння тихого гірського потічка. І от сьогодні вже 20 жовтня, а їх нема. Ними не пахне, їх не чути, їх нема. Я не знаю, що думати, і не знаю, що робити. І що взагалі тут зробиш. І що в таких випадках у принципі можна зробити. Тут можна тільки чекати, очікувати, прислухатись. Я вперше в житті чекаю мишей. Я порозкидав по стільниці яблука. Я позалишав сухарі. Я викинув мишоловки. Я чекаю. А їх нема.

[приїхав]

Це була зима 1995 року. А точніше — січень. Морозяний, сніжний, скрипучий і сонячний день. Мені 21-й рік. Я — студент

Могилянки, і в мене нема грошей. І в батьків нема грошей. Є мізерна стипендія. Я мешкаю в гуртожитку на Куренівці з такими, як сам. Але в інших усе трохи веселіше — так мені здається тепер. Ну, тобто в мене нема що їсти фактично. Я купую кефір і хліб. На більше не вистачає. За 200 кілометрів від Києва живе моя бабуся — батькова мама. І я їжджу до неї по їжу: картопля, цибуля, сало, якась консервація, домашня сметана, молоко. Десь раз на два тижні я сідаю в електричку і їду до баби Стасі.

Вона дуже своєрідна людина була, моя баба Стася. Дуже. Людей зі складнішою внутрішньою організацією я в житті не зустрічав. І з життям важчим — теж. І от бабуся. В неї господарство. Вона мене рятує. Реально рятує. І не просто рятує, а підтримує. Від неї мало хто мав таку підтримку, а я сподобився. Вона бачить у мені потенціал.

Вона — людина без освіти, дочка ворога народу, репресованого 1937 року, молода колгоспниця, яка гарувала десятиліттями по дві зміни на фермі — підтримує мене у ці перші місяці — їжею і грішми. У найвідповідальніші місяці, коли я був дуже близький до того, щоб кинути все і повернутися додому.

І от раз на два тижні, коли мої колеґи відпочивають або ходять у бібліотеку, я сідаю в електричку і п'ять годин волочусь до станції Рачки. У мене великий зелений військовий рюкзак. Я їду, бо мені треба протриматись. Баба просила привезти їй назад слоїки — півлітрові, літрові, дволітрові. І я везу.

І от січень 1995 року. Морозяний, сонячний день. У мене рюкзак, по вінця забитий слоїками. Електричка наближається до Рачок. Я виходжу в тамбур, обережно завдаю собі рюкзак на плечі. Електричка зупиняється. «Платформа Рачки. Обережно, двері відчиняються», — оголошує машиніст. Двері відчиняються. І я виходжу з останнього вагона електрички в сонячний день. Рюкзак тягне назад. Я хирлявий і ослаблений. Я відучора нічого не їв. Сонце лупить в очі. Це платформа Рачки, але останній вагон зупинився там, де платформи нема. Перша сходинка. За спиною чую: «Обережно, двері зачиняються». Я тримаюся за поруччя. Рука зіслизає з поруччя. Друга сходинка. Я послизаюсь. Рюкзак тягне назад. Поїзд рушає. Я кілька разів обертаюся в повітрі, мені паморочиться в очах — чорне, червоне, біле, — і з усієї сили падаю спиною на втрамбований сніг. Я чую шум битого скла. Я лежу горілиць, засліплений сонцем. Як жук. Як бедрик якийсь. Я розбив усе, що віз. У мене болить спина. Я не можу встати. Я лежу один під сонцем. Я приїхав.

[могло бути гірше]

Якось зловив себе на тому, що занадто часто вживаю фразу «могло бути гірше». Тобто що все могло скластися гірше, ніж склалося, хоча склалося теж погано або відносно погано. Можна сприймати це як певну спробу реабілітації минулого. Таким чином стриманий оптиміст перемагає скептика. Чи навпаки. Це неважливо. Важливо те, що уникнули гіршого сценарію. Бо завжди, в будь-якій ситуації, є гірший сценарій. Спалили хату? Добре, що не спалили село. Спалили село? Добре, що дозволили людям втекти в ліс. Підпалили ліс? Добре, що поруч було поле. Поле заміноване і половина селян загинула? Добре, що друга половина вціліла. За полем ворожою кулеметною чергою скосило половину половини селян? Добре, що половині половини вдалося втекти… І так далі. А що «могло бути краще» — такого нема… Свідомість працює з фактами реальності минулого як такими, що вже безповоротно відбулися. Вони — крайня точка «гіршого, яке сталось». В її візії «можливе гірше, яке не сталось» не конкурує з «кращим, яке могло статись», бо «краще» все одно вже не сталось. Сталося стерпне «гірше». І слава Богу. Могло бути гірше.

Інформація видавця

УДК 821.161.2–3
ББК 84(4УКР)
Б81

Андрій Бондар
Б81 І тим, що в гробах [Текст] : мала проза / Андрій Бондар — Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. — 176 с.
ISBN 978-617-679-304-5

Андрій Бондар © текст, 2016
Ганна Улюра © передмова, 2016
Тетяна Омельченко © обкладинка, 2016
Видавництво Старого Лева © 2016
Усі права застережено

Зміст

Ганна Улюра. труднощі перекладу зі споріднених мов …7
I
[дід тодось] …17
[жарт] …23
[мені погано] …24
[з другого погляду] …30
[наче нічого й не сталось] …31
[камо грядеши] …33
[немовби каже нам ліричний герой] …34
[комісар рекс] …38
[щоб забути про дорогу] …44
[я з ним зустрічалась і спала] …51
[типовий пасажир] …53
II
[вічна пам'ять] …58
[прекрасна] …62
[перебіжки] …67
[трете цвітіння жінки] …71
[мій дирдир] …72
[бабина хата] …78
[любов — риторика. мій буквар] …80
[єзус христус круль вшехшвята] …88
[філософська школа] …92
[так, воно] …94
[над прірвою буття] …96

III
[і обиратимуть роботів у парламент] …99
[чін-чінарьом] …101
[говори, говори…] …107
[сцілла і харибда] …108
[вазелін] …111
[гірчичники, банки, електрофорез] …112
[синички] …115
[і тим, що в гробах] …116
[фортеця] …118
[короткий трактат про український пацифізм і не тільки] … 120
[way out] …127
IV
[між трупоспаленням і трупопокладенням] …130
[мета повернення] …145
[папа] …150
[реквієм] …156
[за галюциногенний реалізм] …158
[гей, гей, гей, гей] …160
[роки окупації] …164
[інший — майже свій] …169
[приїхав] …171
[могло бути гірше] …172

Літературно-художнє видання
Андрій Бондар
І ТИМ, ЩО В ГРОБАХ

Головний редактор *Мар'яна Савка*
Упорядник текстів *Ганна Улюра*
Редактор *Ярослав Довган*
Художній редактор *Назар Гайдучик*
Дизайн обкладинки *Тетяна Омельченко*
Коректор *Святослав Горба*

Підписано до друку 14.06.2016. Формат 84x108/32
Гарнітура PermianSerifTypeface. Умовн. друк. арк. 9,24.
Наклад 2000 прим. Зам. № 6-06-1506.

Видавництво Старого Лева
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 4708 від 09.04.2014 р.
Адреса для листування: а/с 879, м. Львів, 79008

lev@starlev.com.ua
www.starylev.com.ua

Львівський офіс:
вул. Лемківська, 15-А
тел./факс: (032) 240-47-98
моб. тел.: (067) 502-75-12
zbut@starlev.com.ua

Київський офіс:
М Контрактова площа
вул. Нижній Вал, 3-7
моб. тел.: (067) 341-03-10

Партнер видавництва
Холдинг емоцій !FEST
Віддруковано ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»
вул. Різдвяна, 11, м. Харків, 61052
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011
www.globus-book.com

Примітки до електронної версії

Перелік помилок набору, виявлених та виправлених верстальником:

С. 13: Розуміємо: тієї миті, коли ти припиниш міфологізувати банальне та повсякденне, складно перекодовувати очевидне і [ритуалізувавати] => ритуалізувати профанне, ти маєш нарешті шанс примиритися <…>

С. 15: І молодий письменник у натовпі, який відчуває цієї [митті] => миті таке неподобне єднання з повноважним представником Бога на землі.

С. 123: Рівно настільки, щоб отримати [задоволенн-ня] => задоволення і не потрапити в лабети командування.

С. 163: І тут мене осінило: ця миша — не досить того, [щод] => що «над», вона може бути й хвора.

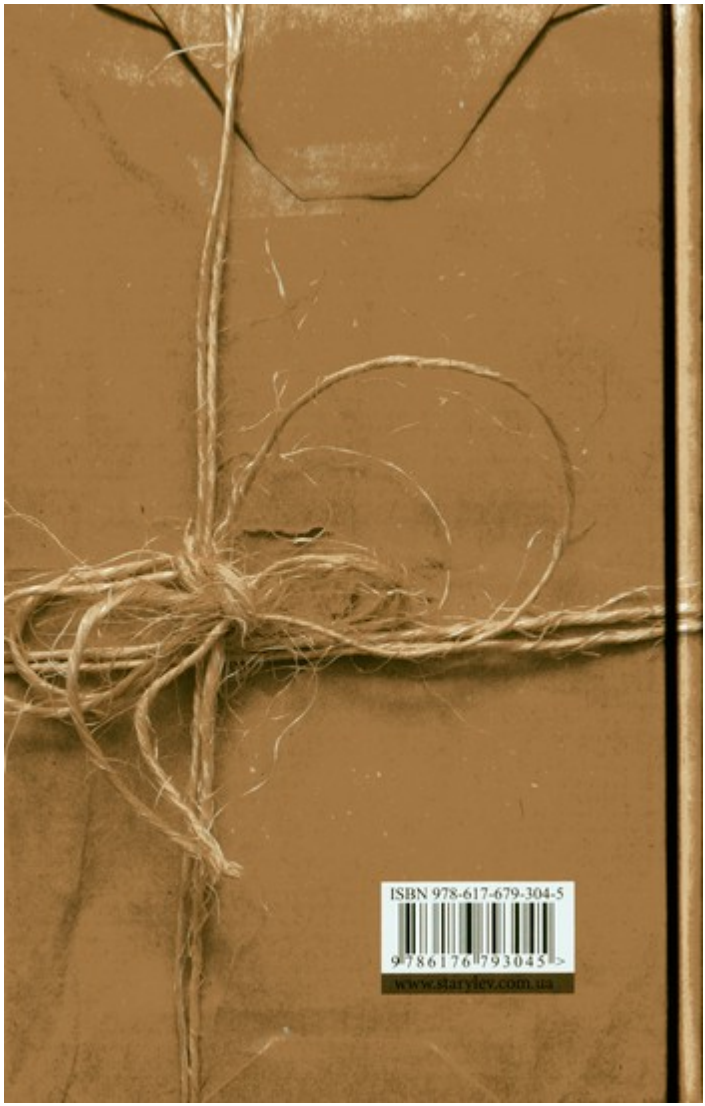
ISBN 978-617-679-304-5
9 786176 793045
www.starylev.com.ua